

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI : NUMBER 88

NİSAN - MAYIS - HAZİRAN 1990

APRIL - MAY - JUNE 1990

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at Istanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. or Associations.

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.

b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.

c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subject either directly or on request.

d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.

e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.

f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.

g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.

h. Participate in the conversions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.

i. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.

k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı : 88

NİSAN - MAYIS - HAZİRAN 1990

Türk Kooperatifçilik Kurumu tarafından

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Fiyatı : 5.000.- TL.

Yıllık Abone : 20.000.- TL.

Yurtdışı : 40.000.- TL.

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38 / A - Kızılay / ANKARA
Tel : 131 61 25 - 131 61 26

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Hüsni POYRAZ

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Komitesi
Başkan : Prof. Dr. Celâl ER
Raportör : Prof. Dr. Orhan ARSLAN
Üye : Erol DOK
Üye : Alâaddin KORKMAZ
Üye : Dr. Kemâl GÖRMEZ

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı

Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Sistemi Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ	5
Şeker Pancarı İslahında İlk Çalışmalar Prof. Dr. Celâl ER - Dr. F. Akın ERDEM	26
Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik Yrd. Doç. Dr. Remzi FINDIKLI	31
Türkiye'de Kooperatifçilik ve Türkiye Halk Bankası'nın Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri İle İlişkileri Yrd. Doç. Dr. Kemal GÖRMEZ - Suat MART	42
Kooperatifçiliğin Gelişimi Devlet ve Demokrasi Esat ÖZ	59
Çağdaş İktisadi Sistemlerde ve İslamda İnsan Süleyman ERYİĞİT	69

CO - OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

Number : 88

APRIL - MAY - JUNE 1990

Quarterly Published by the Turkish Co - operative Association

Correspondence Address :
Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithathaşa Cadesi 38 / A - Kızılay / ANKARA
Tel : 131 61 25 - 131 61 26

Proprietor on behalf of the Turkish Co - operative Association
Hüsnü POYRAZ

Editor - in - Chief
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

CONTENTS

Editorial

Agricultural Sale Cooperatives System in Turkey Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ	5
Primary Studies in Improvement of Sugar Beet Prof. Dr. Celal ER - Dr. F. Akım ERDEM	26
Social Development and Cooperative Operations Ass. Prof. Dr. Remzi FİNDİKLİ	31
Cooperative Operations in Turkey and Relations of Türkiye Halk Bankası with Artisans' and Craftsmen's Surety Cooperatives Ass. Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ - Suat MART	42
Development of Cooperative Operations, Government and Democracy Esat ÖZ	59
Human Being in Contemporary Economic Systems and in İslam Süleyman ERYİĞİT	69

Dizgi ve Baskı :
SİSTEM OFSET

İLMİ ARAŞTIRMALAR VE YAYINLARIMIZ

İlmi araştırmalar, teknolojik gelişmeler, toplumların iktisadi ve sosyal gelişmelerinin temelidir. Dolayısıyla gelişmiş toplumlar ilmi araştırma, geliştirme faaliyetleri ve teknolojik üstünlük sebebiyle mevcut konumlarına gelmişlerdir. Anılan toplumlar mevcut seviyeleri ile de yetinmemekte, ilmi araştırma geliştirme faaliyetleri için büyük meblağlar ayırmakta, elverişli ortamlar oluşturmakta, fertleri ve kurumları bu konuda yönlendirmektedirler. Bu toplumlarda sadece merkezi otoriteler değil, üniversiteler vakıflar, şirketler ve bağımsız araştırma kurumları ilmi faaliyetlerle uğraşmakta dolayısıyla da bu ülkelerde bilgi birikimi, bilgi teknolojisi ve teknolojik gelişmeler gerçekleşmektedir.

Türkiye'ye bakarsak, bu açıdan tablonun pek içaıcı olmadığını söylemek zorundayız. Ülkemizde batılı gelişmiş toplumların seviyesinde araştırma kurumu, araştırma yapma imkanı, fırsatı ya da benzeri oluşumlara rastlanılmamaktadır. Son yıllara kadar anılan faaliyetlerde sadece tek bir kuruluş olan üniversiteler bile son on yılda bu özelliğini kaybetmiştir. Üniversite dışında da başka kurum ya da kuruluşlar bilimsel faaliyet ya da teknoloji ile uğraşmamaktadır. Hal böyle iken Aluncu Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bu faaliyetlere ayrılacak payın Gayri Safı Milli Hasıla'nın yüzde birine yükseltileceği belirtilmektedir.

İktisadi ve sosyal gelişmenin yolunun hızlı bir bilgi üretiminden geçtiği düşünüldüğünde Türk Toplumunun durumunun önümüzdeki yıllarda bugünkünden daha kötü olacağını söylemek yanlış olmaz.

İşin bir başka yanı da bilimsel araştırma ve çalışmaların bütün zor imkan ve şartlarla yapılmış olsa dahi yayınlanması ve okuyucuya ulaşmasında varolan güçlüktür.

Yayınevleri son beş on yılda magazin ve dedikodu türü dışında kitap ya da benzeri şeyleri basmaya cesaret edememektedirler. Çünkü ülkemizde "en ciddi" sayılabilecek ilmi eserlerin tirajları ya da baskı adetleri bin ya da ikibin civarında kalmaktadır. Ayrıca bilimsel araştırma ve inceleme dergisi sayısı da çok sınırlı olup, yapılan faaliyetlerin tamamını değerlendirecek düzeyde değildir. Faaliyetin çok kıt olduğu bir toplumda üzerine yayınlama güçlüğünü de eklediğimiz de sonuç hiç de iç açıcı görülmemektedir.

İşte elinizdeki dergi bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Hem kooperatifçilik, hem de içinde bulunduğumuz toplumun bazı problemleri ile ilgili araştırmaların desteklenmesi, en azından yayınlanması için yayın faaliyetlerini sürdürmektedir. Şimdiye kadar oldukça önemli sayılabilecek araştırmaları siz okuyucularımıza ulaştırmıştır. Bundan sonra da bu görevini daha iyi yapmaya çalışacaktır. Bu açıdan dergimizin sayfeleri Kooperatifçilikle doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi olan araştırmalara açıktır.

İşte bu sayımızda da oldukça önemli birkaç çalışmayı size sunuyoruz. Bunlardan ilk Prof. Dr. Rasih Demirci'nin incelemesi. Demirci'nin incelemesinin başlığı "Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Sistemi". Tarım Satış Kooperatiflerinin mevcut sisteminin bölümler halinde tanıtılarak mevcut durumunu inceleyen bu araştırma oldukça önemli tesbitler ve teklifleri ihtiva etmektedir.

Bir başka araştırma - inceleme yazısı da Prof. Dr. Celâl Er ve Dr. Fikret Akınerden tarafından ortaklaşa kaleme alınmış. Yazı şeker pancarı ıslahı ile ilgili olup başlığı "Şeker Pancarı İslahında İlk Çalışmalar". Pancarın kısa bir tarihçesinin verildiği ve Amerika'daki ilk ıslah çalışmalarından kısaca bahsedilen yazı Türkiye'deki ıslah çalışmaları hakkında da okuyucularımıza bilgi vermektedir.

Kooperatifçilik konusunda bir yazı da Yrd. Doç. Dr. Remzi Fındıklı tarafından hazırlanan "Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik" başlıklı inceleme. Bu yazıda da özette toplum kalkınması kavramının izahı yapılarak Kooperatiflerin toplum kalkınmasında önemi konusunda bilgiler veriliyor.

Kooperatifçilik ve Halk Bankası'nın Esnaf ve Sanatkar Kefalet Kooperatifleri ile ilişkilerini ortaya koymaya çalışan bir yazı daha sunuyoruz ki, bu yazı Kemâl Görmez ve Suat Mart tarafından kaleme alınmış. "Türkiye'de Kooperatifçilik ve Türkiye Halk Bankası'nın Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri İle İlişkileri" başlığını taşıyan yazıda kooperatifçilik hakkında genel bilgiler verildikten sonra Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri vasıtasıyla Halk Bankası tarafından esnafa verilen krediler konusunda bilgiler veriliyor. "Türkiye'de Kooperatifçiliğin Gelişimi, Devlet ve Demokrasi" başlıklı oldukça ilginç ve yeni görüşler ortaya koyan bir yazı da Esat Öz tarafından kaleme alındı. Bunlara ilaveten Süleyman Eryiğit'in hazırladığı "Çağdaş İktisadi Sistemler ve İslam'da İnsan" isimli bir makalesi ile birlikte dopdolu bir Kooperatifçilik sunmanın zevci içindeyiz.

Önümüzdeki sayılarda daha iyisini yapmak arzusundayız.

Saygılarımızla.

Kooperatifçilik

TÜRKİYE'DE TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ SİSTEMİ

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

GİRİŞ :

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında ve 5 Yıllık Kalkınma Plânlarında, kooperatifçilik ve kooperatiflerin millî ekonomiye olan katkılarından önemle bahsedilmektedir. Bu da göstermektedir ki, kırsal kesime hizmet götüren çiftçi teşkilâtlarının desteklenmesi gerekmektedir. Devlet, yüz yılı aşkın bir süredir, çeşitli kooperatiflerin sağlam temellere dayanarak kuruluşunu temin etmek amacıyla, bu kooperatiflere büyük destek olmuş ve bu konuda önemli rol oynamıştır. Esasen kooperatifçiliğin temel felsefesi açısından bakıldığında, bugün devlet kuruluşlarının sıkı kontrolü altında bulunan kooperatiflerin, daha önceki durumlarına göre, yani, bağımsız kooperatifler haline dönüştürülmeleri arzulanmaktadır. Kooperatiflerin de artan oranda bir otonomiye sahip olması sayesinde, Devlet kooperatiflerin günlük işlerine ait faaliyetlerle uğraşma zorunluluğundan kurtulacaktır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânlarında da belirtildiği gibi, Tarım Satış Kooperatiflerinin, kendi kendilerine yeterli hale gelmesi, bir ticari teşebbüs gibi faaliyet göstermesi ve herhangi bir Devlet müdahalesinden arınmış birer bağımsız müessese olarak çalışması mümkün olacaktır, bu ancak zaman alacaktır. Gerçekten son uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânında "Üreticilerin mahsullerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi ve üretimin artırılması için; Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin kuruluş amaçlarına uygun olarak faaliyet göstermesi, sübvansiyon amacıyla tahsis edilen fonların zamanında geri dönüşümünün temin edilmesi ve bu birliklerin rasyonel çalışmasını sağlamak amacıyla her türlü tedbir alınacaktır" denilerek Tarım Satış Kooperatiflerinin yeni bir reorganize tabi tutulacağı ifade edilmektedir. Ne var ki bugüne kadar ciddi bir teşebbüsün yapıldığını da söylemek güçtür. Geçtiğimiz yıl Sanayi ve Ticaret Bakanlığı salonlarında yapılan ve Tarım Satış Kooperatiflerini konu alan sempozyum belki uyarıcı nitelikte bir adımdı. Ancak bize göre bırakın siyasi kararı, Tarım Satış Kooperatifleri bürokrasisinin bu konuya olumlu bakmadığı artık gün ışığına çıkmıştır. Devlet Plânlama Teşkilâtının bu konuda; Dünya Bankası Projesi çerçevesinde yaptırdığı

araştırmanın görev tanımında "düzenleme ne olursa olsun, esas hedef; ortakların ürünlerini mübayaaya edecek, bu ürünleri kârlı bir şekilde satacak ve yeterli bir malî disiplin ile ortakların yüksek menfaatlerine uygun çalışacak etkin bir sistemin çalıştırılması gerekir" diyerek, çok müsbet ve cesur bir adım atmıştır. Ne var ki uygulamada bir arpa boyu yol alınmamış, yapılan çalışma rafa kaldırılmış görünmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri sisteminin, kendi karar mekanizmasına sahip ve kendi kendine yeter kooperatiflerin gelişimini gözönüne alınarak, bu yöndeki gelişmeleri hızlandırmak gerekir. Onun için aşağıda Tarım Satış kooperatiflerinin mevcut sistemini (Şekil 1) bölüm bölüm tanıtarak mevcut durumu incelemeye çalışacağız.

Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı, ortakların ürünlerini mübayaaya ederek bunları en iyi şekilde pazarlamaktır. Bir başka ifade ile, Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı, ortaklarının ürünlerini kârlı bir şekilde satmak ve bunların ürünlerini, işledikten sonra değerlendirmektir. Tarım Satış Kooperatiflerinin ana sözleşmelerinde yer alan diğer iki önemli amacı ise, ortaklarına ve diğer üreticilere uygun şartlarda girdi temin etmek ve ortakların ekonomik menfaatlerini korumaktır. Tarım Satış Kooperatiflerinin bu amacı, bir kooperatifi diğer teşebbüslerden ayıran bir noktadır. Bu husus, ortakların ekonomik durumlarının geliştirilmesi olarak ifade edilebilir.

Türkiye'de tarım ürünlerini pazarlayan bazı kuruluşlar dayanıksız ürünlerin ticaretini yaparken, Devlet Tarım Satış Kooperatifleri ve Kamu İktisadî Teşebbüsleri (KİT) aracılığıyla dayanıklı ürünlerin ticaretini yapmaktadır. Dayanıklı olmayan tarım ürünlerinin ticareti genellikle özel sektör ve bazı belediyeler tarafından yapılmaktadır. Pamuk, fındık, zeytinyağı, kuru incir, kuru üzüm ve Antep fıstığı gibi dayanıklı ürünler Tarım Satış Kooperatifleri tarafından pazarlanmaktadır. Diğer taraftan, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır gibi ürünler Toprak Mahsulleri Ofisi, anason biralık arpa gibi ürünler Tekel tarafından ve 1982 yılından bu yana şeker pancarına ilâveten ayçiçeği ve soya fasulyesi de Tarım Satış Kooperatifleri yanında Panko Birlik tarafından pazarlanmaktadır. Bu ürünlerin tamamı destekleme alımı kapsamında bulunmaktadır. Ayrıca küçük bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri ise, bal, çay, yaş meyve, sebze ve süt gibi dayanıksız ürünlerle uğraşmaktadır.

2. Tarım Satış Kooperatifleri ve Ortakları

Bugün Türkiye'de yaklaşık 426 birim kooperatifin oluşturduğu 21 Tarım Satış Kooperatifi Birliği mevcuttur. Bunlardan 4'ü, İzmir'de Tariş Birlik adı altında, 5'i ise, Gaziantep'de Güneydoğu Birlik adı altında faaliyet göstermektedir. Tarım Satış Kooperatiflerinin çoğu birlikler şeklinde organize olmuş durumdadır, ancak birkaç bağımsız Tarım Satış Kooperatifi de mevcuttur. Bunlardan bazılarının faaliyetleri, yetersiz kalmaları sonucu durdurulmuş ve varlıkları sadece kağıt üzerinde kalmış olmasına rağmen, faaliyet-

lerini başarı ile sürdüren sözgelimi Adana - Kozan'da bulunan Bal Kooperatifi gibi bazı kooperatifler de mevcuttur. Tarım Satış Kooperatiflerine kayıtlı ortak sayısı 626.000'dir. Bu kooperatiflerin çalışan personel sayısı ise 23.000 kişiden fazladır.

Birim kooperatifler genellikle tek ürün üzerinde faaliyet göstermektedir. Yani, çeşitli ürünler yetiştiren bir üretici, mahallî seviyede birden fazla kooperatife ortak olmak durumundadır. Bu bir üretici için dezavantajdır. Çünkü, her kooperatife ayrı ayrı ortaklık payı ödenmekte, buna karşılık yeterli ve tatminkâr bir menfaat sağlanmamaktadır. Mahallî seviyede kooperatiflere ait olan tesislerden ortaklaşa faydalanılması ve yönetimin de paylaşılması maliyet düşmesine sebep olabilmektedir. Tarış ve Güneydoğu Birlik'e bağlı birim kooperatifleri buna örnek verilebilir.

Tarım satış kooperatifleri birim seviyede, bugün karşı karşıya buldukları problemler sebebiyle bağımsız faaliyet gösterememekte ve etkili olamamaktadırlar ve dolaşısıyla kendi kendine yardım ve işbirliği ortamı yaratılamamaktadır.

Birim kooperatif ve Birlik yöneticileri de dahil, bugün herkes, birim tarım satış kooperatiflerinin genellikle Birliğin birer şubesi veya saun alma, işleme, depolama ünitesi gibi çalıştıklarını ifade etmektedirler. Bu kooperatifin ortakları, seçimle gelen ve mevzuatla belirlenmiş birer yönetim ve denetim kurulları bulunmasına rağmen, yine birim kooperatiflerin bağımsız birer kuruluş olduğunu söylemek zordur. Zira, sözgelimi birim kooperatifin eğer müdürü varsa, birlik tarafından tayin edilmekte ve birim kooperatifleri de çalışan personelin maaşlarını veya ücretlerini de yine birlik vermektedir. Yönetim Kurulu'nda genellikle elemanların işe alınması veya işten çıkarma, birliğin talimatlarının tartışılması ve otomatik olarak onaylanması dışında fazla bir konu görüşülmemektedir. Çok nadir olarak da, fiyatlar ve diğer bazı önemli konularda ilgili birliğe görüş bildirilmektedir. Yönetim Kurulu toplantılarının önemli gündem maddelerinden biri de genellikle huzur haklarının bir an önce ödenmesi ile ilgilidir.

Denetim Kurulunun en önemli fonksiyonu, genellikle denetlemede kooperatifin işlemlerini Genel Kurul adına düzenleyecekleri raporu Genel Kurul onayına sunmaktan ibarettir. Bu fonksiyon semboliktir.

Birim kooperatiflerin, ortakların taahhütlerinden hareketle yıllık tahmini mübayaalarını bağlı buldukları birliğe bildirmek zorunda olup, daha sonra topladıkları ürünleri Birliğe devretmekte veya Birlik adına depolamaktadırlar. Ürünlerin nasıl değerlendireceğini Birlik Yönetim Kurulu tarafından kararlaştırılmaktadır. Teslim alınan ürün miktarı bildirilen tahminin altında olursa birim kooperatifler sorumlu tutulmaktadır. Birim kooperatifler, yatırım ve geliştirme fonu gibi fonların kullanılması hususunda da birliklerin talimatlarına göre hareket etmek durumundadırlar. Ayrıca, birim kooperatifler tarafından ortaklarına sağlanan kredilerin verilmiş ve geri ödeme şartları da yine Birlik tarafından tespit edilmektedir.

Türkiye'de ilk Tarım Satış Kooperatifleri 1914 yılında Aydın'da İncir Üreticilerinin girişimi ile bağımsız ve kendi kendine yönetim esasına dayalı olarak kurulmuştur. Tarım Satış Kooperatiflerinin devlet kontrolüne girmeleri, özellikle bunların destekleme alımlarını yürütmeye başladıkları döneme rastlanmaktadır.

Kooperatif ile ortaklar arasındaki ilişkinin yoğunluğunu şu kriterlerle ölçmek mümkündür.

- Ortakların kooperatifte temsil edilmesi ve kooperatif faaliyetlerine katılma dereceleri.
- Ortakların kooperatife sattıkları ürün miktarı.
- Kooperatiflerin ortaklarına sağladığı hizmetlerin niteliği ve çeşitliliği.

Bugün Türkiye Tarım Satış Kooperatifleri sisteminde, kooperatifler ortaklarınca, kooperatifler tüccarlara karşı koruyucu bir müessese olarak görülmektedir. Ortaklar kooperatifler olmadığı takdirde, çiftçilerin tüccarlara karşı korunmasız kalacaklarının bilinci içindedirler. Üreticiler, tüccarların ürünlerine düşük fiyat vermelerinden korunmak için kooperatife girmektedir. Ortakların büyük bir kısmı kooperatifi daha ziyade hükümet bürosu olarak görmektedirler. Dolayısıyla ortakların kooperatif faaliyetine aktif olarak katılmamaktadırlar. Ortaklar ile kooperatif arasında meydana gelen tek ilişki, ürünü teslim ettikleri veya girdi satın almak için kooperatife geldikleri zamandır. Kooperatif - ortak ilişkisinin yetersiz olmasının bir sebebi de, yıllık faaliyet raporları ile mali duruma ilişkin raporların genel kurulda görüşülmesinden önce ortaklara dağıtılmamasıdır. Aslında mali konulardaki bilgileri yetersiz olan ortaklardan aktif bir işbirliğine gitmeleri beklenemez. Ortakların yönetime katılma konusunda da ilgisizdirler. Ortakların kooperatife olan ilgisizliklerinin bir başka önemli sebebi de bu kooperatiflerin bazı istisnalar hariç, ortaklarına risturn ödememesidir. Aslında kâr edilmesi halinde işlem oranında risturn ödenmesi ana sözleşme gereğidir. Bu hususta kooperatiflerde uygulanan yöntem şudur; Kooperatif risturn ödemeye karar verdiği zaman bunu ortaklarına duyurmamaktadır. Haklarını bilmeyen ortaklar da, kooperatiften risturn talep etmemektedir. Kooperatif ise duyuru yapmakta isteksiz davranmakta ve risturnları, sermayesini artırmak amacıyla kullanmaktadır. Bu konuda, bazı birlikler tarafından öne sürülen görüş ise, risturn dağıtımının yalnızca tüketime hizmet ettiği ve kârların muhafaza edilerek, ortaklara dağıtılmamasının, onlar için daha avantajlı olduğu şeklindedir. Yöneticiler, risturn dağıtılmadığı takdirde oluşan fonların yatırıma yöneltmesi halinde, daha fazla eleman istihdam edileceği ve bununla ortaklar için dolaylı olarak bir fayda sağlandığını görüş olarak ifade edebilmektedirler.

Tarım Satış Kooperatifleri Anasözleşmesine göre, ortaklar ürünlerinin tamamını kooperatife teslim etmek zorundadırlar. Bu kooperatif prensiplerine de uymaktadır. An-

cak, uygulamada bu sözde kalmaktadır. Çünkü, ürünlerin satışında belirleyici olan faktörler fiyat ve ödeme şartlarıdır. Ayrıca, ortaklardan yönetimin satınalma kampanyası bakımından, tahmini üretim miktarının bir kısmını kooperatife vermeyi taahhüt etmesi istenmektedir. Taahhütün yerine getirilmemesine karşı, anasözleşmede yer alan, sözgelimi oy verme ve seçilme hakkını kaybetmek gibi, hükümler yeterince etkili değildir. Aslında, ortakların kooperatife olan ilgileri ve ilişkileri de yeterli seviyede değildir. Bu durum ortaklar açısından son derece mantıklı bir davranıştır. Kooperatifler ürünleri için ve uygun ödeme şartları sağlamadıkça, bu yaklaşımın değişmesi beklenmemelidir.

Diğer taraftan birim kooperatiflerin veya Birliklerin, ortaklarına sağlayacağı hizmetlere ilişkin belirli bir politika teşkil etmemiştir. Kredi verilmesi, yayım hizmetleri, toprak analizi gibi hizmetlerin adedi, çeşidi ve kapsamı Genel Müdürlerin inisiyatifindedir. Ede edilen kârların ortaklara paylaşılması tamamen Birliklerin faaliyet politikalarına bağlıdır. Bu durum, özellikle Destekleme alımı yürüten Birlikler için geçerlidir. Gerçekte, bazı birlikler elde edilen kârları ortaklarına dağıtmamaktadırlar. Bu durum ise, kooperatif prensiplerine ve gerekse anasözleşme hükümlerine aykırıdır. Denetleme alanına tabi olmayan değer ürünlerle uğraşan birlikler ise, genellikle ortaklarına yeterince hizmet götürmenin ön şartının, Devletin bu ürünleri destekleme kapsamına alması olduğunu belirtmektedirler. Bu birlikler, imkânlarının ve sermayelerinin sınırlı olması sebebiyle ortaklarına tatminkâr bir hizmet verememektedirler. Bu hizmetlerden yararlanan ortaklar genellikle, önceki mevsim ürününü kooperatife teslim etmiş olan ortaklardır. Ortaklara sağlanan bu hizmetler, satılan ürün üzerinden daha önceden belirlenmiş bir yüzde olarak verilmektedir. Bazı birim kooperatifler, bağlı oldukları birliklerin sağladıkları imkânlar çerçevesinde ortaklarına sınırlı da olsa bazı hizmetler vermeye çalışmakta ve bu şekilde ortaklarının taleplerini bir ölçüde karşılayabilmektedirler. Aslında sağlanan hizmetlerin ortakların ihtiyaçlarına ve taleplerine tam anlamıyla cevap vermesi gerekmektedir. Ortaklara sağlanan girdi çeşitlerinin artırılması, ortaklar için eğitim programlarının düzenlenmesi, pazarlama imkânlarının geliştirilmesi, tabanda arzu edilen taleplerdir. Aslında birim kooperatifler, girdi ihtiyaçlarını ortaklarının taleplerine göre belirlemede ancak, yine de sağlanan girdiler ihtiyaca tam olarak cevap vermemektedir. Ortakların eğitim ek gelir getiren faaliyetlerin teşviki ve yayım faaliyetleri gibi ek hizmetler ise yok denecek kadar azdır.

Tarım Satış Kooperatifleri sistemini daha iyi anlayabilmek için, birim kooperatif birlik ilişkilerini iyi bir şekilde incelemek gerekir. Birim kooperatifler birinci derecede, birlikler ise ikinci derecede kooperatiflerdir ve bunlar birim kooperatiflerin yetersiz kaldığı işleme, pazarlama, girdi temini gibi sahalarda faaliyet göstermek üzere kurulmuşlardır. Gerçekte bugün birçok Birlik, büyük yatırım ve bilgi gerektiren anlamda faaliyet göstermektedirler.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, birim kooperatifler gibi genelde tek ürün üze-

rine faaliyet göstermektedirler. Mahalli seviyede ise, birçok ürün yetiştiren çiftçiler değişik ürünlerle uğraşan kooperatiflerin ortağı olmak durumundadır. Buna karşılık, her birim kooperatif, belli bir birliğin ortağıdır. Çeşitli ürünlerle uğraşmak, değişik işleme faaliyetleri ve özel yatırım gerektirmektedir. Ayrıca bu sistemle, o ürünü yetiştiren çiftçilerin menfaatları korunmuş olacaktır.

Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinden sadece TARIŞ ve GÜNEYDOĞUBİRLİK'in yönetimi bir ayrıcalık göstermektedir. Tariş'de 4, Güneydoğubirlik'te 5 birlik ortaklaşa bir yönetim paylaşmaktadırlar. Bu birliklerin ayrı yönetim kurulması olmasına rağmen, ortak bir yönetimleri ve bir Genel Müdürleri vardır. Birlikler faaliyetlerine göre, bölümlerine göre bölümlere ayrılmıştır. Ancak uygulamada, Birlik organizasyon yapılarında bir standartlaşma görülmemektedir. Ayrıca, bölümlerin göreve sorumluluksalıkları birbiriyle çakışmaktadır. Sözelimi "kooperatif şubesi aynı zamanda satılmaları uğraşmakta, muhasebe şubesi ise, aynı zamanda pazarlama ile uğraşmaktadır".

Birliklerin mevcut yapısı ve Birliklerle ilgili hizmet incelendiğinde, bu Birliklerin yarı otonom kamu kuruluşu niteliklerini taşıdığı ve devletin aşırı denetimi altında olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bu durum, destekleme alımı uygulamasından sorumlu olmayan Tarım Satış Kooperatifleri için de geçerlidir.

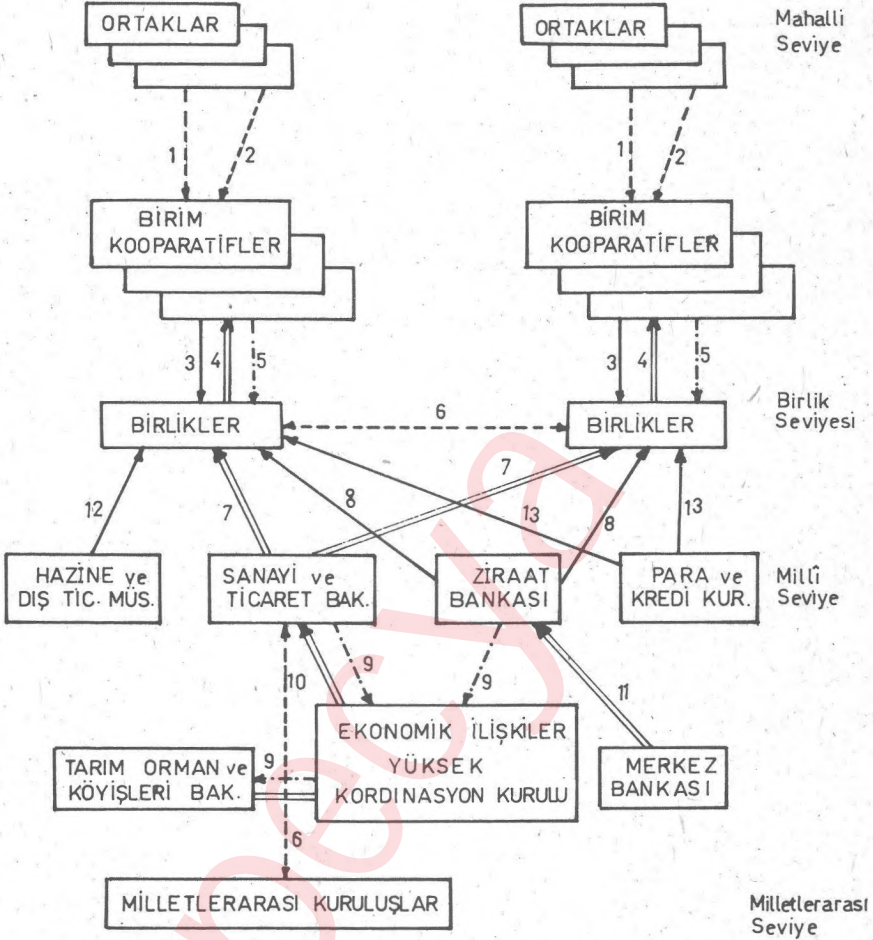
Kooperatif Birlik ilişkilerine gelince; mali ilişkiler açısından bakıldığında, birim kooperatiflerinin sermaye paylarının % 80'ini Birliğe transfer etmek zorunda olduğu görülmektedir. Ancak, bundan birim kooperatifin elde ettiği herhangi bir menfaati yoktur. Yönetim açısından bakıldığında ise, birim kooperatif müdürünün Birlik tarafından atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla müdür de Birliğin talimatları doğrultusunda hareket etmek durumunda kalmaktadır. Birim kooperatiflerin birliklerdeki temsilcileri, aslında temsilcilik müessesesini daha iyi yürütebilecek olan Yönetim Kurulu üyeleri birim kooperatif müdürleri olmayıp, her 400 ortak için bir temsilci Genel Kurul tarafından seçilmektedir. Özet olarak, Birliklerin sahibinin birim kooperatifler değil, tam tersine, Birliklerin birim kooperatiflerin sahibi olduğu ve birim kooperatiflerin faaliyetlerinin hepsinin kontrolünü ellerinde tuttukları söylenebilir.

2. Tarım Satış Kooperatiflerinin Destekleme Alımındaki Rolü

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, hububat dışında kalan pamuk, fındık, zeytinyağı, kuru incir, kuru üzüm, antep fıstığı, yer fıstığı, ayçiçeği, soya fasulyesi gibi ürünler için destekleme alımları programını yürütmektedirler. Bazı küçük bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri ise bal, çay, yaş meyve, sebze ve süt gibi ürünlerle destekleme alımı yapmaktadırlar. Tarım Satış Kooperatifleri, bu ürünleri destekleme fiyattan satın alan birer devlet kuruluşu gibi hareket etmektedirler. Bu durum Tarım Satış Koope-

Şekil 1

TARIM SATIŞ KOOPARATİFLERİ SİSTEMİ

1. Açık üyelik
2. Ürün teslimi
3. Mecburi üyelik ve ürün teslimatı
4. Talimat verme, personel atama ve kontrol
5. Çeşitli konularda ilgili teklifte bulunma
6. İşbirliği ve koordinasyon
7. Çeşitli konularda talimat verme
8. Birliklerin finansmanı
9. Destekleme fiatları ile ilgili görüş ve teklif
10. Destekleme fiatlarının ilân edilmesi
11. Faiz oranlarını tesbit etme
12. Destekleme alımı yapan birliklere temsilci gönderme destekleme zararı ile ilgili görüş bildirme
13. Yatırım kararlarının onaylanması

ratifleri gerek ortaklar ve gerekse ortak olmayan üreticilerle ilişkide bulunmak durumundadırlar. Destekleme alımları fiyatları bir dizi politik ve ekonomik öncelikler göz-önüne alınarak birliklerin pek katkısı olmadan tespit edilmektedir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın ayrı ayrı belirlediği fiyatlar, Ekonomik İşler Yüksek Kurulu'na sunulmakta ve kesin fiyat tespiti bu kurulda yapılmaktadır. Destekleme alımlarını uygulayıcı kuruluşlar olan Tarım Satış Kooperatifleri, ürünleri satın alırken Ziraat Bankası fonlarını kullanmaktadır. Bu fonlar, ürünlerin işlenmiş ve işlenmemiş şekliyle iç ve dış piyasalarda satışı için de kullanılmaktadır. Tarım Satış Kooperatiflerinin destekleme alımına tabi ürünlerin mübayaası ve depolanması konularında oldukça etkin olduğu söylenebilir.

Destekleme alımı sırasında ortaya çıkabilecek zararlar Devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu faaliyet sonunda kâr elde edilmesi halinde bunların kullanımı Bakanlık tarafından kararlaştırılmaktadır. Ürünlerin satışından Tarım Satış Kooperatifleri teorik olarak Ziraat Bankası'ndan aldığı borçları geri ödemek zorundadır. Ancak ürünün aynı mali yıl içerisinde satılmaması ve işletme masraflarının zamanında kayıtlara geçmemesi gibi sebeplerden dolayı bu borçlar zamanında ödenmemekte ve Tarım Satış Kooperatiflerinin Ziraat Bankası'na olan borçları yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Bunun sebepleri şu şekilde sıralanabilir : Herşeyden önce destekleme alımlarına tabi ürünlerin satın alınması, işlenmesi ve satışı arasında büyük zaman farkları vardır. Tarım Satış Kooperatifleri bu ürünleri, gerek alıcı bulamamaları, gerekse Bakanlığın maliyeti altında satışa izin vermemesinden dolayı uzun süre depolamak zorunda kalmakta ve bu durum bankadan sağlanan borçların faiz yükünün aşırı oranda artmasına sebebiyet vermektedir. Tüccarlar için böyle bir durumun söz konusu olmadığı veya bu tür sorunlarla çok az karşılaştıkları rahatlıkla söylenebilir. Fiyatları, değişen piyasa şartlarına göre ayarlama esnekliğinden yoksun olmaları, ortak olmayan üreticilerden sabit fiyatla ürün almak üreticilerden sabit fiyatla ürün almak durumunda kalmaları ve nihayet destekleme alımları programından dolayı Tarım Satış Kooperatifleri ihracatçılar ve tüccarlar karşısında dezavantajlı duruma düşmektedirler. Tarım Satış Kooperatifleri Bakanlığın onayını almak durumunda olduklarından değişen piyasa şartlarına zamanında uyum sağlayamamaktadırlar. Buna karşılık tüccarlar istedikleri ürünü istedikleri zaman alıp satabilmektedirler. Tarım Satış Kooperatifleri, Ortak veya Ortak olmayan üreticilerden ve hatta tüccarlardan, kendilerine verilen miktardaki ürünleri her zaman ve şartta destekleme alımları kapsamında satın almak durumundadırlar. Tarım Satış Kooperatifleri, destekleme alımlarından dolayı büyük zararlara uğramaktadırlar. Ayrıca, Tarım Satış Koperatiflerinin, aşırı eleman istihdamı ve işletmelerin atıl kapasite ile çalışmalarından kaynaklanan yüksek sabit maliyetleri vardır. Bazı Tarım Satış Kooperatiflerinin işletme kredileri de dahil, Ziraat Bankasından aldıkları kredileri destekleme alımları dışında başka amaçlar içinde kullandıkları belirtilmektedir. Buna örnek olarak işletmelere yapılan yatırımlar verilebilir. Bu durumun tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması için detaylı bir denetlemenin yapılması ge-

rekli dir. Ziraat Bankası, Tarım Satış Kooperatiflerinin işletme masraflarının % 15'ini otomatik olarak karşılamak zorunda bulunmaktadır. Tarım Satış Kooperatifleri, faaliyetlerini belirten sebeplerden dolayı etkin bir şekilde yürütememektedirler. Bu işletme kredileri, son zamanlara kadar Devlet adına ürün alınıp alınmamasına bağlı kalmaksızın Tarım Satış Kooperatiflerinin destekleme alımlarından dolayı ortaya çıkan masraflarını bile karşılayamamıştır. Sağlanan bu işletme kredilerinin başka amaçlarla ve özellikle nakit akımın teminat altına alınması için kullanıldığı belirtilmektedir.

Konuya kooperatif yönünden bakıldığında, destekleme alımlarından elde edilen kârların ortaklarına dağıtılması gerekmektedir. Bu kârların dağıtılması, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın bu konudaki kararına bağlıdır. Ancak çok az sayıdaki Tarım Satış Kooperatifi bu kooperatifi ortaklarına dağıtmaktadır. Kooperatif yönetimi destekleme alımı programını uygulaması durumunda, ortak olmayan üreticilerin ürünlerini de almak zorundadırlar. Bu durumda, destekleme alımının mevcut uygulamasının kooperatif prensipleriyle çeliştiğini göstermektedir.

Destekleme alımlarından elde edilen ve ortaklara dağıtılmayan kârları ile destekleme alımının finansmanı için kullanılan fonlar, ortak dışı faaliyet olarak nitelendirildiğinden, işletmelerin yatırımında veya bugünkü muhasebe sistemi ile bulunması mümkün olmayan başka amaçlar için kullanıldığı ifade edilmektedir. Hatta bu yatırımlar için ortaklara danışılmamaktadır. Dolayısıyla Tarım Satış Kooperatifleri ne ortaklarına hesap vermekte ve ne de ortakları elde edilen kârların paylaşılması veya kullanılmasında söz sahibi olabilmektedirler. Bu sebeplerden dolayı da ortakların Tarım Satış Kooperatiflerine sağladıkları destek azalmaktadır. Ortakların desteği önemli ölçüde bunların kooperatiften sağladıkları menfaat ve faydaya bağlıdır. Bu faydaların başında Tarım Satış Kooperatiflerinin katkısının bulunmadığı satın alma faaliyeti gelmektedir. Burada destekleme alımının ortakların kooperatiflerini desteklemeleri üzerinde fazla etkili olmadığı söylenebilir.

3. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin İlişkide Bulunduğu Kurum ve Kuruluşlar

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin ilişkide bulunduğu kamu kuruluşunun başında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı gelir. Bu bakanlığın ise kooperatifler sorumlu birimi ise Teşkilâtlandırma Genel Müdürlüğü'dür. Bu genel müdürlük kooperatiflerin kuruluş ve sicil işlemlerini yürütmek, Tarım Satış Kooperatiflerini denetlemek veya desteklemekle görevlidir. Tarım Satış Kooperatiflerinin faaliyetlerini izleyerek, ortaya çıkan ihtilâflarda hakemlik de yapmaktadır. Teşkilâtlandırma Genel Müdürlüğü destekleme alımlarını da yürüterek, Tarım Satış Kooperatiflerine destekleme alımları ile ilgili mübayaaya, satın alınan ürünlerin değerlendirilmesi bu hizmetler için finansman sağlanması

için gerekli tedbirlerin alınmasından sorumludur. Ayrıca, bu birim, Tarım Satış Kooperatiflerinin muhasebe usulleri ve mecburi olarak tutacakları defterleri tesbit etmek ve depolama ve ilk işleme hüviyetindeki işletmeler ile ambalajlama gibi tesislerin yapımı için izin vermek durumundadır. Tarım Satış Kooperatifleri sisteminin incelenmesinde, bunların devlet tarafından aşırı derecede denetim altında tutulduğu ve bu yüzden de kendi insiyatifi ile hareket etme kabiliyetinin çok sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Esasen bu durum, Tarım Satış Kooperatiflerini bir devlet kuruluşu gibi gören kooperatif ortaklarının davranışlarından da anlaşılmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri sistemini ilgilendiren ikinci kamu kuruluşu Ziraat Bankasıdır. Banka, 1000'i aşkın şubesi ve Tarım Satış ile Tarım Kredi Kooperatifleri kanalıyla çiftçilere kredi sağlamaktadır. Tarım Satış Kooperatiflerine destekleme alımı faaliyetlerinin yürütülmesi, girdi temini, iştirakler ve işletmeler gibi kooperatiflerin kendi faaliyetlerinde kullanılmak üzere kredi açılmaktadır. Ziraat Bankası destekleme alımları için belirli bir faiz uygulamaktadır (% 49.5 gibi), ancak sağlanan bu krediler geri ödenmediğinde ise bileşik faiz uygulandığından, borç yükü artmamaktadır. Tarım Satış Kooperatiflerinin Bakanlığın izni olmadan herhangi bir ticari kredi alması mümkün değildir, kooperatiflerin, bankaya olan borçları sebebiyle kredi kapasiteleri artırılamamaktadır. Nitekim, bu borçların bir kısmı 1975, 1978, 1981 ve 1983 yıllarında gerek Hazineye direkt transfer yoluyla ve gerekse tahvil çıkarma yoluyla silinmiştir.

Tarım Satış Kooperatiflerini etkileyen birdiğer kamu kuruluşu da Merkez Bankasıdır. Merkez Bankası, Tarım Satış Kooperatiflerine açılan kredi faizlerini tespit edilmesinde, borç iptali (tahkimi) faaliyetlerinde rol almak suretiyle sistemi etkilemektedir. Periyodik borç erteleme mekanizması, Tarım Satış Kooperatiflerine temin edilen büyük sübvansiyonlar anlamına gelmektedir. Bu mekanizma faaliyetlerin etkinliğinin büyük oranda düşmesine sebep olmakta ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini, borçlarını zamanında geri ödeme yapma baskısından kurtarmaktadır.

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı'nda, Tarım Satış Kooperatifleri ile ilgili bazı alanlarda faaldir. Bu Bakanlık bütün ülke çapında sahip olduğu yayın teşkilâtı ile Tarım Satış Kooperatifleri Ortakları ile temastadır. Ayrıca Bakanlık Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'nda hububat destekleme fiyatları ve diğer ürünlerin destekleme fiyatlarıyla ilgili görüş vermektedir. Yine bakanlıkça desteklenen ikinci ürün tarımından elde edilen ürünlerin bir kısmı Tarım Satış Kooperatifleri tarafından pazarlanmaktadır. Mesela soya da olduğu gibi kooperatiflerin (Çukobirlik) işleme ve depolama faaliyetlerine girmelerine sebep olmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri sistemi ile ilişki kuruluşlar arasında "Para ve Kredi Kurulu"da sayılabilir. Bu kuruluş Tarım Satış Kooperatiflerinin yatırımlarının onaylanmasından sorumludur. Ayrıca Kooperatif sistem içinde; Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

ğ'nın da önemli rolü bulunmaktadır.

Türkiye'de kooperatifler, faaliyet alanları ile ilgili kanunları, teşvik ve denetimi altında olduğu Kurum ve kuruluşlar bakımından çeşitlilik göstermektedirler. Burada dikkati çeken, nokta gerek kooperatiflerin bağlı olduğu kamu kuruluşları arasında ve gerekse kooperatifler arasında koordinasyon eksikliği bulunmasıdır. Bu durum, özellikle tarımsal üretimi teşvik eden Tarım Kredi Kooperatifleri, işleme ve pazarlamaya ağırlık veren Tarım Satış Kooperatifleri için geçerlidir. 2834 sayılı Kanuna göre, tarım Kredi Kooperatiflerine ortak olacak kişilerde Tarım Satış Kooperatiflerine ortak olma şartı aranmaktadır. Bu düzenleme ile, üreticiler ürünlerinin tamamını Tarım Satış Kooperatiflerine teslim etmek zorunda bırakılmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri ise satışlardan elde ettiği gelirin bir kısmını Tarım Kredi Kooperatifinden sağladığı borçlara karşılık gösterme ve bu miktarı ortaklara ödeme hakkına sahip olmuş, ancak kredi ve pazarlamaya ilişkin bu teorik bağ uygulamada başarılı olamamıştır. Çünkü bu uygulamanın ortaklara bir faydası olmadığı gibi, tüccarların rekabet gücü de uygulama karşısında çok artmıştır. Mevzuatta yapılan değişikliklerle bu uygulama kaldırılmış ve Tarım Kredi ile Tarım Satış Kooperatifleri arasında hiçbir bağ kalmamıştır. Aslında bu iki kooperatifin aynı yerde benzer hizmetleri sağladıkları ve paralel olarak çalıştıkları görülmektedir.

Tarım Satış Kooperatiflerinin Merkez Birliği bulunmamaktadır. Milli seviyede merkezi bir teşkilâtın olmaması sebebiyle, bunun üstleneceği görev, yetki ve sorumluluklar Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na düşmektedir.

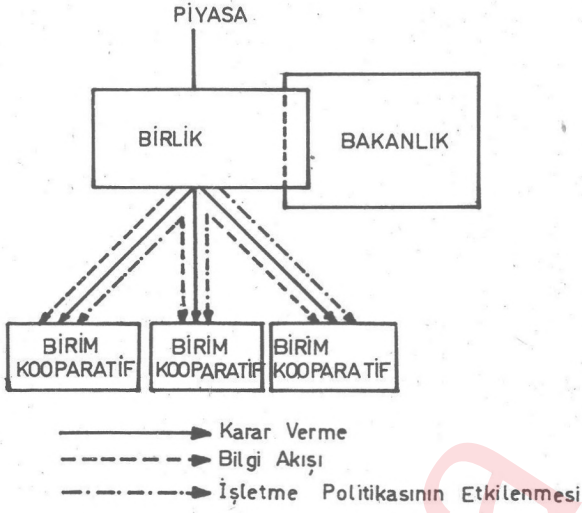
Tarım Satış Kooperatiflerinin teftiş ve denetim mekanizması birlik müfettişleri ve diğer ilgili kuruluşların müfettişleri tarafından yürütülmektedir. Bu görev kanunlarla müfettişlerine verilmiştir. Ancak bakanlık bu görevi başka kuruluşlara devredebilmektedir. Bakanlık kısmen Ziraat Bankasına devretmiştir. Banka, birlikleri periyodik olarak denetlemekte ve denetleme raporları mahalli şubeleri aracılığıyla Bakanlığa sunulmaktadır.

5. Tarım Satış Kooperatiflerinin Yönetimi

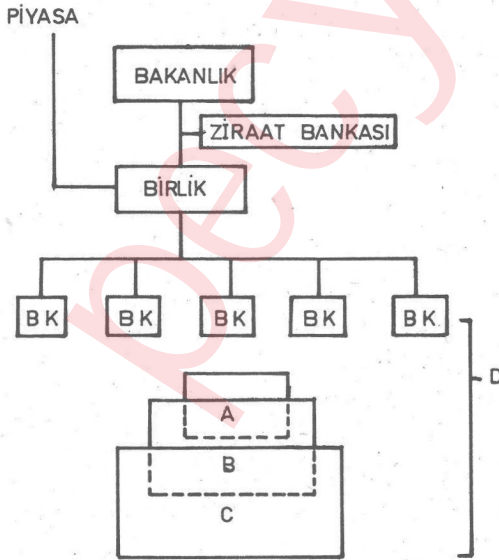
Birlik ve birim kooperatifler, anasözleşmeler yoluyla sağlanan kanuni bir düzen içerisinde faaliyet gösterirler. Bu kooperatiflerin yönetim sistemi kabaca incelendiğinde sistemin demokratik bir yapıdan çok, bürokratik bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır. Sistemin yeterince incelenebilmesi için aşağıdaki 5 hususun iyi değerlendirilmesi gerekir.

- a) Sorumlulukların dağılımı,
- b) Kararların nasıl oluşturulduğu,
- c) Kararların nasıl uygulandığı
- d) Yönetim ile bilgi akışı arasındaki ilişkiler
- e) Kontrolün sınırları

Şekil 2
Kooparatif Faaliyeti (Devlet Destekleme Alımı Dışı)

Şekil 3
Devlet Destekleme Programının Unsurları

- BK = BİRİM KOOPARATİF
A = YÖNETİM KURULU
B = DENETİM KURULU
C = GENEL KURUL
D = DEVLET DESTEKLEME ALIMI İCRA EDEN KURULUŞLAR

Destekleme açısından bakıldığında bu hususlar ile ilgili yetkilerin tamamıyla Sana-yi ve Ticaret Bakanlığı elinde olduğu görülmektedir. Kooperatiflerin, gerçek faaliyet alanları açısından bakıldığında ise, birlikler seviyesinde bir merkezileşme dikkati çekmektedir. (Şekil 2 ve 3).

Yönetim kademelerinde sorumlulukların dağılımına gelince; kooperatiflerin faaliyet alanı ve destekleme alımlarının faaliyetlerinde yönetim sisteminin dikey konumunun hiyerarşik bir yapıda olduğu görülür. Devletin bu sistem üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bu da göstermektedir ki; strateji tespiti, faaliyetlerin yönlendirilmesi, hedeflerin tespiti gibi konularla ilgili kooperatiflerin karar verme mekanizması içerisinde değil Bakanlık tarafından verilmektedir.

Kooperatif gerçek faaliyetleri açısından bakıldığında sorumluluğun daha çok birlik yönetim kademesinde olduğu görülmektedir.

Birliklerin destekleme alımları ile ilgili görevleri bulunmadığı dönemlerde belirli bir oranda bağımsız bir statüye kavuştukları, ancak Bakanlığa bağımlılıklarının değişmediği görülmektedir. Ayrıca her iki halde de herhangi bir kararın uygulanması için gerekli finansmanın genellikle Ziraat Bankası tarafından sağlanması dikkati çekmektedir.

Kararların oluşturulmasında ise; destekleme alımları ve bir ölçüde birliklerin faaliyetleri ile ilgili temel kararların Bakanlık tarafından alınması, Birlik ve Birim kooperatif kurumlarının karar verme görevine katkıda bulunma şansını azalttığı gözlenmektedir. Birim kooperatiflerin yönetim kurul karar defterleri incelenirse, bu kurullarda iş politikası tespitine ilişkin herhangi bir karar itihaz edilmediği görülür. Bu kurullardan beklenen, Birlik seviyesinde alınan kararlar çerçevesinde hareket etmeleridir.

Kararların uygulanmasına gelince; Bakanlık elinde bulunan merkezi yönetim, bu kuruluşlara iş politikaları ve uygulamalarına ilişkin direktifler vermektedir. Destekleme alımlarındaki sorumlulukları ile ilgili bölümleri ise, bu direktiflerin kanunî dayanağını oluşturmaktadır. Uygulamanın yerine getirilebilmesi için gerektiğinde kanunî müeyyideler uygulanabilmektedir. Daha sonra da ifade edeceğimiz gibi, birlik genel müdürü Bakanlık tarafından tayin edilmektedir. Ziraat Bankası tarafından sağlanan destekleme ve işletme kredilerinin kullanımı yine banka müfettişleri tarafından takip edilmektedir. Bürokratik açıdan son derece etkin olan bir sistem dolaylı olarak yaratıcı olmalarını engellemekte ve potansiyel iş verimini etkilemektedir. Bunun sonucu olarak bütün birlik ve birim kooperatiflerde; bağımsız olabilmek ve bunu sağlamak için daha fazla serbestlik fikri dile getirilmektedir. Bu durum birliklerin pazarlama yöneticileri tarafından daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Yönetim ve bilgi akışı konusu kısaca ifade edilirse; Birlik ve birim kooperatiflerde çalışan personelle yapılan görüşmelerde, bilgi akışının dikey yönde ve daha çok yukarı-

dan yukarıya aşağıya olduğu ve Birliğe üye birim kooperatifler arasında bile çok az yatay ilişki olduğu belirlenebilir. Daha üst kademeler ise, birlikler arasında oldukça ümit verici yatay işbirliği görülmektedir. Bu da, daha ziyade birbiriyle ticaret yapan birliklerde mevcuttur. Birliklerin bazen tohum üretimi, gübre üretimi, ayçiçek yağı üretimi gibi alanlarda faaliyet gösteren benzer şirketlere yatırım yaptığı görülmüştür. Birliklerin birbirine borç temin ettiklerine dair bazı örnekler de mevcuttur. Aynı ürünün toplanması, işleme tabi tutulması v.b. hususlarla ilgili olarak birlikler arasında işbirliği yapılmaktadır. Bu tür ilişkilere örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sözgelimi Tarih, Çukobirlik pamuk piyasası ile ilgili bilgi alışverişinde bulunmakta, Trakyabirlik ve Karadeniz Birlik ayçiçeğinin işlenmesi hususunda işbirliği yapmaktadırlar.

Yönetim kontrolünün kapsamı ise oldukça geniştir. Tarım Satış Kooperatiflerinin bütün faaliyetleri üzerinde resmî kontrol ve birliklerin başarısı üzerine rütun denetleme mekanizmaları mevcuttur. Denetleme ve kontrol organları olarak; Bakanlık Teftiş Kurulu, Ziraat Bankası Teftiş Kurulu, birlik teftiş hey'eti; seçimle belirlenen denetleme kurulu üyeleri, bakanlık ve Ziraat Bankası adına denetim kuruluna katılan temsilciler ve birim kooperatifler denetimi kurulu sayılabilir. Şüphesiz bakanlık ve Ziraat Bankasına ait denetçiler bunlar arasında en önemli olanlardır. Birlik seviyesindeki denetim kurulları tarafından hazırlanan raporlar çoğunlukla detaylı olmayan ve nadiren bazı tavsiyeleri kapsayan raporlardır. Dolayısıyla bu raporların gerek bakanlık ve gerekse Ziraat Bankası üzerindeki etkisi yetersiz kalmaktadır.

Denetim mekanizma ile ilgili görüşmelerde, birlik yöneticilerinin genellikle birleştikleri nokta, bağımsız bir denetim mekanizmasının gerekliliği olmuştur. Yapılan denetimin daha çok mali karakterde olduğu, analiz ve değerlendirmelerle olması gerekenden daha az yer verildiği kanaati yaygındır.

Otoriter, bürokratik yönetim biçimlerinin sorunlarından biri, esneklikten yoksun olmaları ve zaman içinde pasif kalmalarıdır. Böyle bir sistemin, gelişme potansiyeline sahip olmayan ve bir kooperatif organizasyonu gibi insan kaynağına dayanmayan basit işletmelerde sınırlı bir başarı şansı olabilir.

Türkiye şartlarında böyle bir sistemin geçerliliğinin iyi değerlendirilmesi gerekir. Çünkü, Tarım Satış Kooperatifleri kurulduklarından bu yana daha karmaşık bir yapıya kavuşmuşlar, daha gelişmiş teknolojileri kullanmaya başlamışlar ve dahası rekabet şartlarının hakim olduğu daha karmaşık yapıdaki pazarlara girmek durumunda kalmışlardır.

Destekleme alımları çerçevesinde yönetim konusunu incelerken bir noktayı belirtmekte yarar umuyoruz; emeğin karşılığını alabilmesi açısından destekleme alımlarının bazı temel gıda ve diğer ihracaat ürünlerini yetiştiren kişilere sağladığı destek ve tarım sektörüne sağladığı faydaları tartışmak gerekmez. Destekleme alımlarının

uygulanmaması halinde üretici fiyatlarının tüccarlar tarafından en düşük seviyeye indirileceğine şüphe yoktur. Ayrıca bu sistem içerisinde ürünleri üreticilerden daha büyük miktarlarda satın alan bazı tüccarların rolünü de küçümsemek de mümkün değildir.

Destekleme alımları programının uygulanmasında; ürünler, fiyatlar, kalite, mali kaynaklar ve geri ödeme plânları v.b. iş politikaları bakanlık tarafından tesbit edilmektedir. Burada birliklerin rolü ise, programın yürütülmesi için gerekli tedbirleri almak ve birim kooperatiflerin faaliyetlerini kontrol etmek şeklindedir.

Bu yapı içerisinde Tarım Satış Kooperatifleri ortaklarına çeşitli pazarlama hizmetleri götürme hususunda kendi kendine karar verme esnekliğine sahip değildirlir. Meselâ birlik yönetimi herhangi bir ürün için destekleme alım fiyatı üzerinde fiyat vererek ürünü satılma imkânına sahiptir. Ancak bunun için de bakanlığın onayının alınması gereklidir. Fiyatları piyasa şartlarına göre süratle ayarlamak hususundaki güçlüklerden dolayı birçok sipariş kayıpları meydana gelmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse birlikler ve birim kooperatifler destekleme alımı uygulamasında (toplama, satılma, depolama, satış işlemleri v.b.) destekleme politikasını yürüten birer devlet kuruluşu gibi hareket etmektedirler. Hal böyle olunca, Tarım Satış Kooperatifleri, ortakları tarafından birer devlet kuruluşu gibi görülmektedir.

Milletlerarası alanda kooperatiflerle ilgili olarak yapılan çalışmalar, kooperatiflerin nakit akımına ilişkin Devlet sektörü programlarını yürütme sorumluluğunu yükledikleri halde, Devlet tarafından aşırı bir şekilde kontrol altına alındıklarını göstermektedir. Ülke çapında gerekli olan böyle bir durumda Devlet, tabii olarak kamu kaynaklarının kullanımını takip etmek ve korumak zorundadır. Bu bakımdan, nakit-akım sorumluluğunu, yani mali yönetimin Tarım Satış Kooperatiflerinden alınması ve fakat destek alımları ile ilgili diğer faaliyetlerin Tarım Satış Kooperatifleri eliyle sürdürülmesini mümkün kılacak bir sistemin geliştirilmesi yerinde olacaktır. Bu sistemin tabii sonucu olarak da devletin bu kuruluşlar üzerindeki denetim yoğunluğu azalacaktır.

Kooperatif şeklinde kullanılan bir teşebbüste, meselâ birim kooperatifler tarafından kurulan bir birlikte, bu birlik birim kooperatifler tarafından yalnızca hizmet sağlayan bir organizasyon olarak kurulmamış olup, bunun hedef ve iş politikalarının ortaklar, yani kooperatifler tarafından tesbit ve kontrol edilmesi gerektiği normal olarak beklenecektir. Bu durum ilk kuruldukları yıllarda ve destekleme alım programlarının başlamasından önce birlikler içinde geçerli idi. Bugün ise şartlar tamamiyle değişmiştir. Birim kooperatifler birliklerin yönetiminde çok az etkiye sahiptirler. Dolayısıyla ortakların taleplerine cevap verebilecek durumda da değildirlir. Bunun sonucu olarak da ortaklar, birim kooperatiflere yeterli destek sağlamamakta ve ana sözleşmelerde belirtilen taahhütleri yerine getirememektedirler. Bu durum çok normaldir, zira, birim kooperatifler herhangi bir ürün için sadece destekleme fiyatını verebilirken, tüccarlar aynı ürün için da-

ha yüksek fiyat verebilmekte, ayrıca bu işlem sırasında ortaklık payı v.s. için kesinti yapmamakta ve en önemlisi teslimat sırasında nakit ödeme yapmaktadırlar. Bu durum, birim kooperatiflerin ortaklarına sağladığı hizmetlerin yetersizliğine ve dolayısıyla bunların kooperatifleriyle olan ilgilerinin azalmasına tipik bir misaldir.

Tarım Satış Kooperatiflerinin destekleme alımları programdaki görev ve sorumlulukları ortakların ihtiyaçlarına daha esnek bir şekilde yaklaşmalarına engel olmaktadır. Destekleme alımlarının bugünkü mevcut uygulaması yönetimin zamanını çok fazla işgal etmektedir. Destekleme alımları ve işletme kredisi temin etmede sağlanan kolaylıklar birliklerin finansmanında önemli bir kaynak olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, birlikler, gerek ortakların ihtiyaçlarına cevap verme ve gerekse ortaklık sermaye katılım paylarının artması için fazla bir çaba göstermemişlerdir. Birliklerin bir kısmı da "ortak dışı faaliyetler" olarak adlandırılan faaliyetleri başlatmışlardır. Bu faaliyetlerin düzenleniş amacı, birliklerin kendilerini başka kaynaklardan finanse etmeleridir. Ancak, bu uygulama, birlik ortaklarını elde edilen kârlardan mahrum bırakmıştır. Bu uygulamadan ise, genellikle birliklerde çalışanlar faydalanmışlardır.

Birim kooperatiflerin yönetiminde buna benzer politikaların etkisi oldukça önemlidir. Bu uygulama ile birim kooperatiflerin birer ünitesi haline dönüşmekte ve faaliyetleri birlik tarafından sevk ve idare edilmektedir. Birim kooperatif yöneticileri mevcut şartlar altında faaliyetleri geliştirmek, yenilikleri uygulamak ve ortakların taleplerini gerektiği şekilde karşılamak hususunda yetersiz kalmaktadırlar.

Neticede kooperatif faaliyetleri düşünüldüğünde ve destekleme alımları yönünden bakıldığında, mevcut sistem birliklerin, birim kooperatifler ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Burada gerekli olan daha bağımsız ve kendi kendisini sevk ve idare edebilecek bir birim kooperatif yönetim şeklidir. Bu yönetim şekli, ortaklar ve kooperatif arasında yeni ve geçerli bir ilişkinin kurulmasının tek geçerli yolu görülmektedir. Zira burada ortakların beklentisi, kooperatif teşebbüsün yine kendileri tarafından belirlenen ihtiyaçlara cevap verebilmesidir.

Birlikler ve Birim kooperatiflerde yönetim sistemi incelenirken,, Tarım Satış Kooperatiflerinin faaliyetler ile ilgili kanunî düzenleme ve talimatlarının kaynağının gözden geçirilmesinde yarar vardır. Tarım Satış Kooperatifleri; 3186 sayılı kanun, birlik ve birim kooperatiflerin tabi olduğu anasözleşmeler, yönetim faaliyetlerine ait Bakanlık ve Birlik talimatları, destekleme alımları ile ilgili talimatlar, bakanlıkça çeşitli konularda yayınlanan tebliğ ve yönetmelik çerçevesinde yönetilmektedir. Bunlar, kooperatiflerin kuruluş amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için takip edilmesi gerekli stratejiye ait hususları belirleyen kanunî düzenlemelerdir.

Bu kooperatif sistemini oluşturan unsurlar, kooperatif ve onların ortaklarıdır. Sistem ve onu meydana getiren ortaklar birim kooperatifler ve birlikler birbirine bağlı ve

sıkı ilişkiler içerisinde. Tarım Satış Kooperatiflerinde tıpkı diğer yönetim sistemlerinde olduğu gibi kanun ve yönetmeliklerle belirlenmiş özel faaliyet alanları vardır. Ana amaç ortakların menfaatlerinin gözetilmesidir. Kooperatif yönetiminin ana amacı, kanununun 1. ve 5. maddelerinde, birim kooperatiflerin amaçları anasözleşmenin 5. ve birliklerin amacı da Anasözleşmesinin 4. maddesinde belirtilmiştir. Üreticilerin desteklenmesi hem birim kooperatiflerin ve hem de birliklerin, amacını teşkil etmektedir. 3186 sayılı kanununun 1. maddesinde üreticilerin;

- Meslekî faaliyetleri ile ilgili girdileri temin etmek

- Ürünlerin mümkün olduğu kadar en iyi şartlarda değerlendirmek, pazarlanması için gerekli tedbirleri almak,

- Ortakların ekonomik menfaatlerini korumak amacıyla Tarım Satış Kooperatifleri kuracakları belirtilmiştir.

Birlik ve birim kooperatifler bu gayelerin yanı sıra, ayrıca görev verildiği takdirde, devlet adına destekleme alımlarını yürütmekle yükümlüdürler. Destekleme alımları önceleri kooperatiflerin gelişmesine katkıda bulunmakla beraber son yıllarda birçok birlik için normal bir kooperatif görevi haline gelmiştir.

Tarım Satış Kooperatifleri sistemi içerisinde, Bakanlık en yüksek karar mercii temsil etmektedir. Bilhassa, destekleme alımları programının yürütülmesi açısından bakıldığında bakanlığın kooperatif faaliyetlerinin yürütülmesinden pazarlama politikalarının tesbitine kadar her konuda önemi ve etkisi büyüktür. Kredi temininde en önemli ve temel finansman kaynağını ise Ziraat Bankası teşkil etmektedir. Banka kooperatif veya destekleme alımları programı konusunda, bakanlık veya hükümetten talimat almaktadır ve ayrıca banka bu konuda tekel durumundadır. Zira, birlik ve birim kooperatifleri için, 3186 sayılı kanunda böyle bir imkân tanınmasına rağmen, finansman sağlayabilecekleri başka kaynak bulunmamaktadır.

Birlik yönetimi kanunda yer aldığı şekilde temel politikalar ve organizasyon hakkında kararların verildiği bir organdır. Bu organ, kooperatif sisteminin yürütülmesi için gerekli olan ve birim kooperatiflerin organizasyonunu da içine alan temel politikaların tesbit edilmesinden sorumludur. Tarım Satış Kooperatifleri kanunu ve Anasözleşmesi yalnızca birliklerin kendi kararlarını uygulama yetkisi vermektedir. Yani, birim kooperatiflerin özerkliği sınırlıdır. Anasözleşmeye göre birlikler: özellikle girdi temini depolama, denetim, finansman, personel politikası, yatırım politikası, kapasite kullanımı, halkla ilişkiler ve eğitim alanlarında kooperatif faaliyetlerinin plânlanması ve koordinasyonundan sorumludur. Birlik yönetimi, Genel Müdür, Yönetim Kurulu, Birlik Genel Kurulu ve Denetim Kurulundan oluşmaktadır. Şekilde Birliklerin - destekleme alımları dahil - organizasyon ve yönetim sistemleri görülmektedir.

Genel Müdür, Sanayi ve Ticaret Bakanının tavsiyesi üzerine ortak kararname ile atanmaktadır. Özlük hakları bakımından Bakanlığa bağlı olan, Genel Müdür maaşını Birlikten alır. Genel Müdür üçüncü şahıslara karşı birliği temsil eder ve bu temsil yetkisini vekâletle devredebilir. Genel Müdür Yardımcıları yüksek öğrenimli, ekonomi ve kooperatifçilik konularında yeterli tecrübeye sahip olmalıdırlar. Bu özellikte olanlar, Genel Müdür'ün tavsiyesi ile birlik yönetim kurulu kararı ve Bakanlığın onayı ile yardımcı olarak atanabilirler. Genel Müdür aynı zamanda yönetim kurulu başkanıdır ve gerektiğinde iki oy hakkına sahiptir. Personel politikasını tayin eder, atama ve işten çıkarmada sorumludur. Büyük Birliklerde personel dairesi vardır. Destekleme alımlarında Genel Müdür Bakanlık ve Ziraat Bankası ile yakın işbirliği içindedir. Destekleme alımları olmadığı dönemlerde kanunun öngördüğü hususlar çerçevesinde birliği sevk ve idare etmede serbest gibi görünmekte ise de, bu serbestlik ve esneklik yine de sınırlıdır. Bu sınırlı yetkilerin olumsuz etkileri yöneticiler tarafından pazarlama ve işletmelerin faaliyetlerinde şiddetle hissedilmektedir. Özellikle Bakanlık tarafından pazarlama ile ilgili kararların yavaşladığı dikkati çekmektedir. Diğer taraftan nakit akımın sevk ve idaresi büyük oranda Ziraat Bankası tarafından kontrol edilmektedir. Bu durum ise, belli bir limit üzerindeki harcamalar için Bakanlık izni alması gereken Genel Müdürler için önemli bir engeldir.

Yönetim kurulunda, Birlik Genel Müdüründen başka, Birlik genel kurulu tarafından 2 yıl için seçilen 4 üyesi daha vardır. Bu üyelerin tahsil derecelerinin en az ilkokul mezunu olmaları yeterlidir. Destekleme alımı sırasında yönetim kurulu üye sayısı artar. Devleti temsilen 1 Bakanlık, 1 Ziraat Bankası ve 1 de Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı temsilcisi yönetim kuruluna katılır. Buna göre yönetim kurulunun Destekleme Alımı sırasında 8, normal dönemlerde 5 üyesi vardır. Yönetim Kurulu, Birliğin gerekli görevlerinin yerine getirilmesinden ve yeterli koordinasyonun tesis edilmesinden sorumludur. Tabii bu sorumluluk, Bakanlığın talimatları doğrultusunda ve Ziraat Bankasına sağlanan finansman imkânları çerçevesinde yürütülmektedir. Teorik olarak Yönetim Kurulu, Bakanlığın ve Genel Müdürün izin verdiği ölçüde karar verme hakkına sahiptir. Bu anlamda kurulun, "kooperatif otonomisi" çok sınırlı kalmaktadır. Birliklerin mevcut en büyük problemlerinden biri, yönetim kurulu üyeleri ile ilgilidir. Bazı yönetim kurulu üyeleri yüksek teknoloji ve yatırımlar gerektiren işleme faaliyetlerinin karmaşıklığını ve boyutlarını kavramakta güçlük çekmektedirler. Ayrıca, çeşitli işletmelere sahip birliklerde, sınırlı kaynakların hangi işletmelerde öncelikle kullanılmasının gerektiği hususunun tesbitinde sorunlar ortaya çıkmakta, yani bu tip meseleler yönetim kurulunun kapasitesini aşmaktadır.

Birlik Genel Kurulu, birim kooperatiflerin genel kurullarında iki yıl için seçilen temsilcilerden meydana gelmektedir. Kooperatiflerin temsilci sayısı kayıtlı ortak sayısına göre tesbit edilmekte olup, ilk 400 ortak için 2, bundan sonra gelen her 400 ve bunun yarısını geçen sayıda ortak için 1 temsilci seçilmektedir. Genel kurul, genellikle yılda

bir defa toplanmakta, ayrıca yönetim kurulu, denetim kurulu ve Bakanlık tarafından da toplantıya çağrılabilir. Genel Kurul, Birliğin en yüksek karar organıdır. Ancak, destekleme alımları sırasında geçerli değildir.

Denetim Kurulu, genel kurul tarafından seçilen en az ortaokul mezunu olan 2 üye ile Bakanlık ve Ziraat Bankası tarafından atanan, yüksek okul mezunu birer üyeden meydana gelir. Denetim Kurulları, genellikle Yönetim Kurullarının faaliyetlerini fazla eleştirmeden onaylamaktadırlar. Ancak, bu durumun son yıllarda değişmeye başladığı, son yıllarda oldukça ayrıntılı raporlar da hazırlanmaktadır.

Birim kooperatiflerin yönetim yapısı da, birliklerin yönetim yapısına benzemekte ve aynı fonksiyonlardaki organlara sahiptir: Müdürlük, Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulu.

Birim kooperatiflerde Genel kurul, 3186 sayılı kanuna göre en yüksek karar organıdır. Anasözleşmede bu kurulun görevleri; Yönetim ve denetim Kurulu üyelerini seçmek veya azletmek, yıllık bilançoları kabul etmek, bütçeyi onaylamak, faaliyet raporlarını tesbit etmek, bütçeyi onaylamak, faaliyet raporlarını tesbit etmek ve Birlik Genel Kurulu için Kooperatif temsilcilerini seçmek. Ortakları, seçtikleri kurul üyeleri yoluyla karar verme safhasında yer almaktadırlar. Kurul üyelerine fahri statüde olmalarına rağmen "Huzur Hakkı" ödemektedir. Birim kooperatiflerinin yöneticisi Birlik tarafından tayin edilmekte ve özlük hakları da birlik tarafından verilmektedir. Birim kooperatiflerin sevk ve idaresi, seçimle gelen Denetim Kurulu, Birlik Müfettişleri, Bakanlık ve Ziraat Bankasınca denetlenir. Banka Müfettişleri daha çok verilen kredilerin belirlenmiş amaçlar için kullanılıp kullanılmadığını denetler. Genel Kurul teorik olarak en yüksek karar olmasına rağmen, uygulamada sevk ve idare Birlik tarafından tayin edilen yönetici tarafından, dolayısıyla Birlik tarafından yürütülmektedir.

Birim kooperatiflerde Genel Kurul, yılda bir defa toplanır ve katılan ortakların her biri bir oy hakkına sahiptir. Ancak uygulama, birim kooperatiflerin iki yılda bir toplandığı, bazılarının da uzun yıllar toplantı yapmadığı görülmektedir. Yönetim ve Denetim Kurulları, Genel Kurulu toplantıya çağırabilmekte, Birlik de toplantı talebinde bulunabilmektedir. Birim kooperatif herhangi bir Birlik bünyesinde yer almıyorsa, Bakanlık toplantı talebinde bulunabilmektedir. Birlik Genel Kurullarında alınan kararların uygulamadan önce, Birlik tarafından onaylanması, bağımsız birim kooperatiflerde ise Bakanlık onayının alınması gerekmektedir. Bu izahlarda anlaşılmaktadır ki; birim kooperatiflerin genel kurulları en yüksek karar organları değildir ve bağımsız hareket edememektedirler. Dolayısıyla, karar verme ve inisiyatiflerini kullanma konusunda hareket alanları sınırlıdır.

Birim Kooperatiflerin Yönetim Kurullarının 5 üyesi bulunmakta ve bu sayı destek alımı olsun, olmasın değişmemektedir. Kurulun dört üyesi genel kurul tarafından iki yıl

için seçilmekte, birlik tarafından atanan müdür, yönetim kurulu üyesi olmaktadır. Yönetim Kurulu üyesi seçilebilmek için en az bir yıllık ortağı olmak, okuma yazma bilmek ve kooperatife vermeyi taahhüt ettiği ürünün en az % 50'sini teslim etmiş olmak şartları aranmaktadır. Yönetim Kurulu, ayda en az bir defa toplanmak zorundadır. Müdür veya vekili toplantıda hazır değilse, kurul karar alamamaktadır. Kurul teorik olarak, faaliyetler, yatırımlar, personel ile ilgili işler v.b. hususlarda karar verme yetkisine sahiptir. Ancak, kanunda verilen bu yetkileri gereği gibi kullanmamaktadır. Kurul üyelerinin kooperatifte etkilerinin çok az olduğunu düşünmelerinden bu durum kaynaklanabilirse de, kurul üyelerinin herşeyi onayladıkları görülmektedir. Kurul üyelerinin eğitim farklılıkları dolayısıyla, yönetici kararları kurullarda aynen onaylanmaktadır. Kooperatifleşmeyi ve kooperatife ortak olmayı teşvik etmesi gereken kurul üyeleri, bu tür faaliyetlerin uygulanmasında ve hatta plânlanmasında pasif kalmaktadırlar. Bütün bunlar atıl organizasyon yapısının oluşmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri bünyesinde; ortakların eğitimi, yararlı teknik konularda eğitim programları, kooperatifin faaliyetleri ile ilgili toplantılar v.b. faaliyetlerin hemen hiç organize edilmediği görülmektedir. Hatta, en aktif ortakların bile, kooperatifi biri ürün taahhüdünde bulunmak, diğeri ise, ürün teslim etmek üzere yılda iki defa ziyaret ettikleri bir vakıadır.

Dahili bir denetim organı olan Denetim Kurulu, iki yıl için seçilen iki üyeden meydana gelir. En az ilkokul mezunu olan bu üyeler, yönetim faaliyetlerini genel kurul adına denetlerler. Uygulamada bu kurulun bir etkisi yoktur. Zira bu kurul tavsiyelerinin uygulanmasını sağlamak için bir müeyyideye sahip değildir. Kanuna göre, herhangi bir konuda onaylama yetkisi yoktur. Bu yetki, Birlik ve Devletin elindedir. Denetleme Kurulu üyelerinin görevi, birim kooperatiflerinin hesaplarını kontrol etmektir. Ancak ne var ki, denetleme kurulu üyeleri bu konuda ihtisas sahibi kişiler değildirler.

Birim kooperatiflerin organizasyon yapısı kanunda yer almaktadır. Ancak uygulamada üyelerin yönetime iştirakinde bazı engeller vardır. Bu engeller, gerek yöneticiler ve gerekse kooperatif ortakları tarafından bilinmektedir. Eğer amaç, men-faatlerini koruyan çiftçiler topluluğu tarafından kontrol edilebilen ve modern ziraat gelişiminin gereklerini yerine getirebilecek bir kooperatif sisteminin kurulması ise, Anasözleşme ve denetim mezanizmaları dikkatle incelenmeli ve gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Birim kooperatiflerinin müdürleri, Genel Müdür'ün teklifi üzerine yönetim kurulu tarafından tayin edilmekte, ancak bu atamanın Bakanlık tarafından onaylanması gerekmektedir. Birlik, yöneticilere birim kooperatifin sevk ve idaresine ilişkin ayrıntılı talimatlar vermektedir. Birim kooperatifler finansman açısından tamamen Birliğe bağımlı olduğundan kendi insiyatifinde olan ve ortakların talepleri üzerine harcayabileceği herhangi bir kaynağı yoktur. Birim kooperatiflerinin bir kısmında 20 - 30 kişinin çalışmakta olmasına rağmen, çok az faaliyet söz konusudur. Ayrıca birim kooperatiflerin bir kısmı atıl kapasite ile çalışan işletme ve depolara sahiptir. Bunun sebebi ise, birliklerin, or-

takların ürünlerini destekleme alımı fiyatının üzerinde satın almamalarıdır. Ayrıca birim kooperatiflerin tüccarlarla ticaret yapan ve ürünlerini tüccarların elindeki işletme ve depolara veren ortaklarına bu hususta verebilecekleri fazla bir imkân da yoktur. Bir yönetici için bu durumun sebeplerini ortaklara açıklamak imkânsız olduğundan görüş ayrıcalıklarının çıkması, kooperatife bağlanan ümitlerin sönmesi ve duyulan güvenin sarsılması kaçınılmaz olmaktadır. Yöneticiler, kooperatifin girdi satışlarını teşvik edememektedir, çünkü elindeki stok Birlik tarafından temin edilen sınırlı bir stoktur. Bir Birlik elemanı olan yöneticinin insiyatifini kullanması da beklenemez. Yönetici tipik olarak işini kaybetmekten korkan ve bu yüzden risk altına girmemeyi tercih eden temkinli bir kişidir. Bazı yeni Birliklerde (Karadeniz Birlik, bir ölçüye kadar Trakya Birlik) değişik bir yaklaşımla ortaklara hizmet götürülmesi daha ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Çoğunlukla bir birim kooperatifin yöneticisinin görevi ağırdır, çünkü bu kişi ortakların ihtiyaçları ile menfaati arasındaki çatışmanın tam ortasında yer almaktadır. Ortaya çıkan problemler kısmen de yöneticilerin kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, ne kadar teşvik unsuru sağlanırsa sağlansın, mevcut sistem, mesleğinde ilerlemeye engel olan ve meslek açısından olumsuz etkiler olan bir sistemdir.

ŞEKER PANCARI ISLAHINDA İLK ÇALIŞMALAR

Prof. Dr. Celâl ER (1)
Dr. Fikret AKIN ERDEM (2)

GİRİŞ :

Tarımsal üretimin artırılması ve kalitesinin yükseltilmesinde yetiştirme tekniği kadar bitki ıslahının da önemi büyüktür. Ekonomik önemlerine göre ıslah çalışmaları bazı bitkilerde ileri derecede ele alınmış, bazılarında ise çok az yer verilmiştir. Şeker pancarı da ıslah çalışmalarında önemli derecede payını alan bitkilerden biridir.

Bitkilerin kültüre alınması, tabiatta yabani olarak bulunan formları içerisinde iyi olanları seçmekle başlar İnsan seçimi öğrendikten sonra da bitki ıslahı uygulamaya başlanmış demektir. Bu şekilde başlayan çalışmalar, daha sonra bugünkü kültür bitkilerinin elde edilmesinde büyük rol oynamıştır. Geniş anlamda bitki ıslahı; bitkinin genetik yapısını, ekonomik faydaları gözönünde bulundurularak değiştirme ve geliştirme ilgili bir bilim ve sanat dalı olarak tarif edilebilir.

PANCARIN TARİHÇESİ

Şeker pancarının tarihi hikayesi oldukça değişiktir. Araştırmacılar ellerindeki pek çok değişik bitki türü ile çalışırken, şeker pancarı içinde birçok iddialar ileri sürülmektedir. Birçok Yunanlı filozof pancarın bir tıp bitkisi olduğundan ve pazarlarda alınıp satıldığından bahseder. M.Ö. 75 yıllarında tabiat tarihçisi Plinius pancarı siyah ve beyaz olmak üzere iki çeşide ayırırken; kökünün, tohumunun ve yaprağının sayısız hastalıklara şifa olduğunu açıklamaktadır. Bazı kaynaklarda şekerin ilk şeker kamışından elde edildiğini ve ilk şeker üreten memleketin Hindistan olduğundan bahsedilir.

(1) A. Ü. Zir. Fak., Tarla Bitkileri Bölümü Öğr. Üyesi, Ank.

(2) S. Ü. Zir. Fak. Tarla Bitkileri Bölümü Öğr. Üyesi, Konya.

Bunun yanında Mısır'da 2000 yıl önce mezar taşlarında bulunan bitki resimlerinin arkeologlar tarafından pancar resimleri olduğu ileri sürülmektedir. Bazı kaynaklarda Mezopotamya'da kırmızı pancarın çok eskiden yetiştirildiğini ve Yunanistan'a finikeliler tarafından getirildiğini, oradan da Sicilya, Roma ve Batı Avrupa'ya yayıldığından bahsedilir. Lippmann'a göre ise kültür bitkisi olarak Beta Genus'una ilk önce M.Ö. 2. yüzyılda Sicilya'da rastlanmış, oradan Suriye'ye ve bilâhare Babil'e gittiği belirtilmiştir.

Bazı kayıtlarda ise pancarın İslamın doğuş yıllarında araplar tarafından yetiştirildiği, daha sonra haclı seferleri ile bu pancarların Anadolu'dan Avrupa'ya götürüldüğü açıklanmaktadır.

Bugün Anadolu'da birçok yerde pancara çükündür veya çöğündür denilmektedir. İranlılar, Asya ve Anadolu'daki Türkler, Beta karşılığı olarak uzun süre çükündür kelimesi kullanmışlardır. Daha sonra arapçadaki pancar kelimesi olarak dilimize girmiştir. Yunan ve Bizanslılar ise bu kelimeyi pantzaris olarak almışlardır. Pancarın Akdeniz kıyılarındaki ismi Sicilya'dan yayılmış olduğu için Seuklan veya Sikeiladır.

Bitki evoluasyonunda yabancı pancarlardan kültür pancarına geçişin şu şekilde olduğu tahmin edilmektedir. Çok eski devirlerde insanlar muhtemelen yabancı pancarların yaprak ve köklerini toplayıp yiyecek olarak kullanmaya başlamışlardır. Daha sonra bundan hoşlanmaları nedeniyle tohumlarını uygun yerlerde ekip üretmişlerdir. Zamanla da bu bitkiler arasından uygun tipleri seçerek bir seleksiyona gitmişler ve böylece ilk islahı başlatmışlardır.

Ancak şeker pancarının tarihi çok eski olmayıp, son iki yüzyıl içinde islahçıların meydana getirdiği ve insanlığın hizmetine sunduğu bir bitkidir. Bugünkü şeker pancarı bitkisi, islah araştırmalarının başarısı olarak takdim edilebilecek nitelikte bir çalışmanın sonucunda elde edilmiştir.

AVRUPA'DA İLK ISLAH ÇALIŞMALARI

1947 yılında bir Alman Kimyageri olan Andreas Marggraf Beta türü bitkilerin, şeker kamışı gibi şeker ihtiva ettiğini bulmuş olmasına rağmen, pancardan şeker üretmek veya şeker varlığını geliştirmek için bir çalışma yapmamıştır. Marggraf beyaz mongold, kırmızı kök ve kırmızı mongold üzerinde çalışmıştır. Marggraf'ın bu buluşu ancak 40 yıl sonra talebesi Franz Karl Achard tarafından pratiğe intikal ettirilmiştir. Bu sebeple Achard şeker endüstrisinin babası olarak kabul edilmektedir. Achard ilk seleksiyonlarını Almanya'nın Mağdeburg şehri civarındaki çiftliklerin hayvan beslemek amacıyla yetiştirdikleri yemlik pancarda yapmıştır. Ancak, Achard'ın seleksiyon yaptığı yemlik pancar popülasyonunun oldukça heterogen olduğu kayıtlarda belirtilmektedir. Achard beyaz derili, beyaz etli, koni biçimindeki köklerin diğerlerinden daha fazla şeker ihtiva

ettiğini tespit etmiştir. Bu materyallerden elde ettiği tohum, Almanya'nın Kreyn şehrinde bir fabrika kuran Freiherr von Kopp tarafından kullanılmıştır. Bu şekilde Achard ve Kopp'in müşterek gayretleri sonucunda dünyadaki bütün şeker pancarlarının anası olarak kabul edilen Beyaz Silezya Pancarı (White Silesian) meydana getirilmiştir.

Beyaz Silezya pancarı, şeker muhtevası bakımından çok büyük değişiklikler göstermekteydi. Bu konudaki literatür kayıtları çok değişik olmakla beraber, bu pancardan fabrikasyon sonunda % 5-6 oranında şeker alındığı bildirilmektedir. İlk fabrikalar çok iptidai olduğundan Beyaz Silezya pancarının hakiki şeker varlığı muhtemelen fabrikasyon sonunda bildirilenden % 3 - 4 daha fazlaydı.

Fransa'da 1810 yıllarında başlayan şeker fabrikasyonu, von Kopp'nin tohumu, yüksek kalitesi sebebiyle büyük rağbet görmüş ve bu sayede von Koopy ıslah çalışmalarına devam edebilmiştir.

1800'lü yıllarda pancar kökünün şeker muhtevasını ölçecek yeterli bir metodun bulunmayışı, şeker pancarının gelişimini özellikle zor bir duruma sokmuştur. Zira, o zamanlarda henüz polarimetre geliştirilmemişti ve kabaca bir tuz banyosunda yüzdürme metodu ile seleksiyon yapılmaktaydı. Louis de Vilmorin'in ondokuzuncu asrın ortalarında şeker pancarı ıslah metodlarının gelişmesinde kullanılmak üzere gümüş çubuk (Silver - İngot) metodunu bulmuştur. Bu metod ıslahçıların seleksiyonlarını bütün pancarın yoğunluğu yerine şerbetin özel yoğunluğu üzerinde yapmalarına imkân sağlamıştır. Vilmorin aynı zamanda yeni geliştirilmiş olan ve polarimetre ile de denemeler yapmıştır. Polarimetre 1860 yılında pancar köklerinin kalitesinin tayininde herkes tarafından kabul edilen bir alet olmuştur.

Louis de Vilmorin, ıslahta döl sistemini keşfeden oldukça meşhur bir araştırmacıdır. Vilmorin ve oğlu, şeker pancarının şeker üretme kabiliyetini arttırmada bu sistemi kullanmışlardır. Bu sistemde, elde mevcut çeşitlerin üstün vasıflı anaç bitkileri seçilmekte ve bu anaç bitkilerin dölleri değerlendirmeye tabi tutulmaktaydı. Bunlar içerisinde yalnızca üstün vasıf gösteren döllere tohum üretimi ve daha sonraki ıslah çalışmaları için muhafaza edilmekte ve diğerleri atılmaktaydı. Vilmorin'ler, bu metodu ve yeni laboratuvar tekniklerini kullanarak şeker pancarının kalitesini geliştirmede çok çabuk başarı sağlamışlardır.

Avrupa'da pancar şekeri endüstrisi ondokuzuncu asrın ortalarından itibaren süratle yayılmıştır. Bu sebeple pancar tohumuna karşı geniş ölçüde istek artmış ve genişleyen bu endüstrinin talebini karşılamak amacıyla ticari tohum firmaları kurulmaya başlamıştır. Çeşit geliştirme, tohum üretimiyle çok yakından alakalı olduğundan, bu konudaki gelişim hemen tamamen tohum firmaları tarafından ortaya konmuştur. Bu arada Avrupa'nın çeşitli yerlerinde kurulan ticari firmaların hepsi, ıslah metodu olarak Vilmorin'in döl ıslahı sisteminin değişik şekillerini kullanmışlardır.

20. yüzyılın başında pancar çeşitleri daha az heterojen, hektara şeker verimi 6 - 7 tona ulaşmış, şeker varlığı ise % 16 - 18 arasındadır. Şeker pancarı ıslahında son 40 yılda diğer ıslah çalışmalarına göre daha çok gelişmiş ve uygulamalarda genetik esaslar ön plana çıkmıştır. 1930 ve 40'lı yıllarda şeker açısından zengin diploid çeşitler elde edilmesine rağmen, düşük kör veriminden dolayı zayıf randıman elde edilmiştir. 1940'lı yıllardan sonraki çeşitlerde özellikle yüksek verim (E-tipi) ve şeker varlığı üzerinde durulmuştur.

1950'li yıllarda ıslahçılar poliploid çeşitlerin ıslahında başarı sağladılar ve tetraploid (4x) materyal elde ettiler. Elde edilen bu tetraploid çeşitler 60'lı yıllara kadar Avrupa'da en iyi çeşitler olarak piyasada kullanılmaya imkânı buldu.

AMERİKA'DA İLK ISLAH ÇALIŞMALARI

Amerika Birleşik Devletlerinde, pancar şekeri endüstrisinin başlangıcı, 1870 yılında California'da Awarado şehrinde bir fabrikanın kurulmasıyla başlar. Bu fabrikanın ve daha sonraki yıllarda kurulan fabrikaların tohumları, Avrupa'daki tohum firmalarından temin edilmekteydi. Ancak Avrupa'dan sağlanan bu tohumların düşük kalitede olması ve birtakım hastalıklara mukavim olmayışı Amerika'da kurulan ilk fabrikaların başarısızlıklarının başlıca sebepleridir. Böylece ABD'ye adapte olacak çeşitlerin araştırılması konusunda ilk teşebbüs 1890 yılında yapılmıştır. İlk seleksiyon çalışmalarının bir kısmı James H. Shepard'ın önderliğinde 1907 yılında başlatılmıştır. Daha sonra Frederich J. Prithard seleksiyonlara devam etmiştir. Bu iki araştırmacı da Avrupa'dan getirilen tohumlarla çalışmaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşıyla ara verilen tohum ithali sebebiyle tohum ihtiyacı için birtakım teşebbüsler yapılmışsa da genellikle, çalışmalar Avrupa çeşitlerinin reproduksiyonu şeklinde devam etmiştir. Savaşın sonuna da Avrupalı tohum şirketleriyle rekabet zorluğu, ABD'de esaslı ıslah programlarını daha da geciktirmiştir.

1950'li yılların pancar ıslahı açısından devrim sayılabilecek en önemli iki olayı, genetik monogerm bulunması ve sitoplazmik erkek kısırlıktan yararlanılarak hibrid çeşitlerin elde edilmesidir. Bir Rus göçmen olan Savitsky'nin 1948 yılında ABD'de bir tohum tarlasında birkaç monogerm bitki bulması, şeker pancarında sitoplazmik erkek kısırlığının tanımlanması ve melez ıslahında bunun kullanılmaya imkanının açıklanması ile aynı zamana rastlar. Bu olaydan önce ABD'deki melez mısırın başarısı ve bazı şeker pancarı tek melezlerinin heterosis demonstrasyonunda önemli gelişmelerin görülmesi, pancar ıslahçıları arasında heterosis ıslahı konusunda bir ilgi doğmasına sebep olmuştur.

Bugün dünyadaki ticari genetik monogerm tohumların kaynağı çoğunlukla Savitsky'nin 1948'de bulunduğu iki monogerm bitkinin neslidir. Bu bitkilerin en önemli özel-

liği tohumlarının tek rüseyimli olmalarıydı. Yoksa agronomik karakterleri çok yeterli değildi. Avrupalı ıslahcılar bu materyali 1952 yılından itibaren kullanmaya başlamıştır. Avrupalı ve Amerikalı ıslahcılar bu materyalin agronomik karakterlerini geliştirmek için çalıştılar ve ilk monogerm çeşit 1958 yılında Amerika'da ve 60'lı yıllarda Avrupa'da elde edilmiştir. Genetik monogerm tohumlarla seyreltme ve teklemez ekim gerçekleştirilerek, mekanizasyonda çok önemli bir başarı sağlanmıştır.

TÜRKİYE'DE ISLAH ÇALIşMALARINI

Türkiye'de araştırma faaliyetleri, 1932 yılında Almanya'dan getirilen iki uzmanla bunların iki Türk asistanının Uşak'ta deneme ve haşere laboratuvarını kurmasıyla başlamıştır. Daha sonra bu laboratuvar 1935'te Eskişehir'e taşınmıştır. Bu arada araştırma ve uygulama alanlarında yurt dışında yetiştirilen elemanlarla takviye gören bu laboratuvar 1951 yılında "Zirai Araştırma Laboratuvarı" ve "Teknoloji Laboratuvarı" haline dönüştürülmüştür. Bu laboratuvar 1959 yılında şeker Enstitüsü adı altında birleştirilerek araştırma ve ıslah faaliyetleri organizeli bir şekilde başlatılmıştır. şeker Enstitüsü 1965 yılında Etimesgut'a taşınarak araştırma faaliyetlerinin merkezi olarak görev yapmaktadır.

Türkiye'de esas ıslah çalışmaları şeker Enstitüsü'nde başlatılmıştır. Ülkemizin şeker pancarı tohum ihtiyacı, şeker sanayiinin kuruluşundan beri Alman KWS firması tarafından temin edilmiştir. şeker sanayiinin hammaddesi olan pancarın üretilmesinde, tohumluk yönünden dış ülkelere bağımlılıktan kurtulmak amacıyla 1964 yılında ilk defa ıslah çalışmalarına başlanmış ve 1975 yılında ilk yerli diploid sentetik çeşidimiz olan Türkşeker - 1 tescil edilmiştir. Bunu daha sonra 1986 yılında multigermer anisoploid Türkşeker Poli 861, 862 ve 863 çeşitleri takip etmiştir. Ancak şeker pancarı ıslahında önemli bir aşama olarak kabul edilen monogerm hibrid çeşitlerin ıslahı çalışmalarının yanında diğer mukavemet ıslahı programları da halen devam etmektedir. Bu başarılı çalışmalar neticesinde en kısa zamanda memleketimiz şartlarına uygun genetik monogerm çeşitler elde edilecektir.

DİPNOTLAR

- (1) Zaim, F. Pancarın Kısa Bir Tarihçesi. *Şeker Dergisi*, Sayı 2, 1952.
- (2) Tekeli, S.T. Ziraat Sanatları Ders Kitabı. A.Ü. Ziraat Fak. Yayınları, 1943.
- (3) Akiltepe, H., Malkoç, S., Molbay, İ. Türkiye Şeker Sanayii ve şeker Pancarı Ziraatı. T.Ş.F.A.Ş. Yayınları, 1964.
- (4) Akiltepe, H., Berker, Ş., Vanlı, N. Amerika Birleşik Devletlerinde Şeker Pancarı Ziraatı. T.Ş.F.A.Ş. Yayınları, No. 156, 1967.
- (5) Bilgen, T., Erel, K., Onat, G. Şeker Pancarı Üretimindeki Gelişmeler; Prensipler ve Uygulamalar. T.Ş.F.A.Ş. Yayınları, No. 205, 1977.
- (6) Savitsky, V.F. Monogerm Sugar Beets in the United States. *Proc. Amer Soc. Sugar Beet Tech.* 6, 156 - 159, 1950.
- (7) Owen, F.N. Cytoplasmically Inherited Male Sterility in Sugar Beets. *Journal Agr. Res.*, 71, 423 - 440, 1945.

БЕЦЬЯ

TOPLUM KALKINMASI VE KOOPERATİFÇİLİK

Yrd. Doç. Dr. Remzi FINDIKLI

GİRİŞ :

Demokrasi ile yönetilen ülkelerde devletin ülke kalkınmasını yalnız başına gerçekleştirmesi mümkün olamamaktadır. Devletin imkan ve kaynakları kalkınma için yeterli değildir. Bu nedenle çoğu kez halkın da ülke kalkınmasına devletin yanında katılması, kalkınma çabalarını desteklemesi beklenmektedir. Esasen kalkınma çabalarının başarı ve etkinliği açısından bu bir zorunluluktur. Halkın, gönüllü ve bilinçli olarak ülke kalkınmasına kendi kaynak ve imkanları ile katılması olayı kısaca "toplum kalkınması" olarak ifade edilmektedir.

Toplum kalkınması çalışmaları dünyada ilk kez 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. 1944 yılında "Afrika Toplumunda Kitle Eğitimi" isimli raporda "Kitle Eğitimi" olarak ifade edilen bu terim, 1948 yılından itibaren "Toplum Kalkınması" diye kullanılmaya başlanmıştır. 1948 yılında Afrika İdaresi Cambridge Konferansında halk eğitimi yerine kullanılmaya başlanan toplum kalkınması şöyle tanımlanmıştır :

"Toplumun kalkınma faaliyetlerine aktif olarak katılması ve mümkünse girişkenliği ile daha iyi yaşama standartlarına kavuşabilmesi için girişilen çabadır".

Toplum kalkınması kavramı ülkemiz için yeni bir kavram değildir. Halen geleneklerimizde yaşayan, gönüllülük çerçevesi içinde toplu çalışmayı, işbirliğini, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan "imece" ve "vakıf" uygulamalarının bir benzeri olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla toplum kalkınması Türklerin kendi bulduğu ve imece kültüründe formüle ettiği tarihi bir kalkınma yöntemidir. Nitekim Osmanlı yönetiminde sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Halil Rifat Paşa, toplum kalkınması yöntemini başarılı bir şekilde uygulamıştır. Halil Rifat Paşa valilik yaptığı Sivas'ta 1882 - 1885 yıllarında devletin kaynakları yanında halkın gücünü de harekete geçirerek özellikle yol konusunda başarılı sonuçlar almış, köylünün durumunu iyileştirmek için gerekli gördüğü

tedbirleri "Tembihname"lerle halka yaymıştır. Hatta günümüzde atasözü gibi kullanılan ve dünya karayolu ulaşımı için pir parola halini alan "gidemediğin yer senin değildir", sözü yine Halil Rifat Paşa'ya aittir. Günün tekniğine, halkın gücünü ve alınterini katan bu yöneticimiz, Sivas'ın bugün de yararlanmakta olduğu yol ağını kurmuştur¹. Geçmiş dönemlerde başarılı örneklerini gördüğümüz toplum kalkınması kavramı gerek yöneticiler gerekse halk tarafından kolaylıkla benimsenmektedir. Ne var ki ülkemiz, kendi öz deneyini en az bilen, geçmiş tecrübeler üzerinde en az düşünen ve onlardan yararlanmasını en az bilebilen bir ülke sayılmaktadır.

Toplum kalkınması yöntemi ülkemiz için oldukça eski bir uygulama olmakla birlikte zamanla terkedilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşını müteakip dünyada uygulamaya konan bu yöntem planlı döneme geçişle birlikte ülkemizde yeniden ilgi görmüş ve ilk defa Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer almıştır. Gerçekten toplum kalkınması yönteminin ülkemiz şartlarına uygunluğu Birinci Planda kabul edilmiştir. Sözkonusu planda toplum kalkınması, kitleleri eğitecek, birlikte çalışmaya sevkedecek, toplum yapısında istenen değişikliklerin gerçekleşmesini sağlayacak bir yol, toplumsal güçleri harekete geçirmeye yarayacak önemli bir kalkınma aracı olarak benimsenmiştir. Toplum kalkınması çalışmalarında kalkınma çabalarının etkin bir şekilde yürütülebilmesi için toplumda dernek, vakıf ve kooperatif gibi gönüllü teşkilatların kurulması, devletle bu kuruluşların işbirliğinin sağlanması temel hedeftir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, toplum kalkınması konusuna, önceki plan döneminde yapılan çalışmaların değerlendirilerek mahalli toplumlarda teşebbüs gücünün geliştirilmesi için gerekli düzenlemeler açısından yaklaşmıştır. Bu ilk iki plan döneminde yapılan toplum kalkınması çalışmaları bir ölçüde başarılı olurken, Üçüncü Plan döneminde toplum kalkınmasının artık planlarda yer almadığı ve bu uygulamadan vazgeçildiği görülmektedir.

Ancak, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı sırasında ülkemize karşı uygulamaya konan silah ambargosu ile toplum kalkınması konusu tekrar gündeme gelmiştir. Silah ambargosuna karşı o günlerde ülkemizde başlatılan "kendi uçağını kendin yap" kampanyası ile halktan askeri ve sivil amaçlı kamusal hizmetlere katkıda bulunması istenmiş ve halk da bu çağrıya olumlu cevap vermiştir. Nitekim o dönemde halktan toplanan yardımlarla ASELSAN (Askeri Elektronik Sanayii) kurulmuştur. Yine 1980'lerde başlatılan "kendi okulunu kendin yap" parolası ile halk okul yapımına ülke çapında önemli katkılarda bulunmuştur. Nitekim bu kampanya halen devam etmektedir.

Diğer taraftan kalkınmada pilot bölge seçilen Tokat'ta halk - devlet işbirliği, bir başka deyişle toplum kalkınması yöntemi ile önemli başarılar sağlanmış ve "Tokat Modeli"nin 1987 İcra Programında diğer illere de teşmil edilmesi istenmiştir.

Toplum kalkınması herşeyden önce organize bir kalkınmadır. Bu kalkınma yönte-

minde devlet muhatap tek tek kişiler yerine, bu amaçla kurulmuş olan teşkilatlarla işbirliği yapmaktadır. Bilindiği gibi toplum kalkınmasının sağlanmasında başta kooperatifler olmak üzere vakıflar, köy kalkındırma dernekleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma dernekleri, okul ve yurt yaptırma dernekleri gibi gönüllü kuruluşlar önemli rol oynamaktadırlar. Bu çalışmada sosyo - ekonomik bir kalkınma ve işbirliği yöntemi olan kooperatifçilikle benzer yöntemleri kullanan toplum kalkınması ilişkisi tartışılmaya çalışılacaktır.

I. Toplum Kalkınması Kavramı

Toplum kalkınması kavramı, dilimizde İngilizce "community development" deyiminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak deyimini oluşturan iki kelimeden biri olan "kalkınma" (development) üzerinde bir anlaşmazlık yokken, "toplum" olarak tercüme edilen "community" kelimesinin karşılığı konusunda tartışmalar vardır. Bilindiği gibi İngilizce "community" sözcüğünün Türkçe karşılığı "toplum" değil, "topluluk" veya "cemaat"tir. "Toplum", "cemiyet" deyimiyile eş anlamlı olup büyük insan topluluklarını ve milletleri içermektedir ².

Toplum kalkınmasının standart bir tanımı yoktur. Hatta metodoloji yönünden kesin bir hükme varmak için ileri sürülen görüşler de tatmin edici değildir. Bu nedenle bu konuda yapılan tanımlardan önce, deyimini oluşturan "toplum" ve "kalkınma" terimleri üzerinde durmak yararlı olacaktır.

"Toplum" kelimesi, fertleri arasında bir topluluğa ait olma bilincinin doğduğu, toplumla ilgili ortak sorunların çözümünde fertlerin sorumluluk taşımaya hazır oldukları çok amaçlı gruplaşma olarak tanımlanmaktadır ³. Ancak, toplum kalkınmasında söz konusu olan toplum daha çok küçük toplum birimleridir. Küçük toplum kapsamına ilgililerin bilinçli katılımı ile devletin yardımlarının birleştirilebileceği şehir ve kasabaların yeni oluşan mahalleleri, köy ve köy grupları şeklinde oluşan kırsal toplumlar girmektedir.

"Kalkınma" kavramı iki aşamada açıklanabilir :

1. Manevî (kültürel) kalkınma, 2) Maddi kalkınmadır. Manevi kalkınma, toplumdaki insanların kültürel, zihniyet ve davranış tarzlarında meydana gelen değişmelerdir. Bu bakımdan toplum kalkınması esasen insanın kalkınmasıdır ⁴. İnsanın kalkınmaya inandırılmasıdır. İnsanın eğitimi, ihtisaslaşması, bilgi ve düşüncesinin geliştirilmesi kalkınmanın manevi ve kültürel temelini teşkil eder. Toplumda kültürel yapı denince, "bilim, teknoloji, sosyal tabakalaşma, fertlerin zihni ve ahlaki yetenekleri ile din anlayışları, siyasi düşünce tarzları, daha iyiyi elde etme azim ve cesaretlerini içeren unsurlar" anlaşılmalıdır ⁵. Maddi kalkınma ise, maddi değerlerle ölçülen ve daha çok milli ge-

lirle ifade edilen bir kalkınmadır. Toplumun tarımsal, ekonomik ve benzeri faaliyetler sahasının islah ve gelişimini sağlamak suretiyle çağdaş seviyeye ulaştırmaktır. Bir başka deyişle günümüzde kalkınma "ulusunun mutluluğunu sağlamakla yükümlü ülke yöneticilerinin yetenekli, ileri görüşlü, erdem kişiler arasından seçilmesi, ülkenin doğal kaynaklarının etkin ve yararlı bir şekilde kullanılması, insangücünün kültürel yapısının belirli bir seviyeye ulaştırılması ve akılcı bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir ⁶.

Toplum kalkınması görüldüğü gibi maddi ve manevi kalkınmayı birlikte içermekte ve bunlar birbirlerini tamamlamaktadırlar. Gerekli teknoloji ve tarım aletlerini kullanmasını bilemeyen bir halk kitlesi için bunlar hiç bir şey ifade etmez.

Bu açıklamalardan sonra toplum kalkınması kavramı daha kolay anlaşılabilir. Buna göre "toplum kalkınması, herşeyi devletten, toplum dışı güçlerden beklemek, hayatlarını ilgilendiren konularda toplum içi veya dışı kişilerin verdiği kararları uygulamak yerine, mahalli toplumun kendisinin karar vermesi, güçbirliği yapması, özgücüne dayanması, kendi özüne yeni kavuşması, kalkınmanın anahtarının kendi elinde bulunduğu farkına varması anlamında bir toplumsal değişme sürecidir" ⁷. Toplum kalkınması bu açıdan mahalli toplum üzerinde baskıya ve zora dayanmayan, gönüllülüğe ağırlık veren, tabandan tavana doğru gönüllü katılıma dayanan demokratik bir kalkınma yöntemi-
dir.

Birleşmiş Milletlerin kullanmış olduğu tanıma göre toplum kalkınması, "küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, sosyal ve kültürel şartları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların, devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların milletin bütünüyle kaynaştırılması, milli kalkınma çabalarına tam olarak katkıda bulunmalarının sağlanması sürecidir" ⁸.

Diğer taraftan Devlet Planlama Teşkilatı ise, toplum kalkınması, çeşitli hizmet ve çalışmaların yapılması, dernek, kooperatif gibi teşkilatların kurulması ve idare ile toplulukların işbirliğinin sağlanmasını kavrayan bir çalışmadır ⁹.

Yukarıda verilen tanımlardan çıkarılan sonuca göre toplum kalkınması, halkın ortak ihtiyaçlarını çözümlmek üzere örgütlenmesini öngörmektedir. Halkın kendi sorun ve davalarını hür bir seçme prensibi içinde çözmesi insan tabiatına en uygun olanıdır. Bu nedenle, halkın kendi sorunlarının çözümlenmesinde demokratik bir atmosfer içinde hareket ederek girişkenliği ele almasıdır. Ancak bunun için halkın dernek, kooperatif, vakıf ve diğer kurullar şeklinde örgütlenmesi, devletin de bunlara paralel olarak halkın girişimlerini, kalkınma çabalarını özendirerek, destekleyecek, yol göstericilik yapacak biçimde yeni düzenlemelere gitmesi gerekmektedir. Dolayısıyla toplum kalkınmasının hem eğitim hem de örgüt yönü vardır.

II. Toplum Kalkınmasının Amacı ve Kapsamı

Kalkınma planlarında toplum kalkınmasının amacı şöyle özetlenmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda toplu kalkınma için gösterilmesi gereken çabaların küçük toplum ölçeğine kadar yaygınlaştırılması ve kalkınma sorunlarına halkın rasyonel yaklaşımının sağlanması ve benimsetilmesidir. Ayrıca bu temel amaçlar, devlet - halk kaynaşmasında uyarma, eğitim ve demokratik teşkilatlandırma yolu ile toplumdaki teşebbüs gücünü desteklemektedir. Toplum kalkınmasında hareket noktası olarak köyler seçilmiştir. Toplum kalkınmasından amaç küçük toplumların, yani köy topluluklarının kalkındırılması olmakla birlikte, şehirler de bu kapsam içine alınmıştır. Bir başka ifade ile toplum kalkınması sadece köy kalkınması ile sınırlanamaz. Şehirler de bu yönünden yararlanmaktadır.

Kentlerin hızla büyümesi, başta alt - yapı olmak üzere okul, yol, su ve ulaşım gibi bir çok ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Kentsel bölgelerin geliştirilmesi, sefalet bölgelerinin ayıklanması toplum kalkınması yöntemi ile daha kolay başarılabilir. Şehirsel toplum kalkınması köylerin kalkınmasına göre daha avantajlıdır. Çünkü şehirlerde teknik hizmetler köylere oranla daha ileridir. Şehirsel toplum kalkınması yöntemleri, şehirlerdeki sorunların çözümünde halk, endüstri, üniversite ve diğer grup liderlerini devlet elemanları ile birleştirerek toplu harekete ikna bakımından daha uygundur ¹⁰.

III. Toplum Kalkınmasına Gidilmesinin Nedenleri

Gerek köylerde gerekse şehirlerde biriken sorunları toplum kalkınması yöntemi içinde çözmeyi zorunlu kılan nedenleri üç grupta toplamak mümkündür ¹¹.

a) Ekonomik Nedenler

Ülkemizin ekonomik yapısı içinde tarımın payı ağır basmakla birlikte, bu potansiyelin yeterince değerlendirilebildiği söylenemez. Bu durum, bir taraftan işletmelerin yapılarının küçük ve organize olmamalarına bağlanırken, diğer taraftan da üreticilerin piyasa tercihlerine uygun üretim yapma tekniğinden yoksun olmalarına bağlanabilir.

Hızlı kentleşme, kırsal kesimin iticiliği gibi nedenlerle mevcut tarım alanları boş kalmakta veya yeterince değerlendirilememektedir. İşte bu sorunlar kısa dönemde ve yalnız devletin sınırlı imkanları ile çözülemediğinden konuya mikro ve makro açıdan bakmak gerekmektedir. Burada ister köydeki ister şehirlerdeki kimselerin ellerindeki küçük kaynakların rasyonel bir şekilde üretim sürecinde birleştirilmesi sözkonusudur. Tabandan böyle bir hareketin başlatılması sadece kamu kaynakları ile karşılanamayacağından mahalli halkın da katılımının sağlanması, hızlı bir ekonomik kalkınmanın temel şartlarından biridir. Bunun sağlanmasında mahalli yöneticilere büyük görev düşmektedir.

b) Sosyal Nedenler

Günümüz dünyası hızlı bir değişim geçirmektedir. Küçük toplumların bu gelişme ve değişimi izlemesi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, küçük toplumların uyarılmaları, eğitilmeleri ve demokratik bir şekilde teşkilatlandırılmaları gerekir.

Toplumda iç çekişmeleri azaltmak, fırsat eşitliğini sağlamak, kalkınma çabalarını güven içinde gerçekleştirebilmek için sağlıklı bir sosyal yapıya ihtiyaç vardır. Sağlıklı toplum, demokratik bir düzende kendisini dengeleyebilecek iç dinamiklere sahip birtoplumdur. Böyle bir toplumda hızlı, istikrarlı ve dengeli bir kalkınma için gerekli şartlar mevcut demektir.

c) Politik Nedenler

Toplum kalkınması temelde demokratik düşünce ve yaşamın geçerli ülkelerde sözkonusudur. Sosyalist ülkelerde toplum kalkınması olayı yoktur. Durum böyle olunca, yönetici kadrolar ülke çapında genellikle çoğunlukta bulunan küçük toplumlardaki seçmenlerin oylarına dayanarak oluşacaktır. Yönetici kadroların, seçmenlerin "duyulan ihtiyaçları" nı dikkate almadan, "gerçek ihtiyaçlar" yönünde eldeki kıt başka alanlara ayırması düşünülemez. Toplum kalkınmasından bir yandan katılmalı yönetime benzer şekilde siyasi sorumlulukların vatandaşlara, öte yandan da iktisadi gücün topluma dağıtılması konusunda yararlanılmaktadır ¹².

IV. Toplum Kalkınmasının Kooperatifçilikle İlişkisi

Kooperatifler, kısa süre öncesine kadar sadece ortaklarını ve ortaklarının çıkarlarını koruyan kuruluşlar olarak görülüyorlardı. Oysa günümüzde kooperatifler sadece ortaklarını ve ortaklarının yaşadığı çevreyi değil, daha geniş bir çevreyi, milli kalkınmayı ve milli kalkınma planlarını da ilgilendirmektedir. Hatta kooperatifler sadece ekonomik bir kalkınma aracı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir eğitim aracıdır ¹³.

Kalkınma, organize bir üretim ve organize bir tüketimi gerektirir. Kentle köy arasındaki mesafeyi kapatmak, dengeli kalkınmayı sağlamak, organize üretim ve tüketim ilişkilerini düzenleyen kooperatif çalışmalarına bağlıdır. Bu nedenle, toplum kalkınması ile kooperatifler arasında yakın bir ilişki vardır. Her iki kalkınma yönteminin amaçları, ilkeleri ve kapsamı arasında büyük bir benzerlik vardır. Toplum kalkınması bireylerin, grupların, küçük ve büyük toplum birimlerinin kalkınmasında etkili bir kalkınma aracı olduğu gibi kooperatifler de aynı amaçları gerçekleştirmek için kullanılan bir kalkınma aracıdır. Kooperatifçilikte gönüllülük esas olduğu gibi, toplum kalkınmasında da esastır. Kooperatifçilikte kendi kendine yardım ve karşılıklı yardımlaşma duyguları temel amaç olduğu gibi toplum kalkınmasında da aynı amaç güdülmektedir.

Toplumları sosyo - ekonomik bakımdan iyileştirmek, her iki kalkınma aracının da özünü teşkil eder. Bireylerin ve grupların tek tek ve sınırlı imkanlarla yapamadıkları işleri başarmak yine her iki çalışmanın da temel amaçları arasındadır. Her iki çalışmanın gidasını her kademede eğitim ve her kademede koordinasyon ve işbirliği, demokrasinin yaşama ve geliştirilmesi teşkil eder ¹⁴ .

Gelişmekte olan ülkelerde halkın genel eğitim seviyesi düşük olduğu gibi, halk, kalkınmasını engelleyen sorunların öncelik sırasına koymada, çözüm yolu bulmada, kaynaklarını harekete geçirmede ve bu konularda örgütlenmede yetersiz kalmaktadır. Toplumda kendi kendine yardım eğilim ve eylemi gelişmemiştir. Bu ortamda kooperatifçiliğin halk girişkenliğine dayalı olarak gelişmesini beklemek uzun süre alabilir. Bu süreyi kısaltmak sosyal devletin ana görevlerinden biridir. Bunu kooperatifçilik ilkelerine bağlı olarak sağlamanın yolu, toplumun değer yargılarında ve davranışlarında kalkınmaya en uygun ortamı oluşturacak ve kendi kendine yardım eğilim ve davranışlarını geliştirecek yönde bir eğitim programının uygulanmasıdır ¹⁵ .

Kooperatifler için gerekli şartlar ve eğitim ihtiyacı aynen toplum kalkınması için de geçerlidir. Devlet, kooperatifler için nasıl halkı eğitmek ve örgütlemekle yükümlü ise, toplum kalkınması için de bu yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır.

V. Kırsal Kalkınma ve Kooperatifler

Toplum kalkınması bir bakıma kırsal kesimin, yani köylerin kalkındırılmasıdır. Bir başka deyişle, devletin halkla elele vererek köylerin kalkındırılması hareketidir ¹⁶ . Son yıllarda sanayi alanındaki önemli gelişmelere rağmen Türk ekonomisi tarıma bağlılığını büyük ölçüde korumaktadır. Kırsal alanda yaşayanların büyük kısmı geçimlerini tarımdan sağlamaktadır. Kırsal alanda meydana gelen aksaklıkların kısa zamanda giderilebilmesi, bu kesimde yaşayan halkın gönüllü katılımıyla kurulacak iktisadi teşkilatlarla mümkün olabilecektir. Bütün dünya ülkelerinde kırsal kesimdeki teşkilatlanma ile ilgili bir çok model geliştirilmiştir. Ancak bu modellerin en başarılı olanlarından biri olarak "Kooperatif Model" dikkati çekmektedir. Ancak gerek kooperatif teşebbüs şeklinin, gerekse diğer iktisadi işbirliği şekillerinin toplumun sosyo-kültürel yapısına uygunluğunun sağlanması konusuna özel önem verildiğini gözden uzak tutmamak gerekmektedir ¹⁷ . Toplum kalkınmasında da yine uygulanacak yöntemlerde toplumun sosyo - ekonomik durumu mutlaka dikkate alınmalıdır. Halkın benimseyeyeceği yöntemlerin başarılı olmayacağı açıktır.

VI. Kırsal Kesimde İktisadi Nitelikli Kuruluşlar Olarak Kooperatifler

Türk köylerinde iktisadi amaçlı gönüllü kuruluşlardan en yaygın olanı kooperatiflerdir. Türk köylerine kooperatiflerin yaygın olarak girişi 1935 yılında kooperatifçilik

hareketinin kurulmağa karar verilmesiyle başlar.

Kırsal kesimde üç tür kooperatifin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bunlar başta Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Köy Kalkınma Kooperatifleridir. Kırsal gelişme açısından en önde gelen kooperatif türü Köy Kalkınma Kooperatifleridir. Bu nedenle toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesinde en etkili örgütlenme şekli olarak köy kalkınma kooperatifleri gösterilebilir.

Köy kalkınma kooperatifleri çok amaçlı örgütlerdir. Son yıllarda hükümetler kırsal kesimin hayat standardını yükseltmek için bu tür kooperatiflerin gelişmesini teşvik etmişlerdir. Tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinden farklı olarak köy kalkınma kooperatifleri mahalli örgütler olup, merkezi bürokratik örgütlerin yerel uzantısı kimliğini taşımamaktadırlar. Başka deyişle gönüllü kuruluşlardır. Tipik olarak köy kalkınma kooperatifleri tek köy bazında kurulmaktadır¹⁸.

Köy kalkınma kooperatifleri başlangıçta yani 1960'lı yılların ortalarında yurt dışına işçi olarak gitmek isteyenleri teşvik amacıyla kurulmuştur. Yurt dışına gitmek isteyen köylülerin kalkınma kooperatiflerine üye olmaları tercih edilmiştir. Kooperatif üyesi olanların her ay kooperatiflerine belli bir miktar para göndermeleri taahhüt altına alınmıştır. Bu politikanın sonucu olarak köy kalkınma kooperatiflerinin sayısında hızlı bir artış gözlenmişse de başarılı kooperatif sayısı sınırlıdır. Bunun nedeni ise, kooperatif köy kalkınmasının bir aracı değil, Almanya'ya işçi olarak gitmenin bir aracı olarak görülmesindedir¹⁹.

Köy kalkınma kooperatiflerinden başarılı olanların sayısı sınırlı olmakla birlikte bunlardan birtakım önemli deneyimler ve sonuçlar sağlanmıştır. Başarılı olanların nasıl başarı sağladıkları, başarısızların neden başarısız oldukları araştırmacılara önemli ipuçları sağlamıştır. Başarılı kooperatiflerde kooperatife duyulan güven artmış, yeni deneylere girilmesi teşvik edilmiş, daha önce dostane olmayan bir çevrenin iç dayanışmasını güçlendirmiş, ortak eylem için elverişli bir bağlam oluşturmuştur.

Köy kalkınma kooperatifleri arasında toplum kalkınması bakımından oldukça başarılı örnekler çıkmıştır. Bir misal olması bakımından Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı Huğlu ve Üzümlü Kooperatiflerinin isimleri ülkemizde çoğu kimse tarafından bilinmektedir. Söz konusu kooperatifler ev tipi el sanatından üyelerin kooperatif örgütlenme bilinci içinde emek ve sermayelerini birleştirmeleriyle örnek bir yan sanayie dönüşmüştür. Huğlu'da oturanlar artık basit bir tarımsal üretim yapmamakta, kendi köyünde bir sanayici, üretici ve kendi kendinin patronu olarak çalışmaktadır. Huğlu'lular üretimden tüketime dikey entegrasyonu tamamlamış, köyde ekonomik ve sosyal kalkınma gerçek anlamda sağlanmış, istihdam sorunu kalmamış ve köyden kente göç olayı olmamıştır²⁰. Bu gibi başarılı kooperatiflerin sayılarının artması, toplum kalkınmasının da amacı olan köy kalkınmasının sağlanmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

VII. Kooperatiflerin Toplum Kalkınmasına Katkısı

Bilindiği gibi kooperatifler ortaklaşa üretilip ortaklaşa tüketilen, ortak sorunlara karşı birlikte karşı koymayı öngören bir iş ve güçbirliği şeklindedir. Kooperatiflerin faaliyet alanı, ortaklarının kendi başına yapabileceği işlerin bittiği yerde başlamaktadır. Bir başka ifade ile, kooperatifler, ortaklarının kendi kaynaklarının yetmediği alanlardaki ihtiyaçlarına yeni güç ve kaynak sağlayabildiği için başarılı olabilmektedirler. Kooperatifler yine hane ekonomisinin piyasa ile bağlantı kuracağı noktada devreye girmektedir. Köylünün ihtiyaç duyduğu girdileri toptan daha iyi fiyatla satın alması, ürünlerinin işlenerek değerlendirilmesi ve toplu pazarlık gücü ile ürünlerinin değer fiyatına satılması gibi olumlu işlevleriyle kooperatifler toplum kalkınmasında gerçekten etkili olmaktadır.

Kooperatifler sermayeden çok insanlar ve hizmetlerden meydana gelen bir kurumdur. Dolayısıyla kooperatif kurmada esas olan kişinin arkadaşlarından kâr etmeyip onlarla birlikte kâr etmesidir. Kazanırken de kaybederken de birlikte hareket edilmektedir.

Bütün dünyada kooperatifçilik, sosyal demokrasi üzerinde durmaktadır. Üyeliğin açık ve serbest oluşu, her üyenin tek bir oya sahip olması, ortaklara eşit haklar tanınmasını gerektirmektedir. Kooperatifler ırk, din ve siyasi bakımdan tarafsızdır. Kooperatifçilikte devamlı kazanma ve büyüme imkanı olduğundan iş hacmine göre dağıtılan temettüleri teşebbüsün gelişmesine ve rekabetin artmasına sebep olmaktadır ²¹.

İktisadi hürriyetin, siyasi hürriyetin de esası olduğu hemen her toplumda kabul edilmektedir. Köylerimizde iktisadi gücün birkaç elde toplandığı ötedenberi bilinmektedir. Siyasi ve iktisadi istikrarsızlık sebebiyle bu durum yıllarca süregelirken şimdi artık kooperatiflerin gelişmesiyle bu durum sona ermektedir.

Kooperatifler, aileye, dar ve geniş çevreye karşı sorumluluk telkin ederek mevcut kültür ve değer farklarını ortak bir amaç etrafında birleştirir, toplumda anlaşmazlığı azaltır ve dayanışmayı artırabilir ²².

Kooperatiflerin topluma sağladığı bir diğer fayda da eğitim hizmetleridir. Eğitim hizmetleri arasında üyeleri temsilci meclis sistemine alıştırma, seçilen üyenin sorumluluğu, mali konularda tecrübe kazanma, kaliteli mal üretimi öğrenme, kendi imkanlarına göre yaşama, paranın kullanılışı, tutum, okuma alışkanlığını geliştirme, karşılıklı sosyal bağlılık duygusunu geliştirme, tolerans ve karşılıklı anlayış gibi insani konuları üyelere kazandırmaktadır ²³.

İnsanlığın inkişafı hep insanla insan arasındaki kooperasyon hareketiyle atbaşı gitmiştir. Tabiatın büyük zorluklarına, sıcağa ve soğuğa, av hayvanlarına, açlığa elinde hiç bir tabii silahı olmaksızın galip gelebilme kabiliyeti insanlar arasındaki işbirliğine bağlı olmuştur. Bu gerçek hiç değilse sulamada, evleri inşa etmede olduğu kadar lisanın, bilginin, ve ilmin gelişmesinde de geçerlidir ²⁴.

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi toplum kalkınmasının esasının olduğu gibi kooperatiflerin esasını da insan teşkil etmektedir. İnsanın kalkınması, kalkınmaya inan-dırılması, kalkınmada sorumluluğun insana verilmesi, insana değer verilmesi, kalkınma-nın insanın mutluluğu için olması gerek toplum kalkınmasının, gerekse kooperatiflerin temel amacıdır. Bu amaçla her iki yöntemden yararlanılmaya çalışılmaktadır.

VIII. Sonuç :

Toplum kalkınması, elbirliği, gönülbirliği ve ülkü birliği içinde halkla devletin ül-ke kalkınmasına katkıda bulunmalarıdır.

"Kendine yardım edene, Allah da yardım eder" sözü, bir tecrübenin ürünüdür. Kendi kendine yardım etme ruhu, insanlardaki gerçek gelişmelerin esasıdır. Eğer bu ruh, toplumda yaygınlaşırsa ülkede milli güç ve azmin kaynağı olabilir. Dışarıdan gelen yardımların etkisi az olurken, içeriden gelen, kendi kendine yardımla sağlanan gelişme-ler insanlara güç ve güven vermektedir.

Herşey halk için olacak, fakat halk hiç birşey yapmayacaksa, bu toplumun hür vicdanını yıkar ve teşebbüs gücünü köreltirken aynı zamanda da despotizme yol açabi-ler. Oysa tecrübeler göstermiştir ki, toplumda kendi kendine yardım etme (self - help) duygusu sağlıklı ve tutarlı bir yöntem olacaktır ²⁶.

Demokrasi, tabiatı gereği kolektif bir ruhu, toplumsal mutabakatı, dayanışmayı ve birlikte çalışmayı gerektirir. Bir sorumluluk rejimi olarak demokrasi aynı zamanda top-lumsal sorumluluk ve yönetime katılmayı da gerektirir. Ülkemizde halkın devre dışı bı-rakıldığı gibi, şirketleşme, kooperatifleşme ve birlikte çalışma gibi teşkilatlanmalar da engellenmiştir.

Bir ülkede kalkınma topyekun milletin işidir. Kalkınma memura havale edilemez. Devlet milletten ayrı düşünülemez. Eğer devlet milletten ayrı düşünülürse, millet kuru bir kalabalık haline gelir. Millete rağmen millet prensibi artık geçersizdir. İşte toplum kalkınması, milletin kalkınma konusundaki yükümlülüğünün bilincine varmasıyla orta-ya çıkmış bir yöntemdir. Toplum kalkınmasıyla devlet - millet kaynaşması daha belirgin bir hal almaktadır.

Toplum kalkınmasında canlı bir örnek olması bakımından "Tokat"ın zikredilmesi uygun olacaktır. 1984 - 1986 tarihleri arasında Tokat'ta uygulanan pilot proje uygulama-sında "kamu imecesi" denilen toplum kalkınması yöntemiyle başarılı sonuçlar elde edil-miştir. Burada, merkezden sağlanan sınırlı kaynaklara halkın gönüllü katılımı katılmış ve maliyetlerde % 75 oranında tasarruf sağlanmıştır. Devletin sağladığı 6 milyarlık yatırı-m parasına karşılık halkın katılımıyla 24 milyarlık yatırım yapılmıştır ²⁷.

Çalışmamızı bir mısra ile noktalamak yerinde olacaktır.

**Sana senden gelir bir işte dâd lazımsa
Ümidini kes zaferden başkasından imdat lazımsa.**

DİPNOTLAR

- (1) Mehmet Varinli, Halil Rifat Paşa, Sivas, 1964; Cevat Geray, *Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları (Bünyan Örneği)*, SBF Yayını, Ankara, 1967, s. LV.
- (2) Geray, age., s. 1 - 2.
- (3) Turan Ersoy, "Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünü Geliştirme Programları", *DPT Bülteni*, sayı 4, Ankara, 1970, s. 22.
- (4) Orhan Türkoğlu, *Toplum Kalkınması*, 2. baskı, Dede Korkut Yayını, Basım Yeri ve tarihi yok, s. 8.
- (5) Metin Ülgüray, *Teknoloji Kalkınma Sorunu*, Varlık Yayını, İstanbul, 1974, s. 51.
- (6) Ülgüray, age., s. 23.
- (7) Cevat Geray, "Toplum Kalkınması Açısından Yerel Yönetimler", *İl Özel İdareleri Başta Olmak Üzere Mahalli İdareler ve Toplum Kalkınması Sempozyumu*, DPT, Ankara, 1989, s. 210 - 211.
- (8) Peter Du Sautoy, *The Organization of A Community Development Programme*, Oxford University Press, London, 1962, s. 121.
- (9) *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 101.
- (10) *Toplum Kalkınması Programlarının Amme İdaresi Cepheleri*, Köy İşleri Bakanlığı, Ankara, Basım tarihi yok, s. 95 - 96.
- (11) Ersoy, agm, s. 25 ve devamı.
- (12) Sacid Adalı, *Daha İyi Hizmet Görme Açısından Katımlı Yönetim*, Kutay yayını, İstanbul, 1986, s. 62.
- (13) Satılmış Çağlar, *Toplum Kalkınmasında Başarı Yolları*, 2. baskı, Güven Matbaası, Ankara, 1972, s. 4.
- (14) Çağlar, age., s. 120.
- (15) Nevzat Yalçınbaş, "Kooperatiflerle İlgili Olarak Devlete Düşen Görevler", *VII. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri*, Cilt 1, Ankara, 1970, s. 17.
- (16) Fehmi Yavuz, *Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması) TODAİE*, Ankara, 1964, s. 19.
- (17) *Kırsal Kalkınma*, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1984, s. 77 - 78.
- (18) İlter Turan, *Kırsal Kalkınma Sürecinde Köyler, Köy Örgütleri ve Devlet*, I.Ü. SBF yayını, İst., 1989, s. 42.
- (19) Aynı eser, s. 46.
- (20) Mustafa Sanlı, "Bir Ev Tipi Yan Sanayi Örneği" (Huğlu Kooperatifi) Yan Sanayi Semineri içinde, MPM, Ankara, 1981, s. 101 - 106.
- (21) İshak Y. Kutup, "Cemaat Kalkınması Bakımından Kooperatifler" *İktisadi Kalkınma ve Kooperatifçilik*, I.Ü., İktisat Fak., İst., 1965. s. 152 -
- (22) Aynı eser, s. 153.
- (23) Kutup, agt, s. 153.
- (24) M. A. Gulboa, "Milli İnkişafın Bir Unsuru Olarak Kooperatiflerin Milli Kalkınmada Rolü", *İktisadi Kalkınmada Kooperatifçilik Semineri Raporları*, I.Ü. İktisat Fakültesi, İst., s. 163.
- (25) Aynı kaynak, s. 163.
- (26) S. Smiles, *Kendine Yardım*, 3. baskı, çev. S.S. Berkem, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, s. 6.
- (27) Recep Yazıoğlu, *Taşra Yönetiminin Yeniden düzenlenmesi*, Tokat, 1989, s. 58 - 68.

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK VE TÜRKİYE HALK BANKASI'NIN ESNAF VE SANATKÂRLAR KEFALET KOOPERATİFLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Yard. Doç. Dr. Kemâl GÖRMEZ
Suat MART

I. GENEL OLARAK KOOPERATİFÇİLİK VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

1. Kooperatifçilik, tanımı, tarihçesi ve ortaya çıkış nedenleri

A. Tanımı :

Çeşitli kooperatif tanımları yapılabilmektedir. Ancak üzerinde tam olarak anlaşıl-
mış bir tanıma rastlamak mümkün değildir. Buna rağmen her tanımın içerdiği ana fikir,
ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkan karşılıklı yardımlaşmadır.

Kooperatif, fertlerin tek başlarına yapamayacakları veya birlik beraberlik içinde
yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi şekilde ve maliyet fiyatına yapmak üzere daya-
nışma suretiyle ekonomik güçlerini biraraya getirmeleridir.

Birbirine inanan ve güvenen insanların belli bir amaca erişmek için birlikte ve or-
taklaşa yapmış oldukları uğraş ve çalışmalar da kooperatifçiliğin bir başka tanımıdır.

Kooperatifçilikte toplumun "dar gelirli kesimin" birleşmek suretiyle elde ettikleri
güçle, maddi ve kültürel ihtiyaçlarını daha kolay temin etme esası hakimdir. Ekonomik
ve sosyal kalkınma ve gelişmede önemli bir araç olarak kullanılan kooperatifler ister ge-
leşmiş ister az gelişmiş olsunlar, bütün ülkelerce geniş ölçüde kullanılır durumdadırlar.

Kooperatifi en geniş şekilde üretim, tüketim, kredi, konut sağlama gibi başlıca
ekonomik ihtiyaçları karşılamak amacıyla kendi istek ve arzuları ile bir araya gelen ve
bu ihtiyaçları karşılamak için kendi ekonomik çabaları ile bir işyeri ve işletme meydana
getiren insanların birleşmeleridir, şeklinde tanımlayabiliriz.

Kooperatifler, genel olarak tarım ve tarım dışı kooperatifler olmak üzere iki gruba

ayrılmaktadır. Kooperatif hareketinin bir bütün olmasına rağmen yine de tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler olmak üzere gruplanan kooperatifler arasındaki fark gözardı edilemez.

Müşterek ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kişilerin biraraya gelmesi ile oluşan kooperatifler, ortaklarının kendi aralarında demokratik ilkeler ışığında seçtiklerinden yönetilirler. Ortaklarının kişisel güçlerini ve kendi kendine yardımı kolaylaştıran ve koordine eden kooperatifler, yaşamlarını ve gerçek yerlerini ancak kişilerin bütünleştiği, toplumun refahını sağlamayı amaçlayan demokratik bir ortamda bulurlar.

Kooperatifler iki yönlü bir yapı görünümündedirler. Birincisi, sosyal yönü, diğeri ise ekonomik faaliyetleri yürüten bir işlem olmasıdır. Bu ikili yapı günümüz kooperatifçilik disipliniyi yaratmıştır. Toplum içinde karşı görüşler arasında onların barışan taraflarını bünyesinde toplama ve yeni bir görüş ve anlayış, toplumsal yaşamda eşitlik, tarafsızlık, demokratik yönetim görüşünü getirme ve güçlendirme özelliği de vardır. İşte bu görüşe kooperatifçilik diyoruz.

Yukarıda yaptığımız tanımlamalardan sonra kooperatiflerle ilgili temel yasal düzenleme olan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na değinmek istiyoruz. Bu Kanunu 1. maddesi ; "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişilikleri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir" şeklinde bir tanımlamaya yer vermiştir. Anılan Kanun 6.10.1988 tarihinde 3476 sayılı Kanun ile kısmi değişikliğe uğramıştır. 25.10.1988 tarih ve 19970 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Kanunda yapılan değişiklere yeri geldikçe değineceğiz.

B. Tarihçesi :

Kooperatifçiliğin tarihçesinde belli başlı birkaç ülkedeki durumu ele almakta yarar görüyoruz. Bu ülkelerden ilki olan İngiltere'de kooperatifçilik hareketleri Robert OWEN'la başlamıştır. Hak eşitliği, görev eşitliği ve ortak mülkiyet temel görüşlerini geliştirmek ve bunu da kooperatifleşme ile uygulamak istemişlerdir. Bir diğer önder ise Dr. William KING'dir. Daha çok tüketim kooperatifleri konusuna eğilen King, verimlilik artışıyla, tüketicilikten üreticiliğe geçişle sorunları gidermeye çalışmıştır. Bir başka önder ise, Rochdale Haksever Öncüleridir. İlk defa kooperatifçilik ilkelerini ortaya koymuş ve yayılmasına yardımcı olmuşlardır. Bu ilkeler ;

- peşin satış ilkesi,
- piyasa fiyatına satış,

- sermayeye faiz verilmesi,
- risturn ilkesi,
- siyasi ve dini tarafsızlık ilkesi,
- eğitime önem verilmesi ve fon ayrılması,
- demokratik yönetim ilkesi

Aynı yıllarda Charles FOURIER'le Fransa'da da başlayan hareketin temeli şudur; "aracılar fiyatların yükselmesine ve toplumsal sorunlara neden olurlar." Çözüm ise düzeni değiştirmek ve kooperatifleşme olarak görülmüştür. İkinci olarak Louis De BLANC'ı görüyoruz. İlk kez Blanc tarafından "yedek akçe ayrılması" konusu gündeme gelmiştir. Üçüncü olarak da Charles GIDE ve Nim Okulu Fransız kooperatifçiliğinin gelişmesine çaba gösterenlerdir. Nim Okulu siyasal duygulardan ve ihtilallerden uzak, ılımlı ve demokratik bir yolu salık vermektedir.

Almanya'da orta sınıf halkın dertlerine çözüm için Frederic Wilhelm REIFFEINSEN tarafından başlatılan kooperatifçilik hareketi kredi sandıklarının kurulması ve tarım kredi kooperatiflerine geçişle devam etmiştir. İngiltere ve Fransa'daki dar gelirli-lerin kendi kendine yardım, kendi kendini yönetme ve sorumlu olma ilkeleri ile bu alanda hızlı bir gelişme göstermiştir. Kooperatifler bölge, eyalet ve memleket sandıkları olarak örgütlenmiştir.

İsrail örneğinde ise, Tnuva adı verilen kooperatifler birliği tarımsal ürünlerin alış-verişi ile meşguldür. Kibultz ve Moşavlar bu alanın iki önemli kuruluşudur, Tüketim kooperatifleri olarak Hamashbir ile yapı kooperatifleri olarak da Shikun-Ovidim'ler de faaliyet gösteren diğer kooperatif kuruluşlardır.

C. Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkış Nedenleri :

Kooperatifçilik hareketinin ortaya çıkma nedenlerini ekonomik ve toplumsal nedenler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bunlardan daha yakından incelersek; birincisi ekonomiktir.

İkincisi ise toplumsal nedenlerdir. 19. yy'ın ikinci yarısında ve 20. yy'ın başlarında sosyal düşünce alanındaki gelişmeler bu nedeni temellendirir. Serbest değişim, serbest üretim, makine ve sanayiinin gün geçtikçe gelişmesi sonucunda ekonomik ve siyasal ayrılıklar, yavaş yavaş yoksullarla burjuvazi arasında gittikçe gerginleşen ortamı doğurmuştur. İşte bu ortamda sermayeye karşı zayıf durumda olan bireyler kendi kendine yardım ve dayanışmayı sağlamak için kooperatifleşme yoluna gitmişlerdir.

2. Kooperatifçiliğin Türkiye'de Ortaya Çıkışı :

Kooperatifçilik hareketinin Türkiye'de ortaya çıkışı çok eski dönemlere rastlamaktadır. Yurdumuzda görülen imece uygulaması toplumumuzun hiçbir karşılık beklemeden işbirliği ve yardımlaşmasında bir sistem getirmiştir. İmece üretim faktörleri arasında bir ilişki kurmadan yöre halkının gerek bireysel ve gerekse köyün toplumsal ihtiyaçlarını karşılamada işbirliği kurmalarıdır. Toplumda bu temel anlayışlar ve çalışma düzeni ile dayanışma sistemi mevcut iken özellikle tarım alanında daha verimli bir üretim sağlayabilmenin yolları aranmıştır. Bu konudaki önder kişi zamanın Niş valisi Mithat Paşa'dır.

Kooperatifçilik hareketinin Türkiye'de ortaya çıkışının iki ana bölümde ele almak istiyoruz. Birinci dönem Cumhuriyet öncesidir. ikincisi ise Cumhuriyet sonrasıdır.

A. Cumhuriyet Öncesi:

İlk defa 1863'de Mithat Paşa tarafından Pirot kasabasında Memleket Sandıkları denilen sistem geliştirilmiş. 1883'de sermayesinin artırılması ve aşar vergisinin yükseltilmesi ile ismi Menafi Sandıkları haline gelen bu oluşum 1888'de Ziraat Bankası'nın kurulması ile ortadan kaldırılmıştır.

1914 yılında ilk kez kooperatif kavramının sıfat olarak kullanıldığı bir ortaklık kurulmuştur. Bu ortaklık Millî Aydın Bankası ve onun kurduğu Aydın İncir Üreticileri Ortaklığı'dır.

B. Cumhuriyet Sonrası.

1923 yılından sonraki kooperatif çalışmaları Kemal Atatürk tarafından hızlandırılmıştır. Yapılan düzenlemeler ve ilgili Kanunlar ile kooperatifleşme hızlanmıştır. 1850 yılında çıkartılan Kara Ticaret Kanunu'na 1924 yılında eklenen 15. madde ile kooperatifler de kanunda yer almıştır. Yine aynı yıl çıkartılan 498 sayılı İübarî Zirai Birlikler Kanunu ile tarım kooperatiflerinin ilk mevzuatı oluşturulmuştur. Bu kanunlarla ortaklara kişisel ve ortakların garanti vermesi ile kredi sağlanması ve bağımsız örgütler kurulmasına yol açılmıştır.

1926 Ticaret Kanununun anasözleşme zorunluluğu getirilmiştir. Bunlara ek olarak 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu (1929), 1935 tarihli 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1956 tarihli Ticaret Kanunu, 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ve en son olarak da 1988 tarih ve 3476 sayılı Kanun ile 1163 sayılı Kanununun şu maddeleri değiştirilmiş ya da ekleme yapılmıştır; 2,8, 14, 16, 19, 26, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 52, 56, 59, 65, 72, 75, 76, 81, 86, 87, 90 ve 92. maddeleri bu de-

ğişiklik ya da eklemelere yeri geldikçe değineceğiz.

1163 sayılı Kanunun 2. maddesine eklenen fıkra ile "kooperatifler ve üst kuruluşlarının ünvanlarında, kamu kurum ve kuruluşlarının isimlerine yer verilemez " (Madde. 1) hükmü getirilmiştir.

8.maddesinde yapılan değişiklikle yönetim kuruluna ortaklar ile ortak olmak için müracaat edenlerin ortaklık şartlarını taşıyıp taşımadıklarını araştırma zorunluğu getirilmiştir. Ayrıca yapı kooperatiflerinde ortak sayısının genel kurulca belirleneceği ve yönetim kurulunun bu sayıyı aşamayacağı kaydedilmiştir (Madde. 2)

16. maddede yapılan değişiklikle de, ortakların ortaklıktan çıkarılma şartları açıkca anasözleşmelerde gösterilmesi gerektiği belirtilerek keyfi çıkarmalar önlenmek istenilmiştir. Bu yetki daha önce genel kurulundu. Aynı madde ile ortaklıktan çıkarılma kararı kesinleşinceye kadar kişilerin ortaklık hak ve yükümlülüklerinin devam edeceğinin belirtilmesidir (Madde. 4).

19. maddenin 12.6.1987 tarih ve 3381 sayılı Kanunla değişik ikinci, üçüncü ve beşinci fıkraları değiştirilmiştir. Ortaklık payının değeri 100.TL'den 10.000.TL'ye, taahhüt edilebilen pay sayısı ise 300'den 1.000'e çıkartılmıştır. Kooperatif üst kuruluşuna iştirak edenlerin ise en az 50 pay taahhüt etmeleri zorunluğu getirilmiştir. Tarımsal amaçlı kooperatiflerin yatırım faaliyetleri için bütçeden ayrılacak ödenekler yoluyla düşük faizli kredi verilmesi kararlaştırılmıştır (Madde. 5).

26. madde de yapılan değişiklikle genel kurul toplantısına katılmak için gerekli olan üyelik süresi 6 aydan 3 aya indirilmiş. Ayrıca yapı kooperatifleri için bu şart aranmayacaktır (Madde. 6).

38. Maddede yapılan değişiklikle de ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile verilecek olan faiz ödemeleri yine anasözleşmede belirtilmek üzere %7 iken Devlet Tahvillerine ödenen en yüksek faiz haddine kadar çıkartabilecektir (Madde. 8).

39. maddedeki yedek akçe oranı üst kuruluşlarda %10 dan %15'e çıkartılmıştır. Bunun %5'i fevkalade yedek akçedir (Madde. 9).

Olağan toplantının her hesap devresi sonundan itibaren 6 ay içinde ve en az yılda bir defa yapılması zorunlu hale getirilmiştir (Madde. 11).

Üyelik şartlarında yapılan değişiklik ile üyelerin "aynı türde başka bir kooperatifin yönetim kurulu üyesi olmaması" şartı aranması ve üyelik şartlarının denetçilerce araştırılacağı belirtilir. Bu şartları taşımayanların görevlerine yönetim kurulunca son verilir. Yönetim kurulu üyelerine genel kurulca belirlenen aylık ücret, huzur hakkı, risturn ve yolluk dışında hiçbir ödeme yapılamaz (Madde. 14.)

Yine yapılan bir değişlikle kooperatiflerin denetimi birliklerin yönetim kurullarından alınarak daha üst bir kuruluş olan kooperatif merkez birliklerine verilmiştir. "Merkez birlikleri kendilerine bağlı birlik ve kooperatifleri denetler ve bunların eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılar. Merkez birliği kuruluşu tamamlanamadığı hallerde, birlikler kendisine bağlı kooperatifleri denetleyebilirler. Üst kuruluşlarca yapılan denetim sonuçları ilgili bakanlığa bildirilir". Ayrıca kendilerine yönelik denetim ve eğitim hizmetlerine ait giderlere iştirak etmeleri de gerekir.

90. maddede Ticaret Bakanlığına verilen teftiş ve denetleme yetkisi yeni düzenleme ile "kooperatifler ve üst kuruluşlarına kredi veren kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ile ilgili bakanlıklar; verilen kredilerin açılış gayesine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını, plan ve proje uygunluğu, teknik özellikleri ve kalite açısından denetlenebilirler..." şeklinde değiştirilmiştir (Madde. 23). Devam eden maddede ise Ticaret Bakanlığı yerine "ilgili bakanlık" kavramına yer verilerek diğer bakanlıklarda teftiş ve denetleme ile görevlendirilmiştir (Madde. 24).

1163 sayılı Kanunun 92. maddesi siyasi faaliyet yasağından bahsederken yeni düzenleme "kooperatif ve üst kuruluşlar; siyasi maksatlı veya genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini bozmaya yönelik faaliyet gösteremez ve kooperatif ve üst kuruluş faaliyetleri bu maksatlara alet edilemez" şekline getirilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasında; "Kooperatif ve üst kuruluşlar siyasi partilerden ve teşekküllerden veya birinci fıkrada belirlenen faaliyetlerde bulunan kişi ve teşekküllerden herhangi bir suretle maddi yardım kabul edemezler, bunlara maddi yardımda bulunamazlar. Kooperatif ve üst kuruluşlarının yönetim ve denetim kurulları, kuruluşlarını temsilen siyasi partilerin yapacağı her türlü toplantıya katılamazlar" denilmek suretiyle kooperatif ve üst kuruluşları siyasi hayatın dışında tutulmak istenmektedir.

Bu son Kanunla kooperatif ve üst kuruluşlarının yaklaşık 20 yıllık bir aradan sonra yeni bir düzenlemeye tabi tutulması ile getirilen yenilikleri ya da eklemeleri bu şekilde özetledikten sonra halihazırda faaliyet gösteren kooperatif tiplerine değinmek istiyoruz.

3. Türkiye'de Kooperatif Türleri :

Kooperatifler türlerine göre ayırma tabi tutulurken, genellikle yapıldığı üzere, bağlı olduğu bakanlıkları dikkate alacağız. 3476 sayılı Kanun'un 26. maddesi "ilgili bakanlık" deyiminden, bu Kanun kapsamındaki tarımsal amaçlı kooperatifler ve üst kuruluşları için Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, diğer kooperatifler ve üst kuruluşları için de Sanayi ve Ticaret Bakanlığın'a bağlı olanlar olmak üzere ikiye ayılır.

A. Tarım, Orman ve Köyleri Bakanlığı'na Bağlı Kooperatif ve Üst Kuruluşları :

- Köy kalkınma kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Orman köyleri kalkınma kooperatifleri,
- Balıkçılık kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Çay üretim ve satış kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Toprak ve su kooperatifleri,
- Pancar üretimi ve satışı kooperatifleri ve üst kuruluşu,
- Hayvan üreticileri tedarik ve pazarlama kooperatifleri,
- Elektrik üretim kooperatifleri,
- Toprak ve tarım reformu kooperatifleri
- Tarım Kredi Kooperatifleri ve üst kuruluşlarıdır.

Yukarıda saydığımız kooperatiflerden Köy Kalkınma Kooperatifleri Bakanlığın teşviki ile 1965 yılında kurulmaya başlanmış ve 1971 yılında da Köy - Koop kısa adı ile merkez birliklerini kurmuşlardır. Köy kalkınma kooperatifleri çok amaçlı olmaları yönünden diğerlerinden ayrılmaktadır. Çalışma alanını pancar, orman, topraksu, hayvan üretimi, pazarlama, çay üretim ve satış, balıkçılık ve elektrik kooperatifleri gibi dallarda genişletmiştir.

Tarımsal işletmelerin planlanması, taşınır ve taşınmaz malların, araç ve gereçlerin sağlanması, kooperatife alınan makina ve aletlerin üreticilerin kullanımına sunumu, ürünlerin saklanması, işlenmesi, pazarlanması, ortaklarının sağlık ve kültürel yönden koruma ve geliştirme, maden ve enerji kaynakları bulma ve geliştirme Köy kalkınma kooperatiflerini birkaç görevidir. Buna yakın bir çok özelliği daha bünyesinde barındıran kooperatiflerin ortak sayısı 800.000 civarındadır.

B. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na Bağlı Kooperatif ve Üst Kuruluşları :

- Tarım satış kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Tütün tarım satış kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Esnaf kefalet kooperatifleri ve üst kuruluşları,
- Yapı kooperatifleri,
- Sanayi sitesi yapı kooperatifleri,
- Nakliye kooperatifleri,
- Temin ve tevzi kooperatifleri,
- İstihsal ve satış kooperatifleri,
- Küçük sanat kooperatifleri,
- Yayın kooperatifleri,
- Yardım kooperatifleri,
- Sigorta kooperatifleridir.

Yukarıda sayılan kooperatifler ortakların kredi ihtiyacını karşıladığı gibi, kefalet

usulü ile de ortaklarının maddi sıkıntılarını atlatmalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Bunun yanısıra ortaklarının ürünlerini teslim alarak anbarlamak, işlemek, satmak, hammadde temin etmek, araç ve gereç temini, ev sahibi olunmasına destek olmak ve sosyal güvenlik davalarının halli konusunda yardımcı olmaya çalışmaktadırlar.

Küçük esnafın maddi teminat bulup verememesi sebebiyle ve Ticaret bankalarından kredi sağlayamamaları yüzünden tarım kredi kooperatiflerine benzer bir şekilde ortakların müşterek kefaletlerine dayanan ve bankalardan alacakları krediye böylece kefalet etmek üzere kurulan kooperatiflere esnaf kefalet kooperatifleri adı verilmektedir.

II. Türkiye Halk Bankası ile Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatiflerinin İlişkisi :

1. Türkiye Halk Bankası :

İlk kez 1933 yılında 2284 sayılı Kanunla bankacılık alanına giren Türkiye Halk Bankası (Halkbank), orta sınıfı oluşturan esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile kurulmuştur.

1950 yılında 5652 sayılı Kanunla sermayesi 10 milyon TL'ye çıkartılan bankaya Halk Sandıkları ile esnaf ve sanatkârların, küçük sanat kooperatifleri gibi esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarının karşılanması da eklenmiştir. Bu değişikliklerle 1951'den itibaren Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır.

1964 yılında yapılan düzenlemeyle (258 sayılı Kanunla), Halk Sandıkları Halkbank'ın birer şubesi haline getirilmiştir. Bunun yanı sıra kurulmaya devam eden ve sayıları her geçen gün artan Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatiflerinin denetimi de bankaya bırakıldı.

1969 yılında 1 milyara yükseltülen sermayesi sonra 100 milyara, ve daha sonra 500 milyara çıkartılmıştır. Bugün hemen her ilçede şubesi bulunan banka yurt ekonomisinde önemli role sahiptir.

Halkbank'ın kuruluş amacının esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu belirtmiştik. İşte bu hüküm Ana statünün 4. madesinde şu şekilde belirtilmektedir;

- Esnaf, sanatkâr, küçük ve orta ölçekli sanayiinin ve diğer sanayi kuruluşlarının, bunların kurdukları şirket, kooperatif ve meslek kuruluşlarının ihtiyaç duydukları krediyi sağlamak, proje kredileri vermek, danışmanlık yapmak, proje ve teknik bilgi akışı ile onları desteklemek.

- Yukarıda sayılan kesimlerin ihtiyacı olan girdilerin ve makine - tesisatın üretim ve temini amacıyla ortaklıklara katılmak, kurulmuş ortaklıklara iştirak etmek ve bu gibi ortaklıklarının kurulmasına yardımcı olmak.

- Kooperatifçiliğin gelişmesi için eğitim çalışmaları yapmak.

- Üretimin pazarlanmasına ve tanıtılmasına yardımcı olacak çalışmalarda bulunmak.

Banka bu amaç ve faaliyet konularında yaptığı çalışmaları Kooperatif Kredileri Müdürlüğü aracılığı ile yürütmektedir.

2. Esnaf ve Sanatkârların Tanımı :

Esnaf ve sanatkârların tanımları çeşitli yasalarca yapılmıştır. Hem Türk Ticaret Kanunu (TTK) hem de 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Kanunu'nca yapılan tanımlamalar aşağıda verilmiştir. Bu tanımlar arasındaki fark ise, TTK'in dolaylı bir tanımlama yapması, 507 sayılı Kanunun ise tanım yönünden derneklere kayıt olmayı ön plana çıkartmasıdır.

- TTK'in 17. maddesi, "ister gezici olsun, ister bir dükkanın muayyen bir yerinde sabit bulunsunlar, iktisadi faaliyeti nakdi sermayesinden ziyade bedeni çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamasına yetecek derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri tacir değildir.." demek suretiyle esnafın tanımını vermektedir.

- 507 sayılı Kanun ise, " ... ticaret sicili ve dolayısıyla ticaret ve sanayi odalarına kayıtları gerekmeyen, aynı niteliğe sahip olmakla beraber, ayrıca çalıştığı sanat ve meslek, hizmet kolunda bilgi, görgü ve ihtisasını değerlendiren hizmet, meslek ve küçük sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanlar ve geçimlerini ınırlı olarak kamyonculuk, otomobilcilik ve şoförlükle temin eden kimselerin 1. maddede belirtilen amaçlarla kuracakları dernekler bu kanun hükümlerine tabidir" demektir. Bu hüküm Kanunun kapsamını vermekle kimlerin bu Kanuna tabi olduklarını belirtmektedir.

A. Esnaf ve Sanatkârlara Tanınan Bağışıklıklar :

Kendisini esnaf niteliğinde görerek mesleği ile ilgili olarak kurulmuş bir derneğe kaydettiren ve bunu belgeleyen esnaf ve sanatkâr ile küçük sanayici niteliğinde bulunanların kredilendirilmesinde bu küçük işletmelerin varlıklarını koruyabilmeleri için bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.

Gider vergisi muafiyeti : Kefalet kooperatifleri aracılığı ile kullanılan kredi faa-

liyetleri gider vergisinden istisna edilmiştir.

Damga vergisi ve Harç bağışıklığı : Esnaf ve sanatkâarlar kefalet kooperatifleri ortağı olmayan esnaf, sanatkâr ve küçük sanayicilere Derneğe kayıtlı olup olmadıklarına bakılmaksızın her türlü Damga vergisi ve Harç istisnası uygulanmaktadır.

Düşük oranlı faiz uygulaması : Mesleki kredilerde esnaf ve sanatkâarlar lehine düşük oranlı faiz uygulamaktadır.

Faiz farkı uygulaması : İhtisas kredileri için T.C. Merkez Bankası'nca bankaya belirlenen oranlarda faiz iadesinin yapılması öngörülmektedir.

B. Kooperatifin Amacı ve Çalışma Konuları :

507 sayılı Kanunun 3153 sayılı Kanunla değişik 1. maddesi, "Esnaf ve küçük sanat sahipleriyle bunların yanlarında çalışanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlâkını korumak amacıyla kurulan kamu kurumu niteliğinde tüzelkişiliğe sahip meslek kuruluşlarına Esnaf ve Küçük Sanatkâarlar Derneği denir" şeklinde bir tanımla ile kooperatiflerin amacını ve çalışma konularını vermektedir. Kanunda belirtilen amaç ve çalışma konuları Esnaf ve Sanatkâarlar Kefalet Kooperatifleri ana sözleşmelerinin 2. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Buna göre;

- Kooperatife ortak olan esnaf ve sanatkâarların mesleki faaliyetleri için gerekli krediyi sağlamak üzere kefil olmak,

- Genel kurul kararı alınmak şartıyla ihtiyat fonlarından ortaklarını ilgilendiren her nevi mesleki, sosyal ve sıhhi tesislerle sigorta kurumları meydana getirmek veya kurulmuş olanlara iştirak etmek ve ayrıca Kooperatifler Kanununun 40. maddesi hükmü uyarınca yardım kuruluşları vücuda getirmek,

- Ortaklarına banka teminat mektubu sağlamak üzere kefil olmak,

- Ortaklarına verilen kefalet ve yapılan kredilendirmelerin toplamı esas tutularak Yönetim Kurulu kararıyla Türkiye Halk Bankası Genel Müdürlüğü veya diğer bankalar emrine borç senedi ihdas edebilmek,

- Sermaye ve sair varlıklarından ortaklarını ilgilendiren konularda, ekonomik faaliyetler yapmak, şirket kurmak veya kurulmuş şirketlere ortak olmak.

C. Kooperatiflerin Kuruluş İşlemleri :

Herhangi bir il, ilçe yahut bucakta Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi kurulabilmesi için o yerin; nüfusu, coğrafi ve ekonomik durumu, ulaşım imkanları, piyasa faaliyetleri ve ticari özellikleri sonucu yapılan incelemelerin olumlu sonuçlanması gerekmektedir.

Kooperatifin kurulmasından önce o yerde bir esnaf ve sanatkârlar derneğinin kurulmuş ve kooperatifin kurucularının da bu derneğe üye olmaları şartı aranır.

Kuruluş işlemlerinin yürütülmesi için üç kişilik bir komite kurulur. 15'i esnaf, 15'i sanatkâr olmak üzere 30 kişilik kurucu ortağın ad ve soyadları, doğum tarihleri, mesleki dernek sicil numaraları, iş ve konut adresleri belirtilmek suretiyle Anasözleşmenin son sayfasına yazılır. 3153 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle kuruluş işlemi için en az 50 kişinin isteği ve Bakanlığın izni aranmaktadır.

Böylece hazırlanan Anasözleşmelerden 3 tanesi kurucular tarafından imzalanarak noterlikce onanır. Kuruluş sermayesinin 1 / 4'ünün millî bir bankaya yatırılması ile alınan makbuzla birlikte bu 3 adet Anasözleşmenin yanında 4 tane daha katılarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na verilerek onaya sunulur ve mülki idare amirliğine verilir.

Bakanlık, 50 kurucu üyenin sanatkârlar ve esnaf niteliklerini taşıyıp taşımadıklarını kontrol etmek, kooperatif kurulduğunda bir miktar plasman tahsis edilip edilemeyeceğini Halkbank'tan sorar. Bakanlığın onayı üzerine Anasözleşme mahalli ticaret siciline kaydedilir. Tescilden sonra sermayenin geri kalanı da bankaya yatırılarak sermayenin tamamı yatırılmış olur.

Tescilden sonra kooperatifin Anasözleşmesi Ticaret Sicil Gazetesi'nde ilan edilir. İlan edilecek hususlar şunlardır;

- Anasözleşmenin tarihi,
- Kooperatifin amacı, konusu ve varsa süresi,
- Kooperatifin ünvanı ve merkezi,
- Kooperatifin sermayesi ve her ortaklık payının değeri,
- Ortaklık payının ada yazılı olduğu,
- Aynı sermaye konmuş ise bunun akçeli değeri,
- Kooperatifin ne suretle temsil olunacağı ve denetleneceği,
- Yönetim Kurulu üyeleri ve temsile yetkili kimselerin ad ve soyadları,
- Yönetim kurulu kararlarının üyelere ne suretle bildirileceği,
- Kooperatif şubeleri gibi hususları kapsar.

D. Ortaklık Şartları :

Kooperatif üyelerinin taşımaları gereken şartları Anasözleşmenin 3. maddesinde şu şekilde sayılmıştır :

Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak,
Hırsızlık, emniyeti suistimal, sahtekarlık, dolandırıcılık gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle mahkum olmamış olmak,

507 sayılı Kanununun 2. ve 6. maddelerinde tarif edilen özellikleri taşıyan esnaf ve sanatkar siciline kayıtlı olmak,

İş ve konut yerinin kooperatifin çalışma bölgesinde bulunması,
Başka bir esnaf ve sanatkarlar kooperatifine üye olmamak
Ortağın verilen kararlara uyma taahhütnameşi vermiş olmasıdır.

Ortak sayısının sınırsız olmasına rağmen hizmet imkanı ve plasman durumuna göre ortak alınır. Ortaklığa üye kabulünde yönetim kurulu yetkilidir.

Ortaklıktan ölüm hali hariç ne şekilde ayrılma olursa olsun bu kişilerin sorumluluğu ayrılışlarından itibaren bir yıl sürer.

F. Sermaye, Pay, Sorumluluk

Son yıllarda kullanılan krediler artırılmıştır. Halkbank tarafından kullanılan kredilerdeki limitler aşağıda verildiği şekilde güncelleştirilmiştir.

Anasözleşmenin 12 ile 14. maddeleri arasında yer alan sermayenin en alt limiti belirtilmiştir. Bu sermayenin 1 / 4'ü peşin ödenirken kalanı ise tescili takiben ödenmektedir. Kooperatiflerin sermayeleri değişir özelliktir. Daha önceleri aynı sermaye konmasını yasaklayan hüküm kaldırılmış ve anasözleşmede belirtilerek konulabileceğini belirtmiştir.

Ortaklık payları nama yazılı olup, bir ortaklık senedinin kıymeti 100.- TL'den 10.000.- TL'ye çıkartılmıştır. Bir ortak hiçbir şekilde bir ortaklık payından az ve 1.000 ortaklık payından fazla taahhütte bulunamaz. Kooperatif üst kuruluşlarına iştirak edenler ise en az 50 pay taahhüt ederler. Bir ortaklık payının değeri Bakanlar Kurulu kararı ile 10 katına kadar artırabilir.

Ortağın şahsi alacaklıları, ancak ortağa ait faiz ve gelir gider farklarından hissesine düşen miktarı ve kooperatifin dağılmasında ona eklenecek payı haczettirebilirler. Ortakların tek başlarına sorumlu olacakları miktar kooperatiflerin ortak payına göreli olarak gösterilmektedir.

G. Kooperatifin Organları :

Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatiflerinin üç organı vardır. Genel kurul yönetim kurulu ve denetçiler kurulu.

a. Genel Kurul :

Tüm ortakları temsil eden en yetkili kuruldur. Her ortağın bir oy hakkı vardır. Ortak isterse bu hakkını bir başka ortağa kullanabilir. Ancak her ortak birden fazla ortağı temsil edemez. Eş ve birinci derecede yakınlar için temsilde ortaklık şartı aranmaz.

Genel Kurulunun bilanço, gelir - gider farkı hesaplamak ve müsbet gelir - gider farkının dağıtmak, faaliyet raporunun tetkik ve kabul etmek, yönetim kurulunu ve denetçiler kurulunu seçmek, senelik bütçeyi müzakere ederek karara bağlamak, anasözleşmenin değiştirilmesi, kooperatifin çalışması için gerekli gayri menkul satın alınması veya mevcut gayrimenkulün satılması gibi konularda karar verme görevleri vardır.

b. Yönetim Kurulu :

Kooperatif işleri Yönetim Kurulu tarafından yürütülür. Yönetim Kurulu ve yedek üyeler Genel Kurulca en çok dört yıl için gizli oyla kendi üyeleri arasından seçilir. Ancak genel kurul kararı ile açık oyla da seçim yapılabilir. Seçilecek üye sayısı, 5 den az 9'dan çok olamaz. Ancak, ortak sayısının 1.000 'den fazla olduğu kooperatiflerde en çok 11 üye seçilebilir.

Bir ortağın bu kurula üye olabilmesi için Türk vatandaşı olması şarttır. Süresi dolan üyelerin tekrar seçilmesi mümkündür. Üye sayısı kadar da yedek üye seçilir.

Yönetim Kurulu üyeleri, Genel Kurul toplantısını takiben ilk toplantılarında asgari bir yıl için bir başkan, bir veya iki vekil seçerler. İsterlerse dışarıdan bir müdür görevlendirilebilir. Başkan veya bir üye, murahhas üye seçilmek suretiyle kooperatifin işlerini yürütür.

Kooperatifi, resmi dairelerde, mahkemelerde ve üçüncü şahıslara karşı Yönetim Kurulu temsil eder. Kooperatif adına yapılan tüm işler dolayısıyla sorumlulukları kooperatife aittir. Kurul üyeleri her zaman görevden çekilebilirler. Ancak bunların sorumluluğu beş yıl boyunca devam eder.

Yönetim Kurulu üyeleri, ortaklık işlemleri dışında kooperatifle işbirliği yapamazlar. Ayda en az bir kez toplanmak zorundadır. Bu üyelere yaptıkları işlerin karşılığında genel kurulca belirlenen oranlarda ücret veya huzur hakkı ödenir. Müdür ve personele verilecek ücreti, bütçeye konulmak suretiyle Yönetim Kurulu tayin eder.

C. Denetçiler Kurulu:

Denetçiler, genel kurul adına kooperatifin bütün işlem ve hesaplarını tekkik eder. Denetçilerin, ortaklar arasında veya genel kurulca istendiğinde biri hariçten muhasebe bilgisi olan kimse olmak üzere üç kişiden ve o kadar da yedek üyeden oluşması gerekir.

Denetçilerin görevleri süresince, yönetim kurulu ile Murahhas üye ve müdürü birinci, ikinci ve üçüncü dereceden akrabaları ve iş ortaklarından olmamaları şarttır.

Denetçiler Kurulu, genel kurulca en az bir yıl, en çok dört yıl için seçilir. Müddeti dolan denetçilerin yeniden seçilmeleri mümkündür. İstifa eden veya ortaklık sıfatı ortadan kalkanların yerine yedeklerin çağrılması gerekir.

Kurul, üyeleri her zaman işten çekilmek hakkını taşırlar. Çekilen denetçiler, istifa dilekçelerini yönetim kuruluna verirler. Kurul kooperatifin işlerini ve defter kayıtları ile mevcutlarını, genel kurul adına incelerken ve yönetim kurulunda oylamaya katılmamak şartıyla bulunabilirler.

H. Kefalet Verme İşleri ve Kefalet Kredilerinin Tesbiti:

Bilindiği gibi, Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri, kefalet kredisi alanlara bu kefaleti veren kuruluşlardır. Dolayısıyla Halkbank'ın kefalet kredisi müşterisi durumundadırlar. Yönetim Kurulu kredinin ortağın ilgili olduğu işleri kendi imkanları ile başaramayacağı hallerde istenmiş olmasına ve mutlaka üretimi artırıcı işlerde kullanılmasına dikkat eder. Genel Kurul ile finanse eden banka ve bağlı bulunduğu birliklerin gerekli ve faydalı gördüğü tedbirleri almaya mecburdur.

Yönetim Kurulu, kefalet kredisi talep eden her ortağın iktisadi ve mali durumunu inceledikten sonra ve 49. maddeye göre, istihbarat raporu düzenlendikten sonra, ödeme kabiliyetine göre, kefalet kredisi haddini tayin etmeye yetkilidir.

I. Esnaf ve Sanatkarlara Kullandırılan Nakit Krediler:

Mal üretimi ve onarımı ile uğraşan sanatkarlara kullanılacak kredilerin nitelik yönünden önemi gözetilerek gerek kooperatif kefaletiyle gerekse doğrudan kullandırılan Nakit Kredi ve Teminat Mektupları Kredisi limitleri anasözleşmelerinde değişiklik yapılarak ortak sorumluluğunu ortaklık payının tutarını 100 katına çıkaran Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatiflerinin A grubu sanatkarlar için kullanılacak krediler 10.000.000.TL'ye yükseltilmiştir. Bu limit şube yetkisi ile kullandırılır.

a. İskonto Kredileri

Esnaf ve sanatkarların kısa vadeli döner sermaye ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla verilmektedir. A grubu sanatkarlar için 1.000.000.TL, B grubu için esnaf için de

1.000.000.TL.'dir ve vadesi bir ayla dokuz ay arasında değişmektedir.

b. Senet Karşılığı Avans Kredileri:

İskonto kredilerinin verilmesi gibi nedenlerle verilir. A grubu için 10.000.000.TL, B grubu için 5.000.000.TL.'dir.

c. İşletme Kredileri

Esnaf ve Sanatkarlar İşletmelerinin ihtiyaç duydukları hammadde alımı amacıyla kullanılmaktadır. A grubunu 10.000.000.-TL olan kredi B grubu için 5.000.000.TL'dir. En az bir en çok dört yıla kadar kullanılan kredilerin müşterinin isteğine göre ayarlanan vadesi vardır.

d. Tesis Kredileri

Mal üreten A grubu ile hizmet üreten B grubu için işletmelerine ihtiyaç duydukları makina, araç ve gereçlerin alınması için kullanılır. Kredi limit A grubu için 10.000.000.TL, B grubu içinse 5.000.000.-TL ve vadesi asgari iki yıl, azami beş yıldır. Altı aylık taksitlerle geri dönüşü sağlanır.

e. Ödeme Kaydedici Cihaz

Katma Değer Vergisi mükelleflerinin ödeme kaydedici cihazları kullanmaları mecburiyeti hakkındaki 3100 sayılı Kanunla ilgili Maliye ve Gümrük Bakanlığının 3 seri nolu tebliği 18.6.1985 gün ve 18788 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu nedenle, yukarıda belirtilen cihazların kullanılmasında esnaf ve sanatkarlara yardımcı olmak için kefalet kooperatiflerinin ortaklarına ödeme kaydedici cihaz kredisi vermektedir.

Kredi iki-üç yıl vadeli olarak kullanılır. Bu bakımdan Tesis Kredilerini andırır. Kredi limiti, satın alınacak cihazın fatura bedelinin %70'ini geçemez ve bir defaya mahsus kullanılır.

f. Takograf Cihazı Kredisi:

Yolcu ve yük nakli yapan otobüs, kamyon ve çekici türü araç sürücülerinin hız limitlerini ve çalışma sürelerini tesbit etmek ve denetim altına almak amacıyla ilgili maddede gereğince araçlarda takograf ve kullanılır durumda olma mecburiyeti getirilmiş bulunduğundan;

Ankara ilinden başlamak üzere araçlara bu aletlerin monte edilmesi için alınması mecburiyeti karşısında.

Fatura bedelinini %70 oranında, 2-3 yıl vadeli olarak Borçlu Cari Hesap şekli ile altı aylık taksitler halinde, tesis kredisi şeklinde kullanılmaktadır.

Bu kredi yalnızca Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatiflerinin kefaletiyle şöförler ve nakliyecilere verilmektedir. Yıllık faiz oranı %35'dir ve kredi fatura karşılığında verilmektedir.

h. Esnaf ve Sanatkarlara Kullanılan Teminat Mektupları:

Genel olarak Teminat mektupları Resmi Daire ve kuruluşlara özel ve tüzçel kişilere karşı yüklenilen bir taahhüdün yerine getirilmesine karşılık belirlenmiş bir meblağın ödeneceğini kabul ve taahhüt eden bir banka mektubudur.

Teminat mektupları, kesin teminat mektubu, avans teminat mektubu ve serbest konulu teminat mektubu olmak üzere çeşitlere ayrılır.

Kesin teminat mektubu, taahhüt edilen işin sözleşme koşullarına uygun olarak zamanında ve noksansız olarak yerine getirileceğine garanti mektuplardır. Lehtar üstlendiği işi, gerek nitelik, gerekse zaman yönünden sözleşme koşullarına uygun olarak yerine getirmese, muhatap mektup tutarını bankadan isteme hakkına kavuşur.

Geçici teminat mektubu, her hangi bir artırma - eksiltmeye veya ihalede katılma imkanı sağlayan teminat mektuplarıdır. Bu mektupla banka, mektuh lehtarının artırma veya eksiltme şartnamesine uymamasına yani ihale üzerinde kaldığı halde sözleşme yapması veya kesin teminatı yaptırmaması halinde tesbit edilen meblağın derhal ödeneceğini taahhüt eder.

Avans teminat mektupları, bazı taahhütler için önceden ödeme yapılması gereken hallerde ihaleyi yapan kuruluş taahhütte bulunan kuruluşlara ilerideki hakedişlerinden mahsup edilmek üzere bir miktar peşin ödemede bulunabilirler. Bu durumda verilecek avans için borçludan alınan mektuba Avans Teminat Mektubu denir.

Serbest konulu teminat mektupları, yukarıda belirtilen konular dışında kalan işler için verilen mektupları, yukarıda belirtilen konular dışında kalan işler için verilen mektuplardır. Bir ödemeye ve nakdi bir borçlanmaya kefalet için veyahut bunların dışında kalan herhangi bir konunun sağlanması için verilir.

1. Şöför ve Nakliyecilerin Kullandığı Krediler

Bu kredi türleri ise taşıtların bakım ve onarım gibi amaçlarla kullandırıldığı gibi, taşıt alabilmeleri için de kullandırılmaktadır.

Bu kredileri şu şekilde sayabiliriz; Taşıt onarım kredisi, kaza kredisi, taşıt edinme kredisi gibi. Taşıt onarım kredisi 3.000.000.-TL ila 10.000.000.TL arasında ve 1-4 yıl vadeli dirler. Kasa kredisi ise 10.000.000.TL'dir. Taşıt edinme kredileri de 10.000.000.-TL'dir. Tanker, treyler çekici ve benzeri araçlar için kredi tahsis edilmez. Bu kredilere yapılan ekleme ile yerli üretim taksi alımlarında fatura bedelinin %70 ini kredi kapsamı-

na alınmasıdır.

1985 yılından itibaren ortaya çıkan yeni bir kredi türü ise dizel kredisidir. 3 yıl içinde geçerli olan bu kredi azami fatura bedelinin %70'i ve 1.500.000.TL'dir. Son kredi çeşidi ise taksimetre kredisidir. Taşıt onarım kredisi ile aynı nitelikte olan kredi limiti 3.000.000.TL'dir.

i. Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Hareketi

Türkiye'de ilk defa kefalet kooperatifi kurulması hareketi 1951 yılında başlamıştır. İlk kooperatif Ankara'da, ikinci Eskişehir'de ve üçüncüsü de Bursa'da kurulmuştur.

Her geçen yıl kooperatif ihtiyacı artmış, kefalet kooperatifleri ile kredi bulma kolaylaştırılmış, kooperatifler esnaf ve sanatkarlara aynı zamanda danışmanlık hizmetleri vermiştir.

Böylece 1952 yılında 11 olan kooperatif sayısı 1960 da 141, 1970 yılında 465 ve 1980 yılında 756'ya yükseltilmiştir. Bugünse sayınının 800'ü geçmiş olması gelişmenin işaretidir.

Esnaf ve kefalet kooperatiflerinin kuruluş amacı, gerek teminat açabilmek ve gerekse işi ve işyerinin doğrudan kredi almasına mani teşkil eden, küçük teşebbüs erbabına kooperatif olarak müteselsil ve müşterek bir sorumlulukla, itibar yaratmaları ve kredi kaynağına güven vererek kredi edinmelerini sağlamaktır.

Her geçen gün artan üye sayısı ve kefalet limitleri ile bu kooperatif hızla yaygınlaşmaktadır. 1960 yılında Halkbank tarafından kullanılan kredi 160.000.000.TL- iken 1985 yılı itibari ile 90.000.000.000.-TL'ye kadar yükseltilmiştir. Ortak sayısı ise 1951 yılında 78 iken 1985 de 750.000 civarındadır. Ancak yeni kanun ile birlikte birçok üye üyelikten ayrılmıştır. Bu sayı bugün için 500 bin dolayındadır.

Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatiflerinin üst kuruluşu olarak bir merkez birliği ve yirmialtı bölge birliği bulunmaktadır. Bu bölge birlikleri, Adana, Ankara, Bursa, Konya, Çorum, Malatya, İzmir, Denizli, Aydın, Samsun, Ordu, Trabzon, Şanlıurfa, Tekirdağ, İstanbul, Kastamonu, Manisa, Erzurum, Burdur, Bolu, Çanakkale, Hatay, Gaziantep, Balıkesir, Kahramanmaraş ve Zonguldak'tadır. Merkez birliği ise Ankara'dadır.

Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri bu haliyle ihtiyaçlara tam olarak cevap veremez ya da tam fonksiyonel çalışmalarda, Esnaf ve Sanatkar dayanışma ve onların ticari kuruluşlarla ticari ilişkileri açısından oldukça önemli yere sahip kuruluşlardır.

TÜRKİYE'DE SOSYAL - SİYASAL DEĞİŞME VE KOOPERATİFÇİLİK: KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ, DEVLET ve DEMOKRASİ, 1867 - 1950

Esat ÖZ (*)

ÖZET :

Bu makalenin amacı, Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin gelişimini sosyo - politik değişimler çerçevesinde incelemektir. Özellikle tek parti dönemi ve çok partili siyasal hayata dönüşüm süreci içinde kooperatifçilik anlayış ve uygulamalarında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir ? Değişmeler, özellikle kooperatifler, devlet ve toplum ilişkilerinde yeni bir gelişmeye yol açmış mıdır ? Bu soruların cevapları aranırken karşılıklı bir etkileşim üzerinde de durulmuştur. Çalışma, kooperatifçilik hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen 1867 tarihi ile demokrasiye geçişin yaşandığı yıllar olarak kabul edilen 1940'ların ikinci yarısı arasındaki zaman kesitiyle sınırlıdır.

DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİĞİN DOĞUŞUNA ve GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kooperatifçiliğin doğuşuna geçmeden önce, kooperatifi kısaca tanımlayalım. Kessler, "Kooperatifçilik" isimli eserinde kooperatifleri, "üyelerine üretime veya tüketim yönelik konularda yardım etmek amacıyla, kendi ortak işletmeleri etrafında çalışmak için insanların serbestçe iktisaden birleşmeleri, biraraya gelmeleri" şeklinde tanımlamıştır ¹. Fındıkoğlu, Kessler'in tanımının nazariyede kaldığını belirttikten sonra şöyle bir tanım yapmaktadır :

(*) G.Ü. İkt. İd. Bil. Fak. Kamu Yön. Böl. Araş. Gör.

"Üretim, kredi, tüketim ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların temini maksadıyla kendi irade ve arzu ve iradeleriyle bir araya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi iktisadî gayretleriyle bir işyeri ve işletme vücutte getiren insanların birleşme teşebbüsüdür" ².

Bu tanımlar "ideal" kooperatif tanımlarıdır ve batıda ortaya çıktığı özelliklerinden hareket edilmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, kooperatiflerin devlet eliyle kurdurulup, geliştirilmeye çalışıldığı düşünüldüğünde tanımların eksik olduğu söylenebilir. Bunun yanında, kooperatifler, özünde iktisadi amaçlı olmasına rağmen, hem topluma, hem de üyelerine yönelik olarak yerine getirdiği işlevler açısından sosyal ve siyasal bir önem ve etkinliğe de sahiptir. Sosyal gelişmeye katkıda buldukları gibi, bir baskı grubu rolü de oynayabilirler. Kısaca belirtmek gerekirse, kooperatifler, sanayi devrimiyle yaşıt olan sosyal ve iktisadî amaçları ve işlevlere sahip modern bir örgütlenme tipi olarak tanımlanabilir. Diğer modern örgütlerden (dernekler, sendikalar partiler) ayrılan temel yönü ise onlara göre daha çok iktisadî amaçlı olmalarıdır.

Gerçekten de kooperatiflerinde bir parçası olduğu modern örgütler, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp 19. yüzyılın ilk yarısında olgunlaşan Sanayi Devriminin yaratmaya başladığı sosyal ve iktisadi sorunların ve yapının içinde doğup gelişmişlerdir. Bu atmosfer içinde toplumun savunma mekanizmaları olan örgütler arasında kooperatifler önemli bir yere sahip olmuştur. 18. yüzyıl içinde İngiltere'de Robert Owen'in geliştirdiği kooperatif hareketini, daha sonra "Rochdale Öncüleri" ismini alan yeni bir kooperatif hareketi izlemiştir. Aynı yıllar içinde Fransa ve Almanya'da da kooperatifçilik denemelerinin yaşandığı görülür ³. Bu hareketlerin ortak yönlerinden birini, artan sosyal ve iktisadi bunalımları yenebilmek amacıyla tabandan gelen bir hareket olmaları oluşturuyordu. Münkner'in ifadesiyle;

"Kooperatifler başlangıçta yasal birer örgüt değil, sosyal ve ekonomik bir olaydı. Herhangi bir kooperatif mevzuatı mevcut değilken kooperatifler vardı. Kooperatifçilik akımının öncüleri bu hareketi kendi deneylerinin sonucunda geliştirdiler. Bu öncüler çalışmalarını kooperatif ideolojisi veya teorisi ile sınırlamayıp, görüşlerini uygulama alanına koydular ve bu uygulamanın birey davranışının temel kurallarına ve ekonomiye uygun olduğunu kanıtladılar... Kooperatiflerle ilgili yasaların hazırlık çalışmaları yapılırken (1852 yılında İngiliz Kooperatifler Yasası, 1867 yılında Prusya Kooperatifler Yasası) bu çalışmaların yapıldığı ülkelerde kooperatifler faaliyet göstermekteydi..." ⁴.

Gelişmekte olan ülkelerde ise genelde 19. ve 20. yüzyılda görülen modernleşme süreci içinde doğmuşlardır. Bu ülkelerdeki kooperatifçilik hareketi, modernleşme hareketinin karakteristik özelliği olan devletin ve batı eğitimi almış elitlerin güdümünde gelişme niteliğini taşır ⁵. Digby, bu gelişmeyi şöyle özetler :

"Tarım topluluklarını çoğunun karşılıklı yardım geleneğini sürdürmelerine

rağmen; Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde modern kooperatifçilik hareketinin kendiliğinden ve kolaylıkla geliştiği söylenemez. Fikir yukarıdan aşağıya yayılmıştır. İlk arzu, bazı hallerde kooperatiflerin Avrupa ülkelerindeki gelişmesini izleyen aydınlardan, fakat çok kere devletten gelmiştir" ⁶.

Kooperatifler, zamanla, sosyal ve ekonomik gelişmeye paralel olarak yoğunluğu ve önemi artan bir örgütlenme biçimi olmuşlardır. Bu süreç içinde, "toplumsal alan"ı, giderek temsil etme niteliği kazandıkları ve ekonomide de önemli roller oynamaya başladıkları görülmüştür. 1970'lerin başında Tanzanya'da tarımsal ürün ihracatının 1 / 3'ü, Kenya'da kahve üretiminin % 86'sı, Uganda'da % 29'u ve Batı Nijerya'da da bütün tarım ürünlerinin ihracatının % 26'sı kooperatifler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir ⁷.

Kooperatif örgütlerin benzer şekilde diğer gönüllü örgütlerle (menfaat gruplarıyla) birlikte, kalkınmanın bir aracı olmanın yanında "demokratikleşme süreci"nin gelişmesine de katkıda bulunmaya başladıkları söylenebilir. Kooperatifler, benzer toplumsal, ekonomik ve kültürel kuruluşlar gibi, üyelerinin ortak menfaatlerini savunmak, diğer yandan da "katılım bilinci"nin geliştirmek gibi bir amaca hizmet etmişlerdir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle son bir kaç - on yıl içindeki demokrasiye dönüşüm sürecinde, gönüllü örgütlerin oynadığı özendirici, destekleyici rolde kooperatifler de belli bir yere sahip olmuşlardır ⁸. Ancak bunların etkinliği ile toplumun kuruluşlarına sahip çıkma düzeyi, kooperatiflerin yasal - siyasal konumu ve yönetimin bakışı arasında doğrudan bir ilişki vardır.

TÜRKİYE'de KOOPERATİFÇİLİĞİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

İmparatorluk Döneminde Kooperatifçilik

Türkiye'de kooperatifçilik düşünce ve uygulaması, yaklaşık 120 yıllık bir geçmişe sahiptir. 1867'de Mithat Paşa'nın kurduğu "Köy Sandıkları" (veya memleket Sandıkları) denemesiyle başlayan kooperatifçilik uygulaması üzerinde, batıda gelişen hareketin genel bir etkisi göze çarpar. Özellikle Türkiye'nin sahil şeridindeki bölgelerde görülen bu uygulamayla, pazar için üretim yapan çiftçilerin desteklenmesi amacıyla onlara kredi verilmesi düşünülmüştür.

Mithat Paşa, muhtaç köylüye verilecek kredi için, devlete ait boş arazinin köylüler tarafından imece usulü ile ekilmesi sonucunda elde edilecek ürünün satışından sağlanacak geliri kullandırmayı planlamıştır. Ürün, ihtiyar heyetleri aracılığıyla satılacak ve kaza sandıklarına verilecekti. Kaza sandıklarının yapısı ise oldukça karmaşıktır : Muteber insanlar, öğretmen, kaymakam, ilçe idare kurulları ile mahkeme üyelerinin meydana getirdiği bir kurul denetimi, ilçe halkının seçtiği bir emin de yönetimi üstlenmiştir. Sınırlı bir uygulama imkânı bulan bu sandıklar, 1888 yılında bütün sermayesi ile birlikte Ziraat

Bankası'na devredilmiştir⁹. Devlet tarafından devamlılığı sağlanamayan (sağlanmayan demek daha doğru olur) bu uygulama toplum tarafından da yeterince benimsenmemiştir.

Büyük ölçüde yerellik unsuru ağır basan uygulamanın (bir bürokratin öncülüğünde başlamış olmasına rağmen) bu özelliğinin altında, batadaki gelişmelerden esinlenmenin yattığını söylemek yanlış olmaz. 1888'deki değişiklikte ise, genel ekonomik - siyasal sorunların ağır basması ve yöneticilerdeki merkeziyetçi eğilim rol oynamıştır. Fındıkoğlu, dönüşümü haklı olarak şöyle değerlendirir :

"Memleketin her tarafına az ve çok dağılmış olan 'Menafi Sandıkları'nın sermayeleri, merkeziyetçi bir usul ile tek bir müessede toplanıyor. Bu vaziyette kooperatifçi zihniyet, köylünün ayağına hattâ çarşı ve pazarına giden ziraî kredi temini ve yardım davranışı tarzındaki halk hareketi iflas ediyor demektir"¹⁰.

Cumhuriyet öncesi dönemle ilgili olarak, Aydın'da 1915 yılında kurulan bir "kooperatif"e daha değinmek gerekir¹¹. Ege bölgesindeki incir üreticileri, ülkemizde ilk defa doğrudan kooperatifçilik anlayışına uygun olarak kurdukları ve o yıllarda Ticaret Kanunu'nda adı bulunmayan kooperatif örgütün ismini mevzuatla ilişkilendirmek amacıyla "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" koymuşlardır. Milli mücadelenin başlamasıyla faaliyetlerine ara veren kooperatife daha sonra tekrar işlerlik kazandırılmıştır¹².

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kooperatifçilik

Cumhuriyet'in ilânından sonra kooperatiflere yönelik ilk düzenleme 1924 tarihli "İtibarî Ziraî Birlikleri Kanunu"dur. Temelde kooperatifçiliği geliştirmeyi amaçlayan bu kanun, devletin, tarım kooperatiflerine geniş ölçüde müdahalesine yol açan kanunların dayanağı olması açısından önem taşır¹³. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kanuni düzenleme arayışları, uygulamadaki başarısızlık sonucunda daha sonra da devam etmiştir. 1926 tarihli Ticaret Kanunu'nun altıncı faslının kooperatiflere ayrıldığı görülür. Toplam 25 maddeden oluşan bu fasıl, kooperatif şirketlerin kuruluşu, ortak ve sermaye değişiklikleri, üçüncü kişilerin çıkarlarının korunması konusuna ayrılmıştır. Türkiye'deki ihtiyaçların bir sonucu olmaktan öteye, alındığı ülkelerin özelliklerini taşıyan kanun, kooperatifleşmeye imkân tanınmasına rağmen, genel bir düzenleme ve teşvik unsurlarını içermez.

Kooperatifçilik uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanması, 1929 yılında yeni bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. "Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu", cumhuriyet döneminde devletin tarım kooperatifleriyle doğrudan ilişkisini gösteren ve düzenleyen ilk önemli belgedir. Kanunla, "itibarî ziraî birlikleri" yerine "zirai kredi kooperatifleri" ku-

rulması öngörülmekteydi. Yeni düzenlemeyle, kooperatiflere nispeten bir serbestlik verilmiş ve bazı vergi ve mükellefiyetlerde muaflık tanınmıştır ¹⁴.

Ülkedeki sosyal ve ekonomik sorunların ağırlaştığı bir dönemde yapılan bu düzenleme ile yönetimin çiftçileri kredilendirerek tarımsal üretimi arttırmak istediği görülmektedir. 1929 Dünya Bunalımının ve Serbest Fırka denemesinin yarattığı sorunların, mevcutlarıyla eklenmesi sonucunda, CHP yönetiminin köylüye ve tarımsal üretime verdiği önem artmıştır. 1931 yılında "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti"nin kurulmasına öncülük edilmesi, bunun açık bir işaretidir ¹⁵. 1930 yılında hayata geçirilen "Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu" çerçevesinde 1932 yılına kadar, 51.500 köylünün ortak olduğu 572 kredi kooperatifi kurulmuştur ¹⁶.

1931 yılında kabul edilen CHP programında da kooperatifçilikle ilgili bir madde yer almıştır. Maddede Ziraat Bankası'nın çiftçileri destekleyici şekilde organize edileceği şeklinde bir ibareye de rastlanmaktadır. "İktisat Başlıklı" kısmın 4. maddesi şöyledir:

"Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekamül ettirmek gayedir. Büyük azazi ve çiftlik sahiplerinin ziraî kredileri rehin mukabili temin olunacaktır. Ziraî kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankamızı kanunî murakabe altında bulunduracak surette sahiplendirmek ve faaliyetini daha ziyade ziraî sahada teksif etmek tedbiri alınacaktır. Bankanın sermayesini ziraî hareket ve faaliyetlerin inkişafını temin edecek kıymete çıkarmak, esaslı çalışma mevzuumuz olacaktır" ¹⁷.

1930'LARDA TEK - PARTİ YÖNETİMİ VE KOOPERATİFÇİLİK

1930'lu yıllara kadar "merkezden çevreye doğru" temel özelliğini koruyan Türk kooperatifçilik hareketi, bu yılların ortalarında tek - parti yönetiminin daha katı ve merkezîyetçi nitelik taşımasının da etkisiyle yeni bir boyut kazanır. 1935 yılında kabul edilen iki kanun kooperatifleri yeni baştan düzenler. Doğal olarak, yapılan düzenlemeler oldukça bürokratik ve anti-demokratiktir ve bu yıllardaki dernekler politikasıyla benzerlikler gösterir. 1935 düzenlemesine, otoriter yönelimin yanında, 1929 tarihli kanunun uygulamasındaki aksaklıkların da yol açtığı söylenebilir ¹⁸.

1935 tarih 2834 sayılı "Ziraî Satış kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ile 2836 sayılı "Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu" kooperatifleri tamamen Ziraat Bankasının ve Hükümetin denetimine sokmuştur. Kanunlara göre, kooperatiflerin tüzüklerini ziraat Bankası hazırlar ve İktisat Bakanlığı ile hükümet onaylar. Değişiklikler de aynı suallere tâbidir. Zaten 2834 sayılı kanunun 4. maddesinde "kooperatifler kendi nizamnameleri için hiç bir muhtariyete malik değildirler" denmektedir. 12. maddesinde de "gerek kooperatif, gerek kooperatif birliği bütün faaliyetlerinde, Ziraat Bankası ile İktisat Vekâleti-

nin mürakabesine tâbidir" hükmü yer almıştır. Kooperatiflerin gayri menkul sahibi olabilmeleri için de İktisat Vekaletinin onayını almaları gerekir ¹⁹.

Görüldüğü gibi, sıkı bir denetim ve vesayet altında bulunan kooperatifler bir "kamu kuruluşu" durumuna getirilmişlerdir. Bir yabancı gözlemcinin deyişiyle, "...sistemde ortakların katkısı dikkate alınmadan dışarıdan idare ve kontrol şartlarının tesisi için ne gerekliyse yapılmıştır" ²⁰. Bu kanunların düzenlediği alanın dışında kalan kooperatiflerin durumları da pekilaştırıcı değildir. Ticaret Kanunu'nun düzenlediği bir kooperatif şirketin kurulabilmesi için uzun bir bürokratik işlemin yerine getirilmesi gerekmektedir. **Suphi Nuri**, 1935 yılında yayınlanan bir makalesinde bunları 21 madde halinde sıraladıktan sonra, yazısına şöyle devam etmektedir :

" Bu faydalı ve yeni mesleke halkı alıştırmak, sevdirmek lâzım gelirken yukarıda saydığımız gibi bir sürü idarî muameleler ve masraflar ile göz korkutmakta insanları gayeden, gayeyi muvafakiyetten uzaklaştırır. Binaenaleyh her şeyden evvel kooperatiflerin kurulmasını gayet ameli, basit ve ucuz bir şekilde bağlamak için uğraşmak ve kanunlarımızın tadil ve tahihlerini ona göre yapmak gerektir." ²¹.

Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin gelişmemesinin en önemli sebeplerinden birini burada aramak gerekir. Genellikle başarısız bir uygulamaya yol açtığı kabul edilen bu düzenlemelerle, devletin genel bir denetimi ve teşvikinden öteye, kooperatiflerin tamamen devletin güdümüne sokulması amaçlanmıştır. Genel kabul gören bir görüşe göre de kooperatif hareketinin gelişebilmesi için devlet, temel bir insiyatife sahip olmalıdır. Bununla birlikte müdahale zamanla azalmalı ve kalkmalıdır. Kooperatifçilikle ilgili düzenlemelerin böyle bir amacının bulunmasının hayati bir öneme sahip olduğu unutulmamalıdır ²². Kooperatifçilikte, ortaklar arasında "katılım bilinci"nin gelişmesi, dayanışma ve müşterek sorumluluk duygusunun yerleşmesi durumunda başarı beklemek gerekir. Tek - parti dönemindeki mevcut siyasal ve yasal atmosfer buna elverişli olmamıştır.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE KOOPERATİFLER, DEVLET VE TOPLUM

Birinci Kooperatifçilik Kongresi : Kooperatiflerin "Özerkleşme" Talepleri

Türk Kooperatifçilik Derneği'nin öncülüğünde düzenlenen kongre, çok partili siyasete geçişin gündeme geldiği bir tarih olan 1944 yılının son ayı içinde toplandığından önemli bir girişim olarak kabul edilmelidir. Bu tarihte, İkinci Dünya Savaşının sonu belli olmuş, Dünyada demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştır. Türkiye'de milli şef dönemi hukuken devam etmesine rağmen, basın üzerindeki baskı kısmen kalkmıştır. Yaklaşık altı ay sonra da (1945 yılı ortalarında) muhalif partülerin kurulmasına imkân sağlaya-

çak açıklamalar yapılacaktır. Böyle bir dönemde kooperatifçilik kongresinin toplanması, öncelikle, kooperatifçilik uygulamalarından istenen sonuçların elde edilemediğini ve sorunların tartışılmak istendiğini gösterir.

Kongrenin açılışında CHP adına Zonguldak Milletvekili M.E. Erişirgil'in yaptığı konuşmadan Türk kooperatifçilik deneyiminin başarısız olduğu sonucu çıkarılabilir :

" ... Kongrenin Türk kooperatifçiliğine memleketin gerçeklerine göre bir istikamet göstereceğine ve her çeşit kooperatiflerimizin gelişmesi için gerekli şartları sağlayacak pratik tedbirler ortaya koyacağına şüphe etmiyoruz. Şuna inanıyoruz ki sizin çalışmalarınızla ortaya konacak eser memleketin iktisadî yaşayına tesir etme mevkiinde olanları, Türk kooperatifçiliği bakımından, bir çok noktada aydınlatacaktır..." 23.

Tek parti ideolojisi daha dönüşüme uğramadığı için, kooperatifler, resmî anlayışa göre yine iktisadî ve sosyal amaçlar ve politikalar açısından bir "araç"lardır :

"Arkadaşlar bilirler ki Partimiz Türk Milletinin aynı sınıflardan mürekkep değil, türlü mesleklerden terekküp etmiş bir camia olarak tanır. Sınıf mücadelesi yerine sosyal düzeni ve dayanışmayı ve menfaatleri arasında ahenk temin edecek bir iç politika takibini emreder. Kooperatiflerde bu sosyal gayeye yarar." 24.

Türkiye'nin çeşitli yörelerinden gelen 200'ü aşkın delegenin katılımıyla gerçekleşen kongrede sunulan tebliğlerde de kooperatifçiliğin geliştirilmesi istenmiştir 25. Bundan da önemlisi, çoğunluğunu delegelerin oluşturduğu komisyonların raporlarında, kooperatiflerin kendi birliklerini oluşturmaları, kendi özel organlarına sahip olmaları, kooperatiflere vergi muafiyetleri tanınması gibi isteklere rastlanılmaktadır. Örneğin, "Tarım Kooperatifleri Encümeni"nin raporu şu cümlelerle bitmektedir :

" Kooperatifçilik memleketimizde geçen senelere nisbetle daha derine doğru gitmekte ve daha ziyade kök salmakta olduğundan kooperatiflerimiz de yavaş yavaş kendi özel organlarını isteyen ve muayyen merkezler etrafında toplanarak, birbirlerini ikmal ve itmam eden, toplu ve birbirleri ile ilgili teşekkülleri haline gelmek ihtiyacını, duyan uzviyetler halini almıştır. Bu istek ve ihtiyaçlar ileride daha kuvvetle isteklerini duyuracaktır..." 26.

Bunlara ek olarak, kongre komisyonlarına delegeler tarafından sunulan "özel dilekeler"de bu tür talepler daha açık bir şekilde görülür "Terziler, Hazır Elbiseciler ve Dikiciler Kooperatifleri" temsilcilerinin dilekeleri bu açıdan dikkat çekmektedir.

"1- Kooperatif müdürlerin heyeti idare tarafından intihabı şayanı arzudur. (Çünkü meslek arkadaşlarından olması icabeder.) 2. 3. Birlik kurulması kabil olursa faydalı olur. Ancak kooperatiflerden seçilmiş âczalardan mürekep olması şartıyla. 4. Kooperatiflerin izin taahhüt işlerinden mütevellit imalâta vergiden muafiyetinin temini imkânı-

nın araştırılması..." 27.

Sorunları biriken, denetimden ve bürokrasiden bunalan çiftçilerin ve küçük esnafın, mevcut şartlar içinde isteklerini yansıtmaya çalıştıkları görülmektedir. Talepler özellikle gelişmiş yörelerdeki (Marmara ve Ege Bölgesi) esnaf, tüccar ve çiftçi kooperatiflerinin (kooperatifçilik bu yörelerde daha çok gelişmiştir) temsilcilerinden gelmiştir. Bu gelişmeler ülkedeki sisayal dönüşümle de ilişkilidir. Dünyada ve Türkiye'de yeni dönemin başlamış olması, - doğal olarak - geniş toplumsal kesimlerin önemini arttırmıştır. Dolayısıyla, geniş kitleleri temsil eden (en azından ilgilendiren) kooperatiflerin varlığı ve faaliyetleri de önem kazanmaktadır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu sorunlar önemli boyutlardadır. Böyle bir dönem, kongrenin toplanmasını gerektirdiği gibi, kongrenin toplanmış olması, demokrasiye geçiş sürecini besleyici bir rol de oynamıştır. Belirli ölçülerde de olsa sorunların dile getirilmesi, ekonomik destekle birlikte özerklik (serbestlik) istekleri, yönetimi, bu ve benzeri konulara karşı daha duyarlı davranmaya zorayan unsurlardan biri olarak görülebilir.

Diğer Gelişmeler

Çokpartili hayata geçiş süreci boyunca, mevcut kooperatifçilik mevzuatı değişmesine rağmen, uygulamada bürokrasinin denetim ve baskısının azaldığını söylemek mümkündür. Bu dönemde ülke içinde ve dışında devletçilik uygulamalarının eleştirilmesi, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması isteklerinin artması²⁸, kooperatifçilik politikaları üzerinde rol oynamıştır. Demokrasiye dönüşüm sürecinde toplanan kooperatifçilik kongrelerinde (1947, 1950, 1953) alınan kararlar, yabancı uzmanların raporları ve kitlelerin artan öneminin paralelinde kooperatiflere verilen destek de artmıştır. Fındıkoğlu, bu yıllardaki dönüşümü şöyle özetlemektedir:

"... otoriter bir siyasî rejimin tesirlerini taşıyan 2834 ve 2836 sayılı iki Ziraat Kooperatif Kanununu, İkinci Dünya Harbi sonunda - siyasî rejimin çok partili bir idareye inkilâp etmesi neticesinde - değiştirme temayülleri belirmiş, yerli ve ecnebi kooperatif müteahhüslerinin tenkidleri bu temayülleri kuvvetlendirmiştir. Kooperatif hukuku etrafındaki siyasetimiz, henüz hareket ve cereyan halinden müsbetleşme devresine geçmemiş ise de bizim için ortadaki cereyan ve temayüllerin kıymeti daha büyüktür. Zira bunların realite ile alâkasının derecesi, doğacak mevzuatın tesir ve tatbik derecesini de artırmıştır." 29.

Kooperatifçiliğe verilen önemdeki artışı, bu dönemdeki parti programlarından da izlemek mümkündür. 1945 tarihli CHP programında, 1930'lardaki programlardan farklı olarak, kooperatifçiliğe daha çok önem verildiği, tarımsal kooperatiflerin yanında tüketiciler ve yapı kooperatiflerinin de teşvik edileceği (ilk defa) belirtilmiştir³⁰.

**Tarım Kredi Kooperatiflerinin Ortak Sayısı ve Aldıkları Kredilerin
Yıllara Göre Dağılımı**

Yıllar	Kooperatif sayısı	Kooperatifleşmiş köy sayısı	Ortak sayısı	Yıl içinde alınan kredi
1940	543	4.437	138.126	11.840.244
1942	531	4.553	154.416	18.789.699
1944	531	5.165	177.166	34.076.752
1946	735	7.754	307.658	89.241.437
1948	966	9.429	390.257	97.769.811
1950	900	9.277	438.410	107.769.496
1952	1.187	12.637	617.353	258.300.517
1954	1.356	14.219	773.739	246.482.492

Kaynak : D.P.T. Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, Ankara, 1972, s. 58 - 59 ve 83.

Tablo incelendiğinde, 1940 yılından 1950'lere doğru hem kooperatif üye sayısının, hem de kooperatiflerin Ziraat Bankasından aldığı kredi miktarının giderek arttığı görülecektir. Bu, çiftçilerin ve devletin kooperatiflere daha çok önem vermeye başladığının bir göstergesidir. Artışta, siyasal dönüşümle birlikte kitlelerin rolü açıkça hissedilmektedir. Özellikle, 1944 - 1946 ve 1950 - 1952 yılları arasında kredi miktarlarındaki yükselme, dikkat çekicidir.

SONUÇ

Buraya kadar yapılan açıklamaların da gösterdiği gibi, siyasal konjonktür ile kooperatifçiliğe verilen önem ve kooperatiflerin sosyal - siyasal rolü ve işlevleri arasında açık bir ilişki vardır. Türkiye'de de kooperatifler, (diğer geleneksel toplumlarda görüldüğü gibi) devlet ve modernleşme elitleri tarafından kurulmuş ve desteklenmiştir. Bunun sosyo - ekonomik gelişmişlik seviyesi ile ilişkili olduğu açıktır. Kooperatifler, kuruluş yönteminin özelliğinin de etkisiyle iktidarların sosyal, siyasal ve ekonomik politikalarının yürütülme araçlarından biri olarak görülmüş, bu olgu, tek - parti döneminde iyice belirginlik kazanmıştır. Ancak, dönemdeki merkezîyetçi - bürokratik anlayış ileri safhalara vardığından kooperatifçilik hareketi arzu edilen seviyede gelişmemiştir.

1940'lı yıllarda, daha önceki kooperatifçilik anlayış ve uygulamalarının nispeten değişmeye başladığı gözlenir. Değişim kendiliğinden gelişen bir süreç olmamıştır. Toplumsal ve ekonomik sorunların ağırlaşmasının yanında, çok partili hayata geçiş sürecinde, kitlelerin öneminin artmasının da önemli rolü olmuştur. Bunun ilk önemli gösterge-

lerinden biri 1944 yılının son ayı içinde toplanan Kooperatifçilik Kongresidir. Kongrede değişik yörelerden gelen kooperatif temsilcilerinin sorunlarını dile getirmesi ve özellikle de - belirli ölçülerde de olsa - "özerklik" taleplerinde bulunması dikkat çekmektedir. Bu ve benzeri forumların ve taleplerin çok partili siyasal hayata geçişi teşvik edici bir etki yaptığını söylemek mümkündür.

Yukarıda söylediklerimiz demokrasiye geçişle kooperatifçilik arasındaki karşılıklı ilişkinin bir yönüdür. Diğer yönünü ise, kooperatifçilik politikalarındaki değişimler oluşturur. Siyasal iktidar, yarışmacı bir siyasal ortamda kitlelerin taleplerine daha çok "kulak asmak" durumunda kalmıştır. Kredi miktarlarındaki artış, devletçi - bürokratik politikalarda yumuşama, parti programında kooperatifçiliğe daha çok verilen önem, bunun açık bir kanıtıdır. Çokpartili hayata geçiş süreci, bu açıdan CHP'nin "çıkar grupları" siyasetinin değişmeye başladığı bir dönemi ifade eder.

DİPNOTLAR

- (1) G. Kessler, *Kooperatifçilik, İstanbul, 1940, s. 3 - 4.*
- (2) Z. Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Kooperatifçilik, İstanbul, 1953, s. 54.*
- (3) *Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Kessler, a.g.e., s. 24 - 70; Fındıkoğlu, a.g.e., s. 1-30; Kamil Turan, Kooperatifçiliğin Sosyo - Politik Yapısı, Ankara, 1979, s. 65 -133.*
- (4) Hans H. Münkner, "Kooperatifçiliği Geliştirmeyi Amaçlayan Devlet Politikalarında BirAraç Olarak Kooperatif Yasaları", *Ege Üniv. İkt. Fak. Dergisi, Ağustos 1981, Sayı 3, s. 72.*
- (5) *Gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçiliğin gelişimi konusunda bakınız: Hebe Spaul, The Co-operative Movement in the World Today, London, 1965, s. 66 - 129; Yıldızhan Yayla, Köye Hizmet Teşkilatı, İstanbul, 1968, s. 51 - 74.*
- (6) Margaret Digby, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım Kooperatifleri, Çev. T.G. Uras, Ankara, 1966, s. 12.*
- (7) André Hirschfeld, *Gelişen Ülkelerde Kooperatiflerin Önemi, Çev. O. Çataloğlu, İzmir, 1973, s. 23.*
- (8) *Gelişmekte olan ülkelerde "gönüllü örgütler" in kalkınmada ve demokrasiye sürecinde oynadığı rol konusunda geniş bilgi için bakınız: leilah Landim, "Non-governmental Organizations in Latin America", World Development, 1987, Vol. 15, No. 1, s. 29 - 38; A.P. Fernandez, "NGOs in South Asia: People's participation and Partnership", World Development, 1987, Vol. 15, No. 1, s. 39 - 49; Mario Padron, "Non - Governmental Development Organizations : From Development Aid to Development Cooperation", World Development, 1987, Vol. 15, No. 1, s. 69 - 77.*
- (9) Fındıkoğlu, a.g.e., s. 34 - 38.
- (10) Fındıkoğlu, a.g.e., s. 38
- (11) *Bazı araştırmacılar bu kooperatifin kuruluş yılı olarak 1914 tarihini gösterirler.*
- (12) Yiğiter, a.g.e., s. 57 - 61.
- (13) T. Güngör Uras, *Tarım Kooperatifleri İle Devlet Arasındaki İlişki, Ankara, 1966, s. 9.*
- (14) Uras, a.g.e., s. 11.
- (15) *Kooperatifçilik Cemiyeti'nin kurulması ile ilgili olarak bakınız : N. Nusret Uzgören , Atatürk, Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara, 1983.*

- (16) *Tarih IV : Türkiye cumhuriyeti, Devlet Mat., İstanbul, 1934, s. 291.*
- (17) *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara, 1931, s. 32-33. Programın kabul edildiği III. Büyük Kongrede bu madde üzerine önemli tartışmalar yapılmıştır. Söz alan bazı delegeler, çiftçinin kötü durumda bulunduğundan, bürokrasiden ve Ziraat Bankasının işlevsizliğinden dert yakınmışlardır. Bir üyenin (Denizli delegesi) söyledikleri bu açıdan oldukça dikkat çekicidir: "Fırkacılık Ziraat Bankası meselesi haline gelmiştir. Bugün köylerden vilâyet merkezine gelip Fırka kapısına dayanan ve Fırkadan istindan eden binlerce halk bizden rica ediyorlar, Ziraat Bankasından yardım teminini istiyorlar.." C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zaburları, İstanbul, 1931, s. 50.*
- (18) *Husrev (Tökin), 1934 yılında yayınlanan bir çalışmasında şunları söylemektedir: "Ziraat Bankasının kurduğu kredi kooperatiflerin köylüye faydeli olduğu da iddia edilemez. Çünkü, kooperatiflerin ekserisinin meclisi idarelerine mürabahaçlar ve mutavassıt tüccarlar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet yapmışlardır. Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra meclisi İdare âzası olan mürabahaaya teslim etmektedir." İsmail Husrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, Ankara, 1934, S. 150. 1935 yılındaki düzenlemeyle kooperatiflerin disiplin ve denetim altına alınmasına rağmen, bu geleneğin bozulduğunu söylemek zordur.*
- (19) *Kanunların metni için bakınız: Kessler, a.g.e., s. 107 - 122.*
- (20) *Aktaran; Uras, a.g.e., s. 14.*
- (21) *Suphi Nuri İleri, "Kooperatifler Kanunu", İstanbul Baro Mecmuası, II. Teşrin 1934 - Nisan 1935, 288.*
- (22) *Bakınız: Münkner, a.g.m., s. 73 - 75; Yayla, a.g.e., s. 92.*
- (23) *Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi, (21 - 25 Aralık 1944), Ankara, 1945, s. 1.*
- (24) *A.g.e., s. 3.*
- (25) *Bunlar arasındaki bir bildiri de kooperatiflerin kendi denetim mekanizmalarını kurması gerektiği belirtilmiştir (s. 29).*
- (26) *A.g.e., s. 147.*
- (27) *A.g.e., s. 172. Bu tür örneklerin sayısı çoktur. Bakınız : s. 142 - 175.*
- (28) *Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul, 1967, s. 250 - 255.*
- (29) *Fındıkoğlu, a.g.e., s. 257.*
- (30) *C.H.P. Program ve Tüzüğü, Ankara, 1947, s. 17 - 19.*

KAYNAKLAR

- Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi (21 - 25 Aralık 1944)**, Ankara, 1945.
- Bigol, Lûtfi; **Türkiye'de Kooperatifler**, Ankara, 1960.
- C.H.F. **Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**; İstanbul, 1931.
- C.H.P. **Programları**; 1931, 1935, 1943 ve 1947.
- D.P.T. **Kooperatifçilik Sorunları Araştırması**, Ankara, 1972.
- Digby, Margaret; **Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım Kooperatifleri**, Çev. T. G. Uras, Ankara, 1966.
- Ete, Muhlis; "Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası", **Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Ankara, 1945, s. 17 - 33.
- Fernandez, A.P.; "NGOs in South Asia: People's Participation and Partnership", **World Development**, 1987, Vol, 15, No. , s. 39 - 49.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri; **Türkiye'de Kooperatifçilik**, İstanbul, 1953.
- Hirschfeld, André; **Gelişen Ülkelerde Kooperatiflerin Önemi**, Çev. O. Çataloğlu, İzmir, 1973.
- Husrev, İsmail; **Türkiye Köy İktisadiyatı**, Ankara, 1934.
- İleri, Suphi Nuri; "Kooperatifler Kanunu", **İstanbul Baro Mecmuası**, II. Teşrin / Nisan 1935, s. 285-292.
- Karpat, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, İstanbul, 1967.
- Kessler, G.; **Kooperatifçilik**, Çev. Z.F. Fındıkoğlu, İstanbul, 1940.
- Kili, Suna; "Türkiye'de Örgütlenme Sorunu ve Örgütsel Dengesizlik", **Boğaziçi Üniv. Dergisi**, 1976 - 1977, Vols. 4 - 5, s. 63 - 77.
- Landim, Leslah; "Non - Governmental Organizations in Latin America", **World Development**, 1987, Voül. 15, No. 1, s. 29 - 38.
- Münkner, Hans H., "Kooperatifçiliği Geliştirmeyi Amaçlayan Devlet Politikalarında Bir Araç Olarak Kooperatif Yasaları", **Ege Üniv. İkt. Fak. Dergisi**, Ağustos 1981, Sayı 3, s. 71 - 82.
- Padron, Mario; "Non-governmental Development Organizations: From Development Aid to Development Co-operation", **World Development**, 1987, Vol. 15, No. 1, s. 69 - 77.
- Spaull, Hebe; **The Co-operative Movement in the World Today**, London, 1965.
- Turan, Kâmil; **Kooperatifçiliğin Sosyo - Politik Yapısı**, Ankara, 1979.
- Uras, T. Güngör; **Tarım Kooperatifleri İle Devlet Arasındaki İlişki**, Ankara, 1966.
- Uzğören, N. Nusret; **Atatürk, Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu**, Ankara, 1983.
- Yayla, Yıldızhan; **Köye Hizmet Teşkilâtı**, İstanbul, 1968.

ÇAĞDAŞ İKTİSADİ SİSTEMLERDE VE İSLAMDA İNSAN

Süleyman ERYİĞİT

GİRİŞ

İnsan davranışları'nın geri planında, bu davranışları belirleyen inanç, ahlaki ilkeler ve düşünceler ihmal edilemeyecek kadar önemli olmaktadır. İktisat teorileri'nin ve sistemleri'nin gerisinde de teoriye önemli ölçüde etki yapan din, felsefi sistem, ahlaki inanç veya düşüncelerin önemini de gözardı etmemek gerekmektedir. Yani zihniyet; hayata, dünyaya, maddeye bakış ve onu yorumlayan tesirler ... Bazı yazarlar buna ideoloji adını vererek iktisat teorisi savunucularının ya da tahlilcilerinin ideolojik eğilimlerinin, vardıkları sonuçta, yorumlarında ve tahlillerinde önemli olduğunu belirtmektedirler¹. Bu çalışmada bu etkilerin varlığı herhalde bulunacaktır.

İster ideoloji denilsin, ister zihniyet adı verilsin insanın, eşyayı, maddeyi, hayatı yorumlayışı, dünyayla, maddeyle ve diğer insanlarla kurduğu müşahhas ya da mücerret ilişki, hayat anlayışı, yaşama biçimi, hayatın önemi, inanıyorsa ölüm ötesi hayat telakkisi insanın davranış biçimlerini şekillendirmektedir. Bu vakıalar iktisadi davranışların geri planındaki zihniyet dünyasının ipuçlarını vermektedir. Gerçekten içki içmenin günah ya da yasak olduğuna inanan insan onu kullanmamakta veya kullanmamaya çaba sarfetmektedir. Bu insan için bu tür maddelerin bu amaçla üretilmesinin de bir anlamı olmayacaktır. İşte insan davranışını şekillendiren bir inanç olgusu.

Çağdaş iktisat sistemleri insan ve toplum refahını ve mutluluğunu hedef aldığı iddiasıyla yola çıkmışlardır. Yani teorik olarak iktisadi sistemlerin odak noktasında insan vardır. Bütün iktisadi tahlillerde ve gayelerde insan vardır. İktisadi sistemlerin amacının insan mutluluğunu sağlamak olduğunun yanısıra bu mutluluğu yaratacak olan da yine insanın kendisidir. Başka bir deyişle iktisadi sistemler, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir ilişkiler ve davranış biçimleri bütünü olduğu gibi insan zihniyetinin, duygusu, ahlak ve inanç sistemlerinin etkisi altındadır. Sistemin yarattığı sonuçların (refahın) ulaşması ve istifadesine sunulması gereken varlık da insanın kendisidir.

Teorik olarak bu böyle iken gerçekten insan düşünce ve tecrübesinin ürünü olan

iktisadi sistemlerde bu sağlanabilmiş midir ? Yani insan, onun ihtiyaçları ve mutluluğu temel hareket noktası olarak alındığı kabul edilirse, sistem, ihtiyaçları, beklentileri, amaçları, tatmini, mutlu olabilme vasıtaları ile kompleks bir varlık olan insanı bu tarafları ile yerli yerine oturtabilmiş midir ?

Bu yazıda iktisadi sistemler açısından insanın sistem içindeki yeri ve tarifi tartışılmaya çalışılacaktır. Sistemi insan düşüncesi yaratmıştır. Ancak sistemi insan yaratmış olmasına rağmen sistemin kontrolü ve hayatiyeti insanın elinde midir ? Aksine, kendi yarattığı sistem içinde insan, sistemin varlığı ve hayatiyetinin devamı için bir araç haline mi gelmiştir ? Başka bir bakış açısı var mıdır, varsa o bakış açısında insanın konumu nedir ? Bu sebeple sırasıyla Kapitalizm, Sosyalizm ve İslamda insan anlayışı, insanın yeri tartışılmaya çalışılacaktır.

I. KAPİTALİZM VE İNSAN

Kapitalizm (daha geniş tabiriyle Liberal Kapitalizm) insanı hemen başta ekonomikdüşünen ve karar veren "Homo Economicus" olarak tanımlar.

"İnsan bir varlık (yaratık) değil, tabiatın ürünüdür. Onun varlığı herhangi bir nihai gayeye muhtaç değildir. O mükemmeldir ve o, odur.

"İnsanlık nihai gerçektir ve bu hayatın önemi ve nihai hedefleri hayatın içinde aranmalıdır, ötesinde değil.

"İnsan türü mükemmelliğe insanüstü bir gücün yardımı olmadan ulaşabilir."

"İnsanın geleneklik, liberal tasavvuru dört ilkede özetlenebilir : Hazcılık (hedonizm), akılcılık (Rasyonalizm), ferdiyetçilik ve hürriyet." ².

Görülüyor ki kapitalizmde insan, insanüstü bütün otoritelerin zincirini kırmıştır. İnsan akli ve tecrübesi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bütün güce sahiptir. İnsanı da yine insan tarif edebilir. İnsanın tarifinin ve ihtiyaçlarının insanın akli ve tecrübesiyle bulduklarının dışında bir yerlerde aramanın hiç anlamı olmadığı gibi, gelecekte de insan akli ve tecrübesi insan için en iyiyi insan üstü hiçbir yardıma gerek olmadan bulabilecektir. İnsan hürdür, gerek maddesiyle gerekse manâsiyle hürdür. Asıl olan insan düşüncesi ve yaşanan hayattır. Yaşanması gerekenin nasıl ve ne kadar olması gerektiğine insanın akli cevap bulabilir. Vahye hiç gerek olmadığı gibi, vahyin hayatın bütün cephelerinde de zincirleri kırılmalı, vahiy bilgi kaynağı olmaktan çıkarılmalıdır. Bu dünyada insan ve madde vardır. Bu dünyada Tanrının işi yoktur. Tanrı bu dünyadan elini eteğini çekmelidir, dünyayı insan aklına ve tecrübesine bırakmalıdır. Bu, refahı, mutluluğu, zenginliği bulmak için yeterlidir. Hem Tanrı zaten kendine düşen görevi yapmış,

Tabii bir düzeni yaratmıştır. O tabii düzen artık Tanrıya hiç gerek olmadan herşeyi yerli yerine oturtacaktır. Burada insan Tabii Düzenin en mükemmel varlığı olduğuna göre o da hürriyetlerini kullanabildiğince kullanabilmelidir. Nasıl olsa kişilerin karşılıklı hürriyetleri birbirlerini sınırlayacaktır. Ekonomik düzende de bu böyledir: "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler."

Kapitalizm bu felsefi temeller üzerine inşa ettiği "insan (tüketici) davranışı teorisinin ekonomik rasyonalizm ve faydacılığın ürünüdür. Bu teori faydanın maksimizasyonunu (azamileştirilmesini) tüketici için en önemli amaç olarak görür. Fayda sadece homo economicus olarak davranıldığında, yani tek amaç en yüksek düzeyde ekonomik kazanç ve tek uyarıcı para olduğunda maksimize edilecektir³.

Neo - klasikler iktisat ilmini "kıt kaynakların sınırsız olan ihtiyaçlar arasında bölüşdürme ilmi" olarak tarif ederler. Yani iki temel varsayım vardır. Bunlardan ilki kaynakların kıt olması ikincisi ise bunun tam tersi yönde ihtiyaçların sonsuzluğu, sınırsızlığıdır. Fakat daha sonra "Marjinalistler" olarak adlandırılan iktisat ekolü mensupları, ihtiyaçların her zaman sınırsız olmadığını, kısa vadede sınırlı olabileceğini kabul etmişlerdir. Onlara göre ihtiyaçlar karşılandıkları müddetçe şiddetlerini kaybedecekleri için bir noktada sıfır, daha sonra negatif olabileceğini savunurlar. Klasik örnek olarak susamış bir insan için ilk bardak su ile, daha sonrakilerin tüketiciye sağladığı fayda ve haz eşit değildir. Su içilmeye devam edilirse, birm noktada fayda ve haz sıfır olacak daha sonra içilen suyun faydası olmadığı gibi, zararı dahi olabilecektir. Yani, fayda negatifleşecektir.

Bu görüşü "Marjinalistler" dediğimiz psikolojiye dayanan iktisat ekolü mensupları matematikleştirmişler ve bunu "Azalan Marjinal Fayda Kanunu" şeklinde formüleştirerek talep nazariyasına temel yapmışlardır⁴. Gerçi, halen faydanın ölçülebilirliği veya ölçülemezliği üzerinde tartışmalar devam etmekle birlikte, ihtiyaçların karşılanmasına devam edildikçe sağlanan faydanın azalacağı, bir noktada sıfır olacağı, devam edildikçe de negatifleşeceği yaşadığımız bir gerçektir.

Fonksiyonel bu ilişki ve kaide tek başına bir insan için böyle olduğu gibi, bütün bir toplumsal ekonomi için de geçerlidir. İhtiyaç ve herhangi bir nesnenin kişi ya da topluma sağlayacağı fayda talebi belirleyecektir. Talebin karşılığı ise üretimdir, mal ve hizmettir. İhtiyaçların karşılanmasıyla azalan fayda (marjinal fayda) talep miktarını belirleyecektir. Talebin olamayacağı bir ekonomide üretimin bir anlamı yoktur ve üretim kaynak israfından başka bir şey değildir. Öyle ise, ihtiyaçlar ve dolayısıyla talep devamlı ayakta kalmalıdır. Bunun için talep kamçılanmalı, değişik fayda ve ihtiyaç sahaları yaratılmalıdır. Bu süreç ekonomik düzenin dengesi ve devamı için de şarttır. İşte kapitalizmin temel dinamiği budur. Talep canlanacak, buna karşılık olarak üretim devamlı artacaktır. Talebin düştüğü veya talep olmasına rağmen üretimin talebe cevap veremediği

anlarda ekonomide dengesizlikler ve tıkanmalar başgösterecektir. Gelişmiş kapitalist ekonomilerde kaynaklarla ilgili bir darlık şimdilik söz konusu olmadığı için ekonomi yapının dinamizminin ve hızının devamının sağlanabilmesi için talep devamlı teşvik edilmekte, yeni ihtiyaçlar yaratılmaktadır. Fakat, az gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomilerde hemen işin başında kaynakların yetersizliği sebebiyle (buna karşılık talebin devamlı artması sonucu) talebi emecek veya karşılayacak üretim kısa ve orta vadede artırılmadığından ekonomileri bir türlü rahata kavuşmamaktadır. İlginç olan bir durumda gelişmiş ekonomilerde adeta günlük zaruri ihtiyaçlar haline gelmiş olan şeyler, gelişmemiş veya gelişmekte olan ekonomilerde lüks ihtiyaçlar niteliği taşımasına rağmen gelirden bağımsız olarak ciddi boyutlarda talep edilmekte, ancak bu talebe cevap verecek üretim artışı sağlanamadığından enflasyon probleminde bu ekonomiler yakalarını bir türlü kurtaramamaktadırlar.

Kapitalizmde insanın tüketici olarak ekonomideki konumu, davranışı hatta sistemin devamı için nasıl davranması gerektiği yukarıda açıklanmaya çalışıldıktan sonra, olayın üretim boyutuna da kısaca bakmak gerekmektedir.

Kapitalizmin ilk kıpırtılarının belirmeye başladığı zamanlarda bu hareketlenmenin geri planında motive edici zihniyetin önemli katkılar sağladığı ve bu etkilerin dini motiflerle yüklendiği söylenmektedir (Mesela Max Weber). Klasik iktisatçıların tipik insanının "Homo - Economicus" olduğu, ancak bunun insanı tek başına tarife yetmeyeceğini İktisadi faaliyette bulunan insanın milli, mahalli hususiyetlerine, kısaca onun zihniyet dünyasına da eğilmek gerektiği görüşü önem kazanmıştır. Bu görüş sahipleri kapitalizmin gelişmesindeki zihniyet dünyası üzerine dikkat çekmişlerdir. Bilhassa Rönesans ve Reform'dan sonra ortaya çıkan, zincirlerini kırmış akıl (Rasyo) sayesinde sağlanan gelişmelerin yanında bu gelişmelerin geri planındaki zihniyet faktörünün önemli olduğu, rasyonalizmin zihniyetten önemli ölçülerde yararlandığı, hatta onu kullandığı belirtilmektedir⁵. Özellikle protestanlığın ve kalvinizmin tesirini Sabri F. ÜLGENER şöyle özetlemektedir. "Kalvinizm disiplinli - rasyonel iş ve meslek ethosu ile bir yandan modern burjuvazinin karakter çizgilerini yontup şekillendirirken, öbür yandan aynı iş ve çalışma esprisi içinde eğitip yetiştirdiği emekçi tabanını sistemin hizmetine koşuyordu. Eline ne geçtiğini hesaba katmadan "Tanrı buyruğudur diye" kendini arasız - fasılasız, feragatli bir çalışma düzenine adanmış bir emekçinin henüz kımıldama çağındaki sanayileşmeye ucuz ve disiplinli insangücü olarak nasıl bir destek sağladığı ortadadır.

Patronu ile emekçisiyle Tanrı rızasının ancak düzenli-rasyonel bir meslek çerçevesinde muntazam, aralıksız çalışma disiplini ve israfsız, gösterişsiz bir yaşama karşılığı elde edilebileceği inancı henüz kıpırdama halindeki burjuva toplumuna, hem de madde yönüyle cihazlanma diye ortada birşey yok iken moral cihazlanmanın neticelerini açık seçik görebiliyoruz. Bir tarafta nefsanî haz ve zevk cihetine kapalı bir tutum, daha doğrusu tutumluluk, diğer tarafta aralıksız metodik bir çalışma ve yaratma. İkisinin birleşti-

minden doğan şaşırtıcı sonuç ise şu; durup dinlenmeden yaratılan servetin israfa ve gösterişe giden yol kapalı olunca önünde boş bulduğu tek yöne (tekrar yatırım ve üretime) kullanılışı ve sonunda belki mutaassıp kalvinistin hayalinden geçirmediği ve asla hoş görmeyeceği ölçüde maddi birikim : Kapital ve İşte Kapitalizm." 6 .

"Nihayet, Ortaçağın mistisizmi yerine Protestanizm, maddi hayatı yüceltir, maddi refahta öbür dünya ile ilgili (ilahi) gücün bir ödülünü görür. Bundan ötürü Tanrı katında makbul bir kişi olmak için, insanlar dünyalıklarını zenginleştirmeye gayret edeceklerdir. Bu nedenle protestan ülkeler, yahudilere geniş bir tarzda açık hale geleceklerdir." 7 .

Hiç şüphe yoktur ki, bugünkü kapitalizm ve kapital yığını mutaassıp kalvinistin veya protestanın asla hayalinden geçirmediği ve hoşgörmeyeceği ölçüde bir mahiyet kazanmıştır.

Bu ve benzeri görüşler, geri plandaki dini, ahlaki bir zihniyet faktörünü de destek olarak kapitalizmin nasıl bir ivme kazandığını ve kapital yığılmasındaki yönünü göstermektedir. Dün, dini motiflerle yüce bir erdem olan üretim ve sermaye terakümü bugünkü tüketim ve daha fazla fayda teminine ve haz almaya yerini bırakmıştır. Kapitalizm artık ilahi ödüle kapılarını kapatmıştır. Sistemdeki rasyonalizm başlangıçta ilahi fayda zeminden hareket etmiş te olsa, bugün için kapitalist sistemde dünyevi fayda ve zenginlik, güçlülük en önemli saik ve gaye özelliğini taşımaktadır. İstenen; bu dünyada güç ve zenginliktir. Faydanına yüzü sadece bu dünyaya dönüktür.

Artık, üretimde ilahi bir kudsiyet sözkonusu değildir. Üretimin kutsallığı üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiş ve devreden çıkmıştır. Şimdi üretimi belirleyecek olan fayda ve ihtiyaçtır. Herhangi bir ekonomide tüketici kişi ya da gruplar aynı zamanda kendi tüketimlerini devam ettirebilmeleri için üretmek zorunda olduklarına göre, tüketim toplumu haline gelen kapitalist toplumlarda gerek üretici, gerek tüketici kişi ya da gruplar alışıkları veya ulaşmak istedikleri refah seviyesi için çalışacak, üretecek ve tüketeceklerdir. Taraflardan herhangi birisi fonksiyonunu yerine getiremezse (aslında taraflar aynı olmaktadır) denge bozulacaktır. Öyle ise, dengenin devamı için talep devamlı canlı ve artan olacak, buna uygun üretim cevap verecektir.

Özet olarak kapitalizmde (İktisadi Liberalizm) esas, "Laissez faire" ilkesinde anlamını bulmuş temel espridir.

Liberal - Kapitalist iktisatta "akıl" ve "akılcılık" tek veridir. Liberallere göre akıl ya da tabii mantık (Kanun) bütün fiziksel ve toplumsal bilimlerde tam ve yanılmaz bilgi edinilmesini sağlayabilir, bunların kanunlarını bulabilir 8 .

Böylece iktisadi liberalizm, metafizikle yüklü felsefeden, kapitalizmin temel işleyiş kurallarını, amacını, iktisat politikasını çıkarmıştır. Özel mülkiyet, bireysel girişim ve serbest rekabete dayanan, kendi dahili kanunlarına göre tabii uyum içinde işleyen

toplum kendiliğinden maksimum refaha ulaşabilir⁹.

B) SOSYALİZM VE İNSAN

Sosyalist öğretisi sanayi ihtilalin etkisiyle ortaya çıkan sosyal dengesizliklerin etkisiyle kapitalizme ve kapitalist teoriye bir tepki olarak doğmuştur. Marx ve Engels tarafından teorisini geliştiren "sosyalist öğretisi" kaynağını, bir yandan XIX, yüzyıl kapitalizminin doğurduğu somut gerçeklerden, bir yandan da liberalizmin kaynağı olan "tabii kanun" felsefesi ve "faydacı" felsefeden almıştır. Ayrıca, XIX, yüzyıl Batı Avrupasındaki diğer fikir akımlarının da büyük ölçüde etkisinde kalmıştır¹⁰.

Liberalizmin temelindeki akılcılık sosyalizmin de temelini oluşturmuştur. Gerçekten, liberal öğretinin tabii düzeni ile Marksizmin "komünist toplumu" belirlenen amaçlar itibariyle birbirine inanılmayacak ölçüde benzemektedir. Her ikisi de, kişinin kişi ile, toplumla, sınıfların sınıflarla, toplumların toplumlarla çıkar çelişkisi olmadığı, çatışmanın ortadan kalktığı, sınıfların bulunmadığı bir toplum hayal ederler. Her ikisi de devletin işlevlerini minimuma indirme amacındadır. Laissez - Faire devletin kendiliğinden yok olması öngörüsü ile aynı amaca dönüktür. Her ikisi de bireyler için özgürlük istemektedir. Kişiyi bağlayan kayıtlardan, kurumlardan kurtarmak gereği temel ilke olarak her iki öğretide de kabul edilmiştir. Üretim ihtiyaca yönelik kalması her iki öğretinin nihai amacıdır. Liberal öğretinin malların marjinal faydasını, yani ihtiyaçları fiyatların yansıttığı tezi, komünist toplumda ihtiyaçlara göre üretim ve bölüşüm ilkesine çok yakındır. Üstün bir akılcılığın toplumsal - iktisadi düzene egemen olması her iki öğretinin gerisinde yatmaktadır. Tabii düzen, pozitif değil de normatif, yani var olanı açıklayan değil de var olması gerekeni saptayan ilkeler dizisi olarak kabul edilirse, komünizmin gerçekleştirmeye çalıştığından farklı birşey değildir¹¹.

İnsan için tek veri yine onun aklıdır. Bunun dışında ve ötesinde bilgi kaynağı ve güç odağı olmadığı gibi, vahiy bu teoride de mutlak olarak devre dışındadır.

İnsanın ilk çağlarında (ilkel toplumlar döneminde) ekonomik ve sosyal yapı nasıl bir tabii düzen üzere bulunuyor idiyse, yarın da öyle olacaktır. Kapitalizm, böyle bir tabii düzene ulaşmada bir sapma veya bir ara dönemdir. Kapitalizm, egemen kişi ya da kişilerin (sınıfların) hakim düzenidir.

Marksizm de de içinde yaşadığımız dünyadan öte (ölüm sonrası) bir dünya yoktur. İnsan, bu dünyada tabiatın bir mahsulü olarak var olmuştur. Bu dünyada yaşayacak, bu dünyada ölecek ve herşey bitecektir. Öyle ise, bu dünyadaki nimetlerden, zevklerden ve hazlardan bütün insanlar azami faydayı sağlamalıdır.

Bu dünyadaki çatışmaların, kavgaların sebebi üretim araçlarına sahip olanlarla ol-

mayanların mücadelesidir. Hakim sınıflar tabii düzenden sapmaları ile ekonomik yapı ve refahı kendi lehlerine kullanmaktadırlar. Kollektif mülkiyetin ve adil bir gelir bölüşümünün temini için gerekirse ihtilallerle, kavgalarla sonuca gidilmelidir. Ve böylece kolektif mülkiyet ve tabii düzen sağlanmalıdır. Sistemde kavgı, mücadele ve iktisat teorisinin odak noktasında görüldüğü gibi yine mülkiyet, zenginlik, faydacılık... vardır. Mülkiyet tek belirleyicidir. "üst yapı" olarak adlandırılan Tanrı, din, ahlak, ideoloji insan düşüncesinin kendi iradesiyle yarattığı ve kendisini bağladığı soyut varlıklar ve vehimlerdir. Aslında, hakim güçlerin hakimiyetlerini devam ettirebilmeleri için insanları aldatmada kullandığı gerçekte olmayan şeylerdir.

Faydacılık, marksizmden de temel ilkelerden biridir ve insanın ihtiyaçları fayda üzerine inşa edilmiştir. Bu teoride de faydanın yüzü yine sadece bu dünyaya dönüktür. Yaşanan dünyadan sonra herhangi bir hayat olmadığına göre ekonomik davranmak zorunda olan insanın yaşanan dünyanın dışında fayda sağlayabileceği hiçbir faaliyet söz konusu değildir.

"Marksist ekonomik görüşü Homo - economicus'tan asla sapmış değildir. Gerçekten, Marks'ın diyalektik materyalizmi bir yönüyle bu doktrinin tarihi perspektiften yeniden ifadesidir. Bu yüzden, marksist ekonomilerdeki bazı son eğilimler tüketici tercihlerinin bir izahı olarak fayda teorisinin ilk marjinalist formüllerinin etkilerini sergilemektedir¹².

II. İSLAM'DA İKTİSADİ HÜKÜMLER VE İSLAM

İslam'da insanlar için hayatın her sahasında olduğu gibi iktisat sahasında da hükümler va'zedilmiştir. Bütün dinlerde olduğu gibi ağırlıklı olan hükümler İslam'da da normatif (olması gerekeni açıklayan ve gösteren) hükümlerdir. Ancak pozitif olan, (yani var olanı yaratılış gereği) ifadeleri de Kur'an birçok yerinde ifade etmiştir. Bu ifadeler insanın, dünyanın, insan - dünya ilişkilerinin, insan - insan ilişkilerinin yaratılışın bir sonucu olarak nasıl olduklarını açıklarlar. Gerek Kur'an'da gerek hadislerde va'zedilen bu hükümleri pozitif ve normatif olanlar şeklinde incelemek mümkün olacaktır.

A - İSLAMDA İNSAN HAKKINDA POZİTİF İKTİSADİ İFADELER

İslam, aslen normatif olmakla birlikte pozitif iktisadi ifadeler ve hipotezlerden mahrum değildir¹³. Kur'an'ın birçok yerinde (ve hadislerde) pozitif olan ifadeler vardır ve bu ifadelerin belirtilmesi konumuz için son derece önemli olmaktadır.

"Kadınlara, oğullara, kantar kantar altına ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere,

ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir. Oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır." (Âli İmran 3 / 14)

"Gerçekten insan mallara pek düşkündür." (Âdiyat 100 / 8)

"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez." (Lokmân 31 / 34)

"Allah rızıkı kullarına bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O (rızkı) dileği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir." (Şura 42 / 27)

Yukarıda zikredilen ayetlerden ilk ikisi insanın yaratılış olarak eğilimlerinin, zaaflarının, insiyaklarının ne olduğunu açıklar. Gerçekten insan mal, zenginlik, itibara oldukça düşkün yaratılmıştır.

Üçüncü ayette günümüz iktisat teorilerinin de kabul ettiği bir vakıya açıklanmıştır : Belirsizlik. Bütün insanlar için yarın belirsizdir. Firma teorilerinde, yatırım kararlarının verilmesinde yarının nasıl olacağını bilebilmek çok önemli olmaktadır ve genellikle nasıl olacağı da kesin olarak kestirilemez. Bugünün ekonomik ve mali göstergelerinden hareketle projeksiyon yapılarak yarının nasıl olacağı belirlenmeye çalışılır. (Mesela, kapitalist ekonomilerde yatırım kararının verilmesinde kullanılan kriter "sermayenin marjinal verimliliği"dir. Bu tatbikatta yatırımın yarınki beklenen getirilerinin bugünkü faiz hadleriyle ilişkilendirilmesi sonucu yatırımın yapılıp yapılamayacağına karar verilir. Yatırımın gelecekte sağlayacağı getirilerin verimliliği bugünkü faiz haddinden yüksek ise yatırım yapılabilir. Yarının belirsizliği tarım üretimi için çok daha önemli olmaktadır. Çünkü, tarım üretimi insan iradesinin dışında kontrol edilemeyen (kuraklık, hastalık v.b. gibi) değişkenlerin tesirine son derece açıktır.

Son ayet, iktisat ilminin temel ilkesi olan "kıtlık"ı, kaynakların kıt olduğunu açıklar ve İlahi İrade'nin bunu böyle yarattığını vurgular. (Çünkü dünya sadece bir imtihan sahasıdır) Açıkta ki, kaynakların kıt olması iktisat ilmini doğurmuştur veya kıt olan kaynaklar iktisat ilminin konusudur. (Mesela, kıtlığı hiç çekilmeyen hava iktisada hiç konu teşkil etmez.)

B. İSLAMDA İNSAN HAKKINDA NORMATİF İKTİSADİ İFADELER

İslam, yukarıda kısmen açıklanmaya çalışıldığı gibi, insanı tanımlayan pozitif ifadelerin yanında, doğması istenen, ferdi veya içtimai iktisadi sonuçlar için vazedilmiş hükümlerle doludur. Hemen başta İslam'ın beş şartı (Kelime-i şahadet, namaz, oruç, zekat, hac) ile İmanın şartları (Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'ın dilemesiyle olduğuna inanmak) bu tür normatif hükümlerin başında gelirler. Bunlar, İslam'da kabulü şart olan temel normatif hükümlerdir.

Bu temel şartların her birinin ayrı ayrı ve birlikte iktisadi ve sosyal cepheleri vardır. Zaten İslam'daki normatif hükümlerin sadece ferdi, sadece sosyal veya sadece iktisadi olduğunu söylemek güçtür. Çünkü, bütün hükümleri fert bazından hareketle sosyal hayatı tanzime yöneliktir. Sosyal hayatın vazgeçilmez bir cephesi olan iktisadı bu bütünlükten koparmak yanlış sonuçlara götürür.

Bu temel normatif hükümlerin dışında kalanlar sayılamayacak kadar çoktur ve bunlar İslam'ın bütününe birer parçasıdır. Yeri geldiğinde bundan sonraki kısımlarda bunlara temas edilecektir.

C. İSLAM'DA İNSAN

İslam, öncelikle insanı kâinattaki varlıklar içinde en tepedeki mevkie oturtur. İnsan, "Eşref-i Mahlukattır." Yani, yaratılmışların en şerefliisidir. Dünyadaki herşey onun aşağısında, onun için yaratılmıştır ve onun hizmetine sunulmuştur. Hiçbir şey insanın üzerinde değildir.

"İnsan doğduğu zaman mecazi olarak ifade edersek, Allah tarafından kendisi için hazırlanmış Kâinat Sofrasında ağırlanır. Sofra sadece yeryüzü ve Kainatın maddi şeylerini ihtiva etmez. Fakat, aynı zamanda tabii kanunları (Allah'ın kanunları - Sünnetullah), insanın kendi varlığını, duygularını ve zihni kabiliyetlerin v s. ihtiva eder ¹⁴.

İnsan, "Eşref-i Mahlukat," olmanın yanında İlahi İradenin yaratmasıyla türlü çelişkilerle yüklüdür. İnsan, Allah için, kendisine lutfedilen bu sıfatı kaybetmek istemiyorsa, şerefli kalmak istiyorsa kendisinde bulunan iyi tarafları, zayıf ve çirkin taraflarına hakim kılma çabası içinde olmalıdır. Güzel olan ile çirkin olan arasındaki tercih kavgasını insanın nasıl yapabileceği ise Kuran ve hadislerle bir yol gösterici olarak her konuda belirtilmiştir. Yani, insan yaratılıp kâinat sofrasına yolcu edildikten sonra Kur'an'ın tabiriyle "başboş bırakılmamıştır." Önünde imtihan sahası olan dünyada sayısız engeller vardır ve insan bu engelleri İslam'ın emrettiği yönde aşmakla mükellef kılınmıştır.

İyi taraflarını kötü taraflarına hakim kılma çabası içinde olan insan anlayışı ile kapitalizmin, marksizmin ya da sosyalizmin her davranışını sadece ekonomik menfaatlerinin belirlediği "Homo-Economicus" arasındaki temel fark hemen başta ortaya çıkmaktadır.

İslam'da insan için bu dünya "sadece bir oyundan ibarettir." (Ankebut, 29 / 64 - En'am, 6 / 32). Dünya son değildir, "Ahiret yurdu sakinler için daha iyidir" (En'am, 6 / 32). Dünya nimeti "mallar ve çocuklar aslında birer sınamadır ve büyük mükafaat Allah kaundadır". (Fenfal. 8 / 28).

Diğer gamlık İslami bir esastır. Müslümanlar diğer müslümanları kendilerine tercih edebilecek bir olgunluğa (imana) sahip olduğunda kâmil inanmış olacaktırlar. İnsan, sadece kendi çıkarlarını düşünen birisi olmadığı gibi, en az kendi çıkarı kadar diğer insanların da çıkarını gözetmelidir. "Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (diğerlerini) kendilerinden üstün tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimse-ler, işte onlar saadete erenlerdir." (Haşr, 35 / 9).

İslam'da insan üretim ve tüketim arasına sıkışmış ve sadece maddi tatminini azamiye ulaştırmaya çalışan bir varlık değildir. "İnsan hayatından, onu nasıl geçirdiğinden, gençliğinden, onu nasıl tamamladığından, malından, onu nasıl kazandığından ve nereye harcadığından ve bilgisini nasıl kullandığından sorulacaktır." (Hadis)

"İslam'da insanın (ister üretici-ister tüketici olarak kullandığı hiçbir şey) iktisadi olarak serbest olsa bile, ahlaki bakımdan serbest değildir ¹⁵. İnsana sadece bunlar üzerinde tasarruf ve yararlanma yetkisi verilmiştir. Kazandıklarında, mallarında ve zenginliğinde diğer insanların da hakkı vardır ve "mal sadece zenginler arasında dolaşan bir metâ" olmamalıdır.

D. İSLAM'DA İNSAN DAVRANIŞI

İslam'da insanın bu dünyada yaratılış gayesi öncelikle "Allah'a ibadettir." Ölümden önceki hayat ile sonraki hayat birbirlerinden kopuk değil, önceki sonrakinin "tarlası"dır.

"Tüketici davranışı bu ilkelerden iki şekilde etkilenir. Birincisi tercih edilen bir hareketin iki sonucu vardır; onun bu hayattaki etkisi ve ileriki hayatta ortaya çıkacak daha sonraki etkisi. Bu nedenle böyle bir tercihten elde edilecek fayda bu iki etkinin şimdiki değerlerinin toplamıdır. İkincisi, kişinin gelirinin alternatif kullanma sayısı, bu dünyadaki faydalar da hesaba katılarak artırılabilir. Karz-ı hasen (güzel borç) vermek, fakir ve muhtaçlara yardım etmek, hayvanları korumak, gelecek nesillerin refahı için harcama yapmak, birey için kısa dönemde hiçbir fayda olmasa bile toplum hayatının iyileştirilmesi (refahın yaygınlaştırılması), iyilik yapmanın yaygınlaştırılması ve idamesi ve benzerleri bu tür alternatif kullanım örnekleridir. Kapitalizmin (ve sosyalizmin) rasyonellik kavramında, hemen fayda sağlamaması nedeniyle böyle bir harcama söz konusu değildir. Böylece, kişinin gelirini kullanabileceği pek çok alternatifin var olması İslami kültürde pozitif bir yarar sağlamaktadır. Oysa komünist ve kapitalist rasyonalizmdeki kazancı, sıfır veya negatif olacaktır ¹⁶.

Başarı, insan için servet terakümü değil, "Allah'ın rızası" olarak tanımlanmıştır. İnsan her türlü faaliyetinde bu amacı gözettiğinde başarılı olmuş olacaktır. Zenginlik, çalışma, yardımlaşma, üretim, tüketim Allah rızası için olacaktır. Dolayısıyla, çalışmak, üretmek, tüketmek, zenginlik Allah'ın rızasına (başarıya) götürdüğü oranda teşvik görür,

hatta O'nun rızasını kazanmak esas amaç olduğunda bütün iktisadi gayretlerde ibadet niteliği kazanacak, kişinin bu dünyadaki faydasını artırdığı gibi ahirette elde edeceği faydayı da artıracak, kişi için toplam fayda da bu ikisinin toplamından oluşacaktır. Yani, insan için fayda ekonomik boyutunun da ötesinde Allah'ın rızasıdır.

Mal ve servet insanın çalışma ve gayretlerinin sonucu elde ettiği şeylerdir. Ancak bu dahi Allah'ın o çalışma ve gayretlerinin karşılığı olarak insana ihsan ettiği nimetlerdir. Dilerse hiçbir şey vermeyebilir. Sünnetullah (Allah'ın bu dünyada bağladığı sebep - sonuç ilişkisi) üzere, çalışan, gayret eden karşılığını alacaktır. Üretilen mal ve zenginlik kişiye sağladığı faydanın yanında servet olarak yığılamayıp ekonomiye gireceğinden toplumsal refahta da bir etki yapar. (Zekat, infak, sadaka harcama vs. ile). Çünkü servet, nisap miktarını aştığında zekata konu olacak, nisabı aşan kısım % 10 ila 40 arasında değişen (konu olan servete göre) ekonomik dolaşıma girmek zorunda kalacaktır. Kişiler zekat dışında yardıma muhtaç insanlara iktisadi değer kaydırmak zorundadırlar.

İslam'da maddi zenginliğin tek başına bir değeri yoktur, Ona bu değeri veren o zenginliğin gördüğü hizmet ve gayedir. İslami öğretilerde madde - zenginlik insanın bu dünyadaki ihtiyacını karşılamanın yanında, Allah'ın hoşnutluğuna götürmede en önemli araçtır. Çünkü, bir hadiste Peygamberimiz "Yoksulluk neredeyse inançsızlık olacaktır," buyurmuştur. "Allah nimetleri kulunun üzerinde görmek isteyeektir."

İslam'ın maddeyi değerlendirmesi, onun maddi tarafıyla değil ilgi tarafıyadır. Bir hadiste de denildiği gibi, "her ne şey ki seni Rabbi'nden çekip kendisiyle meşgul ederse dünya işte odur.". İslam malı, mal varlığını kibir, gurur metaı, çokluk yarışı olduğundan¹⁷ ve kişiyi Allah'ın rızasını çekip uzaklaştırdığı anda karşısına alır.

Kapitalist ve marksist teorilerin öğretilerini üzerine inşa ettikleri ekonomik davranış, faydacılık ve rasyonalizm İslami öğretilerde onlardan çok farklı mahiyettedir. İslam'da da insan ekonomik davranmak zorundadır. Ancak, "müslümanın zaman ufkunun ölümün ötesine uzaması"¹⁸ ekonomik akılcı ve faydacılığın da ölümün ötesine uzaması sonucunu doğurur. Yani, İslam'da fayda, maddi (iktisadi) zenginliğin bu dünyada sağladıkları ile, ölümden sonraki hayatta sağlayacaklarından oluşur. Böylece, gerek bu dünyada elde edilen gerekse ahirette elde edilecek faydanın büyüklüğü islami anlamda ekonomik davranmakla mümkün olacaktır. Müslümanın duası da bu yönde gelişir "Allah'ım bize hem bu dünyada hem ahirette iyilik ver." İslamda ekonomik davranış, başarı (Allah rızası - Felah)'ın maksimizasyonu olarak ifade edilebilir¹⁹.

İslamda üretim kendi dinamik tabii seyri içinde, hiçbir suni zorlamaya maruz kalmadan oluşan ihtiyaçlara göre yapılmalıdır. Üretimin miktarını, çeşidini belirleyen içtimal seviyede toplumun nüfusunun artışı, şehirleşmenin yaygınlaşması vs. gibi sebeplerle ortaya çıkacak olan tabii ve zorlamasız olarak ortaya çıkan ihtiyaçlardır. Yığınla üretimin yapılıp, sonra reklam, propoganda v.b. vasıtalarla talebin körüklenmesi, suni

olarak talep yaratılması söz konusu değildir.

İhtiyaçlar bir görüş olarak Gazali ve Şatibi tarafından Kur'andaki ve hadislerdeki İslami Öğreti ve emirler incelenerek üç seviyede ele alınmıştır.

(i) - Zaruriyet; İnsanların hayatlarını sürdürürebilmek için gidermek zorunda (ve üretilmek) zorunda olunan beslenme, sağlık, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlardır.

(ii) - Hâciyât; Zaruriyat kategorisinde sayılan ve benzeri olan ihtiyaçların karşılanmasından sonra gelen ihtiyaçlardır. Mesela, soğuk iklimlerde oturlan yerin döşemesi kaplanmadan olmaz. Buradan hareketle sıcak iklimlerde basit bir hasır kaplama hâciyât iken, soğuk iklimlerde halı hâciyât konumunda mütalaa edilecektir. Bilgi edinmeyi, eğitimi geliştirmek hâciyat konumuna girer.

(iii) - Tahsiniyat; yukarıdaki kategorilerde yer alan ihtiyaçların karşılanmasından sonra, ferdin gelir seviyesi ve toplumun tamamının ortalama hayat standardı ile ilişkili olarak üretilen veya talep edilen bütün iktisadi nesnelere tahsiniyat kategorisine girer. Yani hâciyâtın sınırlarının ötesindeki faaliyetleri ve nesnelere ihtiva eder. Başka bir deyişle zaruriyat ve hâciyâtın dışında kalan, hayatı tamamlayan, süsleyen, aydınlatan ve zarif hale getiren nesnelere ihtiva eder. Mesela ifrata gitmeden halılar, iyi kalite mobilya, evin diğer lüks sayılabilecek mefruşatları vs. gibi, olmadığında herhangi bir zorluk ve sıkıntı doğurmayacak konfor sağlayıcı şeylerdir²⁰.

Bu üç kategori arasında sınırlar kesin olarak birbirinden ayrılmış değildir. Kişi bu kategoriler arasında birinden diğerine hareket edebilir, seyyaliyet vardır. Kişinin hangi kategoride bulunacağını belirleyen kriter, o kişinin gelir seviyesi ile içinde yaşadığı toplumun ortalama refah seviyesidir. Çünkü, İslamda insanlar "sarfettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar" (Furkan, 25 / 67) "Kendisi için istediği bir şeyi başkaları için de istemedikçe insan kamil bir inanmış olmayacaktır." (Hadis). Böylece bir toplumda zaruriyet cinsinden ihtiyacını gideremeyen insanlar bulunurken, diğer bir kısım insanların üçüncü (Tahsiniyat) ve hatta ikinci (Hâciyât) cinsinden ihtiyaçlarını karşılamaları ahlaken doğru olmayacaktır. İslam ölçü olarak sosyal hayat standartını koymaktadır. Ekonomide yukarıda sayılan ihtiyaçlar üretimi belirleyecek, toplum aralarında derin iktisadi mesafeler olmayan bir yapı kazanacaktır.

SONUÇ

Çağdaş iktisadi sistemlerdeki insan anlayışı ile İslamın insan anlayışı hemen işin aşında farklı noktalardan hareket etmektedir.

Çağdaş iktisadi sistemler olan Kapitalizm ve Sosyalizmin insanı, dünyevi fayda ci-

hetinden ekonomik düşünen, karar veren, bunun için yaşayan, rasyonel davranan, faydacı bir kişidir. Ekonomik davranış, rasyonalizm ve faydacılığın yüzü sadece bu dünyaya dönüktür ve bu sistemlerde ölüm ötesi bir hayat, bir fayda sözkonusu değildir. Kapitalizm ferde sınırsız bir hürriyet tanımakta, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" espriyi ile insanı insanüstü bütün kayıtlardan sıyırmaktadır. Sosyalizm de insanı yine insanüstü bütün kayıtlardan sıyırmakta ancak, ferdi bu defa cemiyet içinde yoketmekte, kaybetmektedir. Ferdi zaaf, arzu ve insiyaklara hiç önem atfetmemektedir.

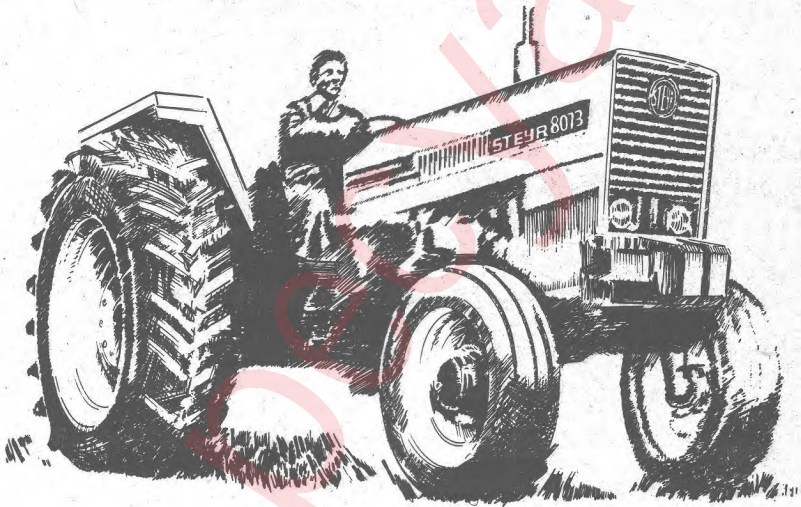
İslam ise bunların dışında ve üzerinde orta bir yol tutmaktadır. İslamda fert şahsiyet olarak anlam kazanmakta, toplum kupkuru bir fertler bütünü değil bir şahsiyetler bütünü, harmonizasyonu olmaktadır. Fert toplum içinde kaybolmadığı gibi, toplumun üzerinde de değildir. İnsan araç (vasıta) değil esas olmaktadır. Herşey onun içindir, onun hizmetine koşulmuştur. O Allah'ın yaratıp yeryüzü sofrasında ağırladığı, misafir ettiği en şerefli varlıktır. Ancak eninde sonunda dönüş Allaha'dır.

DİPNOTLAR :

- (1) Bakınız, Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 19.*
- (2) Enes Zerka, "*İslam İktisadı : İnsan Refahına Bir Yaklaşım*", Çev. Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadi Araştırmaları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, s. 27.*
- (3) Munzir Kahf, "*İslam Toplumunda Tüketici Davranış Teorisine Bir Katkı*", Çev. Hüner Şencan, *İslam İktisadi Araştırmaları Dergah Yayınları, İstanbul : 1988, s. 39.*
- (4) Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat, D.İ.B. Yayınları Ankara : 1988, s. 45.*
- (5) Daha fazla bilgi için şu eserlere bakılabilir :
Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara : 1984.*
İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yayınları, İstanbul : 1981.
- (6) Ülgener, *İslam Tasavvuf ve Çözülme...*, s. 43.
- (7) Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım, Savaş Yayınları, Ankara : 1986, s. 47.*
- (8) Kazgan, s. 47.
- (9) Kazgan, s. 47.
- (10) Kazgan, s. 343.
- (11) Kazgan, s. 408.
- (12) Kahf, s. 39.
- (13) Zerka, s. 22.
- (14) Zerka, s. 29.
- (15) Zerka, s. 30.
- (16) Kahf, s. 40.
- (17) Ülgener, *İslam Tasavvuf ve Çözülme...*, s. 56.
- (18) Kahf, s. 40.
- (19) Kahf, s. 42.
- (20) Daha fazla bilgi için bak. Zerka, s. 31.

Traktörde dünya markası!

STEYR®

70 BEYGİR GÜCÜNDE
16 ileri, 8 geri vitesli

Bir yıl garanti
Her zaman bol yedek parça
Devamlı Servis

TÜRKİYE ZİRAİ DONATIM KURUMU
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ - ANKARA

Telgraf: Donatım-Telefon: 317 02 20
Telex: 44283 zdan tr 44288 zda tr, 44245 zdgm tr.
Fax-No: 347 03 20

25 BÖLGE 387 ŞUBE İLE
BÜTÜN TÜRKİYE'DE HİZMETİNİZDE.

51-200045

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU YAYINLARI

KDV. DAHİL FİYATI (TL.)

1- Tarımsal Kalkınmada Kooperatifçilik - VI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğ ve Tartışmaları - (2 Cilt)	1.000
2- 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri)	1.400
3- Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü	1.000
4- Tüketicinin Sorunları ve Kooperatifçilik	1.000
5- Altın Yapan Köy (Tercime)	1.000
6- Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	600
7- Co-operatives In Developing Countries And Turkish Experience (Yayın No. 32)	1.000
8- Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	1.000
9- Az gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 36)	1.000
10- Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38)	600
11- Kooperatiflerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasındaki Rolü (VIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri (Yayın No. 39)	1.400
12- Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	1.000
13- Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	600
14- Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri- (Yayın No. 42)	1.400
15- Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	800
16- X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri (Yayın No. 44)	1.000
17- Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	800
18- The Co-operative Movement In Turkey And Its Expoceted Development (Yayın No. 46)	1.000
19- Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47)	800
20- Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	2.000
21- Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	2.000
22- Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	800
23- Atatürk Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu (Yayın No. 51)	1.000
24- Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatifinde Grup Tarımın Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	2.400
25- Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	1.000
26- Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	2.000
27- XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler (Yayın No. 57)	4.000
28- XI. International Turkish Cooperative Congress- Papers- (Yayın No.59)	4.000
29- Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	4.000
30- Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	2.500
31- Marketing Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63)	4.000
32- "Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri Semineri- Tebliğler- (Yayın No. 64)	2.000
33- "Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri Semineri- Tebliğler- (Yayın No. 65)	1.600
34- "Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri Semineri- Tebliğler (Yayın No.66)	2.000
35- XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi- Tebliğler- (Yayın No. 67)	5.000
36- XII. International Turkish Cooperative Congress- Papers- (Yayın No. 68)	5.000
37- Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirler- Araştırma - (Yayın No. 70)	3.000
38- Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	3.000
39- Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72)	3.000
40- Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları -Araştırma (Yayın No. 73)	7.500
41- Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve Ülke Ekonomisindeki Yeri- Seminer Tebliğler (Kooperatifçilik Dergisi- Özel Sayısı: 84)	5.000
42- Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesinde Entegrasyonu-Seminer Tebliğleri (Yayın No. 74)	2.500

Yayın İsteme Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu Mithatpaşa Cad. No. 38/A-Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26

Yayın Bedeli Yatırmak İçin Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

NOT: PTT ile yayın isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri

KOOPERATİFÇİLİK
Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of the Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is S 4 a year, air mail included, Correspondance relating to the review should be sent to "Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey"

The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of

The Turkish Co-operative Association

Hüsnü POYRAZ

Editor - in - chief

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Editorial Board

Prof. Dr. Celâl ER

Prof. Dr. Orhan ARSLAN - Erol DOK

Alâaddin KORKMAZ - Yard.Doç.Dr. Kemal GÖRMEZ

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

Managing Board

Hüsnü POYRAZ	: President
Dr. Şenol ERDOĞAN	: Vice President
Turan TEKELİ	: Treasurer
Assis.Prof.Dr.Burhan AYKAÇ	: Member
Dr. Hüseyin BÜYÜKŞAHİN	: "
Yalçın DOĞAN	: "
Erol DOK	: "
Dr. Yusuf EKİNCİ	: "
Prof.Dr. Celâl ER	: "
Ünal GÖKALP	: "
Ayhan İNAL	: "
Kâmil ÖZDEMİR	: "
Kaplan YILDIZ	: "
Niyazi YÜKSEL	: "

BOARD OF AUDITORS

Nail TAN	: President
Nihat BAYRAMOĞLU	: Member
Dr. Mustafa DOYUK	: Member

1

2

3

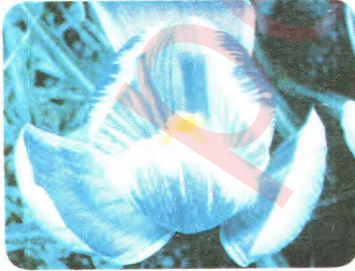
4

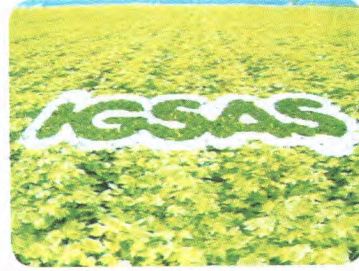
5

6

7

8

Üre...
Toprağa kuvvet, ürüne bereket

İSTANBUL GÜBRE SANAYİİ A.Ş.